

РАҲИМБОЙ ЖУМАНИЁЗОВ

МУСТАҚИЛ ЎРГАНУВЧИЛАР УЧУН

ТОШКЕНТ "Ўқитувчи" 1989

МАСЪУЛ МУҲАРРИРЛАР: Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, профессор Гани Абдурахмонов, филология фанлари номводи Султонмурод Олимов.

ТАҚРИЗЧИЛАР: филология фанлари доктори, профессор Алибек Рустамов, филология фанлари номводлари: Эргаш Умаров, Зиёдулла Ҳамидов, Нишонбой Ҳусанов.

ХАТТОТ – муаллифнинг ўзи.

Бугунги воқелик ўтмиш меросимизни чуқур, ҳар томонлама ўрганиш орқали ҳаётга, истиқболга назар ташлашни зарурий вазифа қилиб қўймоқда.

Ўзбек халқи минг йил давомида яратган илмий-маданий мерос араб ёзувида битилган китобларда жамланган. Ўтмишни ўрганиш учун эса эски ёзувни билиш керак.

Ушбу китоб X асрдан тўртинчи аср бошларигача расмий ёзув сифатида қўлланилиб келган араб алифбоси ҳақида бўлиб, эски ёзувимизга қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

4602000000 – I99
инф.п. – 89
353(04) – 89

ISBN5-645-01125-2

© "Ўқитувчи" нашриёти, 1989.

МУҚАДДИМА

Ёзув – инсоният тафаккури яратган маънавий бойликларни асрлардан асрларга, авлодлардан авлодларга етказувчи бебаҳо восита. У инсоннинг энг олий кашфиётларидан бири.

Ҳаҳон тарихидан маълумки, юксак маънавият, бой маданиятга эга ҳар бир халқнинг ўз ёзуви бўлган. Дунё халқларининг тиллари каби ёзувлари ҳам ўзига хос.

Афсуски, ижтимоий-сиёсий шароит, моддий ва маънавий вазият тақозосига кўра, айрим халқларнинг ёзуви, ҳатто, тили ҳам унутилиб кетган. Бунга уруш ва низолар, кескин суръатда олиб борилган сиёсий тазйиқ ва таъқиблик ҳам сабаб бўлган. Истеъмолда йўқ тил ҳам, ёзув ҳам, шубҳасизки, таназзулга юз тутди. Ўрта Осиёда қўлланилган қадимий битиклар – айрим хроника ва тарихий манбалардагина сақланиб қолган хоразм, сўғд (оромий), ўрхун-енисей ва уйғур ёзувларининг тарихий қисмати ҳам шундай бўлди. Маълумки, УП асрдан бошлаб, араб босқинчилари

дин Вотвот, Насавий, Байҳақий сингари муаррихлар яратган ўлкамиз тарихига оид муътоз асарларнинг барчаси араб ёзувида битилган. Булардан ташқари, тиббиёт, риёзиёт, ҳандаса, кимё, илми нуҷум, жўғрофия каби фанлар тарихи ҳақида қимматли маълумотлар берувчи манбалар ҳам ана шу ёзувда сақланиб қолган. Буларнинг ҳаммаси биздан, хусусан, ўша соҳалар тарихи бўйича шуғулланувчилардан араб ёзувини мукаммал ўрганишни тақозо этади. Чунки халқимизнинг кўп асрлик маънавияти, руҳий олами, ижодкорлик салоҳияти ана шу ёзувда акс этган. Шундай экан, ўз халқи тарихини, ўтмиш адабиётини билиш, уни чуқурроқ идрок қилиш истагида бўлган ҳар бир ўқувчи араб алифбоси асосидаги эски ўзбек имло-сидан бохабар бўлиши, мазкур ёзувнинг ўзига хос нозик жиҳатларини обдон ўрганган бўлиши зарур. Тарихий манбаларни ўқиш-ўрганиш учун, Қозон босмасидан ташқари, Тошкент литографик нусхалари, қўлёзма асарларга хос ёзув қоидаларини яхши ўзлаштирган бўлиши лозим.

Қўлёзма китобларни ўқиш учун эса кишида

етарли малака, савия, бой тажриба бўлиши керак.

Бугунги воқелигимиз, ҳаётнинг тараққиёт оқими ўтмиш меросимизни ҳар томонлама ўрганишни тақозо этмоқда. Бу эса олдимизга ўтмиш меросимизни атрофлича эгаллаш билан борлиқ муаммоларни тезликда ҳал этиш вазифасини кўндаланг қўяди. Маънавий меросимизни ўрганиш, тадқиқ этиш, унинг илғор ғояларини кенг халқ оmmasига етказиш учун эса эски ўзбек тили, яъни араб ёзувини пухта ўзлаштириш лозим.

Биз ўтмиш меросимизни қанчалик пухта билсак, бугунги кунимиз қадрини, мазмунини шу қадар теравроқ англаб етамиз. Рус революцион демократларидан бири Н.Г.Чернишевскийнинг "Ўтмиш-ни унутма, ўтмиш келажакнинг устозидир", -деган сўзлари замирида ҳам ана шу мантиқ ва кўламдор маъно ётганлигини англаб олиш қийин эмас.

Қўлланманинг мақсади, тузилиш принциплари. Ушбу қўлланмада араб ёзуви ва унинг ўзига хос томонлари хусусида сўз юритилади. Мазкур китоб тил ҳамда ёзувимиз тарихига қизиқувчиларга мўлжалланган.

Ушбу қўлланма олий ўқув юртлири филология факультетлари студентлари учун мўлжаллаб, 1959 ҳамда 1973 йилларда чиқарилган "Ўқиш китоби" (Тузувчилар: Т.Шермухамедов, Ф.Абдуллаев, Л.Халилов)дан фарқ қилади. "Ўқиш китоби"да асосий диққат эски ўзбек тилининг фонетик, лексик ва грамматик хусусиятлари ҳамда араб ёзувининг босма шаклларига қаратилган. Китобга киритилган матнлар ҳам босма ҳарфда берилган. Ушбу қўлланма эса эски ўзбек тили курсининг илк босқичи, яъни араб алифбоси асосидаги эски ўзбек ёзувини босма ҳамда ёзма шаклларини ўргатишга, аниқроғи настаълиқ хатининг сирлари хусусида маълумот беришга бағишланган. Демак, китобнинг асосий мақсади эски ўзбек имлосини ўрганувчиларга ёрдам ва йўл-йўриқ кўрсатишдан иборат. Шунингдек, китобда ҳарфларнинг ўзаро боғланиши асосида сўзлар ясалиши ҳам бирмунча соддалаштирилган ҳолатда берилган.

Қўлланма оддийликдан мураккабликка принципи асосида тузилган, бу эса ўрганувчиларда ўқиш ва ёзиш малакасини секин-аста ошира боришни на-

зарда тутади. Шу тариқа ўқувчиларни ўтмиш даврлардан мерос бўлиб қолган, уста хаттотлар томонидан кўчирилган қўлёзма китобларни ўқиш ва ўрганишга чоғлайди. Ўқувчиларга осон бўлсин учун китоб дарс-сабоқлар тартибида тузилди. Ҳар бир дарс сўнгида ўтилган мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида машқлар келтирилди. Китобнинг "Илова" қисми ҳам ана шу мақсадга хизмат қилади.

Машҳур хаттотлар ўз хуснихатларини чиройли ва жозибадор бўлиши учун араб алифбосидаги ҳар бир ҳарфга сайқал беришга интиланлар. Бу эса араб ёзувининг, хусусан, ундаги ҳарфларнинг турлича ёзилишига олиб келган. Қолаверса, араб ёзувидаги бежиримлик, котибларнинг қоғоз ва сиёҳни иқтисод қилиш мақсадида қисқа бир шаклда ёзишга интилиши ҳам ҳарфларнинг ўзгаришига олиб келган. Шунинг учун ҳам ўтмиш даврлардан сақланиб қолган китобларнинг босма ҳамда қўлёзма нусхалари ўртасида катта тафовут бор. Ҳатто бу фарқни қўлёзманинг нусхалари орасида ҳам кўришимиз мумкин. Шунингдек, турли шаҳарлардаги матбааларда чоп этилган китоблар ўрта-

сида ҳам фарқлар сезилади. Масалан, Қозон ва Тошкент босма китоблари ёзув жиҳатидан бири-биридан ажралиб туради. Қозон босма китоблари кўпроқ типографик усулда, Тошкентда нашр этилган китоблар эса тошбосма усулида чоп этилганлиги билан характерланиб туради. Булардан шу нарса равшан бўляптики, араб ёзуви асосидаги эски ўзбек имлосини чинакам маънода ўзлаштириш фоят мураккаб жараён, у ўқувчидан тинимсиз ўқиш, машқ қилиш ва ёзишни талаб этади. Шуларни ҳисобга олиб, ушбу қўлланмада имкони борича араб ёзувининг тошбосма ва қўлёзма турлари хусусида тўлароқ маълумот беришга ҳаракат қилинди.

Дастлабки сабоқларда араб алифбосидаги ҳарфларнинг вазифаси ва ёзилиш хусусиятлари ҳақида сўз юритилади. Кейинги сабоқларда эски ўзбек имлосини тўла ўзлаштириш билан боғлиқ мунфасил ва муттасил ҳарфлар, унли товушларнинг ёзувда ифодаланиши, араб сатр ости ва сатр усти белгилари, араб ва форс изофалари, йил, абжад ҳамда мучал ҳисоби, араб, форс календари

ва туркий календарь ойлари, ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзуви каби масалаларга эътибор берилади. Сабоқлар охирида ўқувчиларнинг олган билимларини синаш мақсадида "Савол ва тошпириқлар" қисми ҳам киритилди.

Қўлланманинг охириги бўлими хрестоматиядан иборат. Унда Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Абурайхон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондида сақланаётган, "халқ китоблари" номи билан юритилувчи асарларнинг айримлари факсимилеси билан берилди. Эски ўзбек ёзувидаги айрим матнлар ўқувчиларнинг тушунишлари осон бўлиши учун ҳозирги ўзбек ёзувида ҳам берилди.

Қўлланма охирида, анъанага мувофиқ, ёзма ёдгорликлардан келтирилган парчалардаги тушунилиши мушқул сўзлар изоҳланди.

Бинобарин, ўтмиш даврлардан мерос бўлиб қолган манбаларни ўқиб ўрганишда луғатларнинг қиммати ва аҳамияти беқиёс. Эски ўзбек тили ва ёзуви ёдгорликларини мутолаа этишда ҳам бу жуда асқотади. Чунки, ҳозирги тилимиз билан эски

тилимиз ўртасида фарқ жуда катта. Бу тафовут, айниқса, унинг луғат таркибида яққолроқ кўзга ташланади. Эски ўзбек ёзуви ёдгорликлари тилида (ҳозирда кам истеъмолда бўлган) арабча, форсча сўзлар салмоқли қисми ташкил этади. Ижтимоий-иқтисодий шароит ва маънавий заруратнинг тақозосига кўра арабча, форсча сўз ва иборалар халқ тилига сингишиб кетган. Баъзилари эса адабиёт ва санъат тилида сақланиб қолган. Шунинг учун ҳам эски ўзбек тилидаги манбаларни луғатсиз ўқиш ва тушуниш ҳолатда мушкул.

Мазкур луғат ўқувчиларни ана шу эзгу ният йўлидаги қийинчиликларини бир мунча бўлса-да енгилаштиришга кўмаклашади, деб ўйлаймиз.

Луғатда эски ўзбек тили ёдгорликларидан олинган сўзларнинг изоҳи келтирилди. Луғат эски ўзбек алифбосидаги ҳарфларнинг жойлашиш тартиби асосида тузилган. Биринчи устунда муайян сўзнинг араб ёзувидаги кўриниши, иккинчи устунда транслитерацияси (ҳозирги имлодаги шакли) ва учинчи устунда эса ўша сўз ифода этган маънолар берилди. Бу эса, аввало, эски ўзбек тили

ва ёзуви ёдгорликларини мутолаа этиш ва тушунишга, иккинчидан, турли матнларда учрайдиган арабча-форсча сўзларни тўғри ёзиш ва ўқишга ёрдам беради.

Ушбу қўлланмани тайёрлашда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Абурайҳон Беруний номидаги Шарқшунослик ҳамда Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлэмалар институтлари фондларида сақланаётган "Устоди аввал", "Муаллими соний", "Адиби аввал", юқорида зикр этилган "Ўқиш китоби" ҳамда Малик Абдусаматов томонидан тузилган "Форс тили" (1977) дарслигидаги йул-йўриқ ва айрим фикр-мулоҳазаларга таянилди.

Мазкур қўлланма тузувчининг шу йўлдаги илк тажрибаси бўлганлиги учун айрим камчиликлар бўлиши табиий.

Тузувчи ҳурматли тақризчиларга, қимматли маслаҳатлар берган тилшунос олимлар Иристой Қучқортоев, Қаюмжон Каримов ҳамда мазкур қўлланмани нашр эттиришдаги ёрдамлари учун филология фанлари доктори Бахтиёр Назаровга самимий миннатдорчилик ва ташаккур изҳор қилади.

Биз қуйида араб имлоси асосидаги эски ўзбек алифбосининг муайян жиҳатлари билан бир-биридан фарқланиб турувчи ёзма ва босма шакллари битилган имкала жадвалини келтирамиз. Уларни дафтарингизга кўчириб олинг, ўзаро солиштиринг ва ёдланг.

Харфлар ифода- лаган товуш- лар	ЁЗИЛИШ ШАКЛЛАРИ				Харф- ларнинг номла- ниши
	Сўз охирисида	Сўз урта- сида	Сўз бошида	Якка қолди	
А,О	ا	ا	ا	ا	алиф
Б	ب	ب	ب	ب	бе
П	پ	پ	پ	پ	пе
Т	ت	ت	ت	ت	те
С	ث	ث	ث	ث	се

Ж	ج	ج	ج	ج	жим
Ч	چ	چ	چ	چ	чим
Ҳ	ح	ح	ح	ح	ҲОЙИ ХУТТИЙ
Х	خ	خ	خ	خ	хе
Д	د	د	د	د	дол
З	ذ	ذ	ذ	ذ	зол
Р	ر	ر	ر	ر	ре
З	ز	ز	ز	ز	зе
Ж	ژ	ژ	ژ	ژ	же

С		СИН
Ш		ШИН
С		СОД
З		ЗОД
Т		ТО
З		ЗО
Ъ		АЙН
Ғ		ҒАЙН
Ф		ФЕ

Қ		ҚОҒ
К		ҚОҒ
Г		ГОҒ
Л		ЛОМ
М		МИМ
Н		НУН
В,У,Ў		ВОВ
Х (А)		ХОЙИ ҲАВВАЗ
Е,И,Й,Э		ЙО

Ҳарф ифода этган товуш- лар	Ҳарфларнинг ёзилиши				Ҳарф- нинг номи
	Сўз охирисида	Сўз ўртасида	Сўз бошида	Алоҳида ҳолда	
а,о	ا	—	—	ا	алиф
б	ب	ب	ب	ب	бе
п	پ	پ	پ	پ	пе
т	ت	ت	ت	ت	те
с	ث	ث	ث	ث	се
ж	ج	ج	ج	ج	жим
ч	چ	چ	چ	چ	чим
ҳ	ح	ح	ح	ح	хе, ҳойи ҳуттий
х	خ	خ	خ	خ	хе
д	د	—	—	د	дол
з	ذ	—	—	ذ	зол
р	ر	—	—	ر	ре
з	ز	—	—	ز	зе
ж	ژ	—	—	ژ	же
с	س	س	س	س	син
ш	ش	ش	ش	ش	шин

с	ص	ص	ص	ص	сод
з	ض	ض	ض	ض	зод
т	ط	ط	ط	ط	то (итқи)
з	ظ	ظ	ظ	ظ	зо (изри)
ъ(а, и, у)	ع	ع	ع	ع	айн
ғ	غ	غ	غ	غ	гайн
ф	ف	ف	ف	ف	фе
қ	ق	ق	ق	ق	коф
к	ك	ك	ك	ك	коф
г	گ	گ	گ	گ	гоф
л	ل	ل	ل	ل	лом
м	م	م	م	م	мим
н	ن	ن	ن	ن	нун
в, у, ў	و	—	—	و	вов
ҳ(а)	ه	ه	ه	ه	ҳойи ҳав- ваз, ҳе
и, э, й, е	ی	ی	ی	ی	йо

БИРИНЧИ ДАРС

Араб алифбоси. Алиф ҳарфи.

Эски ўзбек алифбосидаги ҳарфларни таърифлашдан олдин араб ёзувига хос умумий хусусиятлар тўғрисида сўз юритиш зарур.

Араб алифбоси жами 28 ҳарфдан иборат. Эски ўзбек ёзувида эса 32 та ҳарф бор.

Муайян бир тилдаги товушларни ифодаловчи ҳарфлар иккинчи бир тилга тегишли бўлган айрим товушларни ифодалашга ҳамиша ҳам қодир бўлавермайди. Табиийки, бундай ҳолларда иккинчи тилга тегишли ҳарфлар қабул қилиш зарурияти туғилади. Уш асрдан бошлаб араб алифбосини ўз ёзуви сифатида қўллаб келган форсий халқлар араб алифбосига ўз тилларидаги айрим товушларни ифодаловчи тўртта (пе), (чим), (же), (гоф) ҳарфларини қўшганлар.

Шунинг учун араб алифбосида ҳарфлар сони 32 тага етган. Эски ўзбек ёзувида ҳам узоқ даврлардан бери ана шу ўттиз иккита ҳарф истифода этиб келинади.

Араб ёзувининг асосий хусусиятлари: а) хат ўнгдан чапга қараб ёзилади; б) ёзувда бош ҳарф ҳамда кичик ҳарфлар ифодаланмайди; в) унли товушларнинг айримлари, аниқроғи қисқа унлилар ёзувда акс этмайди; д) ҳарфлар бир-бири билан боғланиш-боғланмасликлари жиҳатидан икки гуруҳга бўлинади; г) сўзнинг ўзагида бир хил қўш ундош ёки қўш унли келса улардан биттасигина ёзувда ифодаланади. Эски ўзбек ёзувининг бу жиҳатлари ҳақида кейинги дарсларимизда махсус тўхталамиз.

ا (алиф) – араб алифбосидаги энг биринчи ҳарф. У муайян вазифаларни бажаради. Бир томондан қўшилувчи ҳарфлар сирасига киради, яъни ўзидан олдин келган ҳарфга қўшилиб, ўзидан кейингисига қўшилмайди. Шунинг учун ҳам ёзувда икки кўринишда акс этади: алоҳида (**ا**) ҳамда боғланган ҳолда (**ا**).

ا (алиф) ёзувда а унлисини ифодалайди: **ا** -ака; **انا** - ана.

ا (алиф) сўз бошида мадд белгиси билан келганда (**ا**) о ҳарфини ифодалайди. Сўз ўртаси

ва охирида келганда, асосан, мадд белгиси ту-
шиб қолади, лекин сўзнинг матний маъносига қа-
раб о тарзида ўқилаверади:

ا - от; بابا - бобо;

ا (алиф) сўз бошида келиб баъзан и, э, у,

ў унли товушларни ифодалашга хизмат қилади:

ايپ - ип; ايل - эл; اوج - уч; اوت - ўт.
алиф араб хатларининг турларига қараб чў-

зинчоқсимон , ёйсимон шаклларда
ёзилади. У (лом) ҳарфига боғланган ҳолда
келганда кўпинча қия шаклда, сўл томонга оғди-
рилиб ёзилади:

ا (алиф) ёзма шаклда ифодаланганда унинг уст-
ки қисми остки қисмига нисбатан йўғонроқ бўла-
ди. Чунки, қалам юқоридан пастга томон юритил-
ганда қоғозга нисбатан чуқурроқ ботади:

ا (алиф) ҳарфининг мустақил ҳолатдаги шаклини
ёзганда қалам тепадан пастга томон юритилса,
уланган ҳолатдаги шаклини ёзишда эса пастдан
тепага томон юритилади. Сатр чизигида ёзилади.

1- машқ. Алиф ҳарфининг алоҳида ҳамда

боғланган шаклларда кўринишини олти қатордан
ёзиб чиқинг.

2- машқ. Мадд белгили алиф ҳарфини ол-
ти қатордан ёзинг.

3- машқ. Алиф ҳарфининг лом ҳарфига
боғланган ҳолатини беш қатордан кўчириб ёзинг.

ИККИНЧИ ДАРС

шаклидаги ҳарфлар

Бу типдаги ҳарфлар тўртта. Улар шаклан ўх-
шаш, лекин нуқталарининг ўрни ва миқдори билан
фарқланиб турадилар.

1. (бе) араб алифбосидаги иккинчи
ҳарф. Ўзбек тилидаги б портловчи ундошини
ифодалайди. Ҳар иккала томонидан келадиган
ҳарфлар билан боғланади. Шунинг учун ҳам тўрт
хил кўриниши (алоҳида - , сўз бошида - ,
сўз ўртасида - , сўз охирида -) мав-
жуд. бе ҳарфида битта нуқта бўлади ва у ҳарф-
нинг остига қўйилади. "Бе" сатр чизигида ёзила-
ди унинг нуқтасигина сатр чизигидан пастга ту-

шади.

Масалан, "бош" сўзини қандай ёзиш керак? У учта ҳарф воситасида ифодаланади. У араб алифбосидаги **ب** (бе), **ا** (алиф) ва **ش** (шин) ҳарфларининг ўзаро боғланиши асосида ясаллади. Аввал **бе** ҳарфининг сўз бошидаги шакли (**ب**) - ни оламиз. Сўнг **алиф** ҳарфининг сўз ўртасидаги шаклини ёзамиз (**ا**). **Ш** товуши сўз охирида келаётган бўлса ҳам, уни ифода этувчи **шин** ҳарфининг алоҳида ёзиладиган шаклини оламиз **ش**. Чунки, аввалги сабоғимизда айтиб ўтганимиздек, **алиф** ҳарфи ўзидан кейин келган ҳар қандай ҳарфга қўшилмаслик хусусиятига эга. Шу сабаб-ли **шин** ҳарфининг алоҳида ёзиладиган кўрини-ши ёзилади, чунки ундан кейин бошқа ҳарф йўқ, акс ҳолда сўз бошидаги шакли ёзиларди.

Натижада қуйидагича бирикув юзага келади:

бош - **ب** **ا** **ش** — **ب** + **ا** + **ش** — **باش**

Бе ҳарфининг сўзнинг турли ҳолатларида ёзилишига доир айрим мисоллар:

ب **ا** **ت** **ى** **ر** — **ب** + **ا** + **ت** + **ى** + **ر** — **باترى** — ботир

ق **ا** **ب** **و** **ل** — **ق** + **ا** + **ب** + **و** + **ل** — **قبول** — қабул

ل **ا** **ب** — **ل** + **ا** + **ب** — **لاب**

ر **و** **ب** **ا** **ب** — **ر** + **و** + **ب** + **ا** + **ب** — **روباب**

ب (бе) ҳарфининг ёзма ва босма кўриниш-лари орасида деярли фарқ йўқ. Ёзувда баъзан бир оз чўзиқроқ тарзда битилади: **ب**. Бу усул хаттотларнинг қоғоз юзидаги бўшлиқни тўлдириш истаги, субъектив майли билан боғлиқ.

4-машқ. **ب** (бе) ҳарфининг турли шаклла-рини олти қатордан дафтарингизга кўчириб ёзинг.

5-машқ. Тубандаги бўгин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

اب، با، باب، بابا، آب، آبا، آبا

2. **پ** (пе) ҳарфи форслар томонидан кири-тилган ҳарфларнинг биринчиси. Унинг ўзига ўхшаш ҳарфлардан фарқи учта нуқтаси борлиги ва нуқта-ларнинг ҳарфининг остига қўйилишидир. Она тили-миздаги **п** жарангсиз ундошини ифодалайди. **Пе**

харфи сатр чизигида ёзилиб, унинг нуқталариги-
на сатр чизигидан пастга туширилади. Нуқталар-
нинг жойлашиш ўрнига ҳам эътибор қилиш керак.
Олдиниغا ёнма-ён иккита нуқта қўйилиб, сўнг
уларнинг тагига битта нуқта қўйилади (❖).
Бу ҳам ҳар иккала томонидан қўшилиб ёзидувчи
харфлар таркибига киради. Тўрт хил ёзилиш шак-
лига (якка ҳолда **پ**, сўз бошида **پ**, сўз
ўртасида **پ**, сўз охирида **پ**) эга. Маса-
лан:

پ ا د ه — — — — — پ + ا + د + ه — — — — — پ ا د ه — — — — —
-пода
ای پ اک — — — — — ا + پ + پ + ک — — — — — ای پ اک — — — — —
-ипак
س ی پ — — — — — س + ی + پ — — — — — س ی پ — — — — —
-сеп
ق ا پ — — — — — ق + ا + پ — — — — — ق ا پ — — — — —
-қоп

Келинг, яхшиси ҳарфларни боғлашда қийнал-
маслигимиз учун пе ҳарфи иштирақ этувчи сўз-
лардан биронтасини ёзиб кўрайлик. Масалан, "па-
ришон" сузини қандай ёзамиз?

Аввало, еттита ҳарфдан иборат бўлган ушбу
сўзни ифодаловчи ҳарфларни алифбедан ажратиб

оламиз: **پ، ا، ر، ی، ش، ا، ن**
Бу ёзганимиз ҳарфларнинг алоҳида кўринишлари.
Энди уларни сўзда келиш ўрнига қараб изчиллик
билан жойлаштирамиз пе ҳарфи ўша сўзда би-
ринчи ўринда келаётганлиги учун сўз бошидаги
шаклини (**پ**) оламиз. "Паршон" сўзидаги
иккинчи товуш а қисқа унлисидир. Араб ёзуви-
да қисқа унлилар ифода этилмаслигига асосла-
ниб, уни ёзмаймиз.

Учинчиси ре (ре) ҳарфи. Бу ҳарфни ёзув
қоидасига мувофиқ пе ҳарфи билан боғлаймиз:
(**پر**). Кейинги ҳарф **ی** (йо). Сўз
ўртасида келаётган бўлса ҳам, унинг сўз боши-
даги шаклини (**پرید**) ёзишимиз шарт. Нега?
Чунки ре ҳарфи ўзидан олдин келган ҳарфга
қўшилиб, кейингисига қўшилмаслик хусусиятига
эга. Қўшиб ёзилса, ёзув қоидасига хилоф равиш-
да иш тутилган бўлади. Бешинчи ҳарф — **ش** (шин)
нинг сўз ўртасидаги шаклини (**ش**) ёзамиз:
(**پریش**). Ундан кейинги ҳарф очўзиқ унлисини
ифодаловчи алифдир. Алифнинг сўз ўртасидаги
шаклини (**ا**) ёзамиз: **پریشا**. Нун ҳарфи сўзда

охирги ўринда келаётганлиги ҳамда алифнинг ўзидан кейинги ҳарф билан боғланмаслигини эътиборга олиб, алоҳида ёзиладиган шаклини (ن) оламиз.

Натижада қуйидагича боғланиш юзага кела-

ди:

پ - паршон $\leftarrow$ پ + سر + پ + شه + ما + ن $\leftarrow$ پير شيان

Пе ҳарфи ҳам ёзувда келиш ўрнига қараб баъзан чўзинчоқ шаклда ёзилади: . Бу ҳарфдаги уч нуқта кўпинча каттароқ бир нуқта шаклида, баъзи ҳолларда қуйидагича ёзиб кетилади:

Бундай усулда ёзиш кўпинча қўлёзма китобларга хосдир.

ЭСЛАТМА: Ёзма ёдгорликларнинг аксариятида

п товуши иштирок этувчи сўзларда (пе) ҳарфи эмас (бе) ҳарфи ёзиб кетилиши кўзга ташланади.

6-машқ. (пе) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги кўринишларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

7-машқ. Қуйидаги сўз ва бўғинларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

پا، اپ، اپا، آپ، آپا، باپ، پاپا

باپا، اپاب، اباب، پاپاب، ابپا

8-машқ. Be ва pe ҳарфларини алиф билан боғланган ҳолда уч қатордан ёзиб чиқинг.

3. ت (те) ҳарфи ўзбек тилидаги -т товушига мувофиқ келади. Ҳар иккала томонидаги ҳарфларга қўшиб ёзилади. Сатр чизигида ёзилади. Турт хил кўринишга эга: (якка ҳолда ت, сўз бошида ت, сўз ўртасида ت, сўз охирида ت). Te ҳарфида нуқталар сони иккита, улар ҳарфнинг устига қўйилади. Масалан:

ت ي ل - تيل
 ت ي ت اب - تيباب - كتاب
 ا ن ت - انزات - انت
 م ا ت - ماتات - مات

ت (te) ҳарфининг икки нуқтаси қўлёзма асарларда кичик чизиқча билан ҳам ифодалаб кетилаверади: **ت**

Баъзи манбаларда те ҳарфи сўз ўртасида келса, унинг нуқталари ёнма-ён эмас, балки уст-ма-уст қўйиб кетилиши ҳам кузатилади:

کیندی - кетди тарзида.

ت (te) ҳарфи сўз охирида келган арабча сўзларда сал бошқачароқ ифодаланади. Яъни ҳойи жавваз ҳарфи ёзилиб, унинг устига иккита нуқта қўйилади. Масалан: **حکمة** - ҳикмат.

9-машқ. **ت** (te) ҳарфининг турли шакллари орти қатордан ёзиб чиқинг.

10-машқ. те, бе, пе ҳарфларини ўзаро боғланган ҳолда ёзиб машқ қилинг.

11-машқ. Мазкур бўғин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

تا، تاب، تاپ، تاپا، بات، باتا، تب
ات، اتا، اتاب، آت، آتا، تات، پت

4. **ث** (se) ҳарфи арабча сўзларга хос. Тини оралиғи с товушини ифодалайди. Демак, эски ўзбек тилига фақат араб тилидан утган сўзлардагина ишлатилади. Ҳар иккала томондан келувчи ҳарфлар билан боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда **ث**, сўз бошида **ث**, сўз ўртасида **ث**, сўз охирида **ث**). Сатр чизиғида ёзилади.

Се ҳарфида ҳам учта нуқта бор, лекин (пе ҳарфига зид ўлароқ), нуқталар ҳарфининг устига қўйилади. Се ҳарфида олдин иккита нуқта ёнма-ён қўйилиб, учинчиси уларнинг устига қўйилади. Масалан: **ث**

ث اب ات - сабот
ث اب ات — ث + ب + ات — ثبات
ن ا ث ر - наср
ن ا ث ر — ن + ث + ر — نشر
ب اع ث - боис
ب اع ث — ب + ا + ع + ث — باعث
م ا ث ال - масал
م ا ث ال — م + ث + ل — مثل

Се ҳарфининг уч нуқтаси қуйидагича тарзда ҳам ифодаланади:

ث ث ث ث ث

I2-машқ. ث (се) ҳарфининг турли кўри-
нишларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

I3-машқ. Ушбу бўгин ва сўзларни ўқинг ва
кўчириб ёзинг.

ثا، ثاب، ثابت، ثب، ثبا، ثبات،
اث، اثب، اثبا، اثبات، اثبت

I4-машқ. پ (пе) билан ت (те) ҳамда
ا (алиф) билан ث (се) ҳарфларини ўзаро
боғлаган ҳолда уч қатордан ёзиб чиқинг.

I5-машқ. Ўтилган ҳарфларни уйда бир неча
вараққа ёзиб машқ қилинг.

I6-машқ. а) Алиф, бе ва те ҳарфларидан фой-
даланган ҳолда қандай сўз ва бўгинлар ясай
оласиз?

б) ўқилиши ва ёзилиши таниш бўлган сўзлар
иштирокида содда гаплар тузишга ҳаракат қилинг.

УЧИНЧИ ДАРС

ج шаклидаги ҳарфлар

Бу типдаги ҳарфлар ҳам тўртта бўлиб, шак-
лан ўхшаш, ammo нуқталарининг ўрни ва сони
билан фарқланадилар.

I. ج (жим) ўзбек тилидаги жура, жун
сўзларидаги ж ҳарфига тўғри келади. Иккала
томондан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Шу-
нинг учун ҳам ёзувда тўрт хил кўринишга эга:
(якка ҳолда ج , сўз бошида ج , сўз ўр-
тасида ج , сўз охирида ج). Жим ҳарфи-
да битта нуқта бўлиб, у нуқта ҳарфнинг барча
кўринишларида тагига қўйилади.

Жим ҳарфининг якка ҳолда ҳамда сўз охири-
даги шакллари сатр чизигидан пастга тушириб
ёзилади. Унинг нуқтаси эса ҳарфнинг ҳамма кў-
ринишларида сатр чизигидан пастда бўлади. Ми-
соилар:

ج ا ه ان - жаҳон
ن ا ج ات - нажот

گانج - ганж ← گ + ن + ج ← گنج
 علاج - илож ← ع + ل + ا + ج ← علاج

ج (жим) типидagi ҳарфларнинг сўз ўртасидаги кўринишлари ёзма ва босма шаклларда бирмунча фарқ қилади. Босмада ج , дастхатда ج тарзида ёзилади.

I7-машқ. ج (жим) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларида қўлланадиган шакллари олтти қатордан ёзинг.

I8-машқ. ت (те) ҳарфини ج (жим) билан боғланган ҳолда бир неча қатордан ёзиб машқ қилинг.

I9-машқ. Тубандаги бўгин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

جا، آجا، باج، باجا، جاب، جبا،
 تاج، تاجا، جات، بجا، اج، اجبا

2. چ (чим) араб алифбосига форслар томонидан қўшилган ҳарфларнинг иккинчисиدير. Ўзбек тилидаги ч ҳарфига мос тушади. Ҳар иккала томондан келадиган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Турт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда چ، сўз бошида چ، сўз ўртасида چ، сўз охирида چ). чим ҳарфида нуқталар миқдори учта бўлиб, улар ҳарфнинг ҳамма кўринишларида тагига қўйилади.

Чим ҳарфининг мустақил ҳолатдаги ҳамда сўз охиридаги кўринишлари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Ҳарфнинг нуқталари сатр чизигидан пастга қўйилади. Нуқталарнинг жойлашиш тартиби худди пе ҳарфиники кабидир. Мисоллар:

چال - чол ← چ + ا + ل ← چال
 باغچا - боғча ← ب + ا + غ + چ + ا ← باغچا
 كىچىك - кеч ← ك + ي + چ ← كىچىك
 ام اچ - омоч ← ا + م + ا + چ ← ام اچ

Чим ҳарфининг нуқталари дастхатда қўйида-

гича шаклларда ҳам келади:

چ چ چ چ چ

Эски ўзбек имлосида **چ** (чим) ҳарфи жуда кам қўлланиб, унинг ўрнига, асосан, **ج** (жим) ҳарфи ишлатилган, лекин аксари ҳолларда мазмунга қараб ч ўқилаверган.

20-машқ. **چ** (чим) ҳарфининг тўрт хил ёзилиш шаклини олти қатордан кўчириб ёзинг.

21-машқ. Қуйидаги бўғин ҳамда сўзларни уқинг ва кўчириб ёзинг:

چا، چاپ، چايا، چاچ، چاچا، آچ، آچا،
چات، چت، چتا، چپ، چپا، چپا

22-машқ. بە ҳарфини чим билан боғлаган ҳолда уч қатордан ёзинг.

23-машқ. Ўзингиз мустақил равишда жим ва чим ҳарфлари иштирок этувчи сўзлардан топиб ёзишга ҳаракат қилинг.

3. **ج** (ҳойи ҳуттий ёки ҳе) ҳарфи ўзбек

тилидаги ҳ товушига яқин келади. Бу ҳарф фақат араб тилидан ўтган сўзларда учрайди. Иккала томонидан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил кўриниши мавжуд: (якка ҳолда **ج**, сўз бошида **ج**, сўз ўртасида **ج**, сўз охирида **ج**). Унинг шу типдаги ҳарфлардан фарқи нуқтаси йўқлигидадир. Ҳойи ҳуттий ҳарфининг сўз боши ва сўз ўртасидаги кўринишлари сатр чизигида ёзилиб, қолган шакллари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

ح اکىم — ҳоқим
ح رام — маҳрам
س اطح — сатҳ
روح — руҳ

Қўлёзма китобларда ҳойи ҳуттий ҳарфининг тағига қуйидагидек белги (**ج**) қўйиб кетилади. Бу унинг шу шаклдаги ҳарфлардан фарқлаш ва юмшоқ талаффуз этилиши зарурлигини англатади. Мазкур белги ҳойи ҳуттий ҳарфининг ҳамма кўринишларида эмас, балки сўз бошида ҳамда сўз ўртаси-

даги шаклларида кўпроқ учраши кўзатилади. "Майин", "юмшоқ" маъноларидаги "хилм" сўзининг ёзилишига диққат қилайлик: **حلم**. Ушбу ҳарфнинг ана шу белгисидан бехабар ўқувчи уни "чили" деб ўқиши, бу эса сўз маъносига путур етказиши мумкин.

24-машқ. **ح** (ҳойи ҳуттий) ҳарфининг сўзининг турли ўринларидаги шакллари олтти қатордан ёзиб чиқинг.

25-машқ. Қуйидаги бугин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

**حاج، حاجت، حاجب، جب، جبا،
جباب، ج، حجا، حجاب، حجت، حث**

4. **خ** (хе) ҳарфи ўзбек тилидаги **х** товушини ифодалайди. Ҳар иккала томондан келадиган ҳарфларга кўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шакли (якка ҳолда **خ**, сўз бошида **خ**, сўз ўртасида **خ**, сўз охирида **خ**) га эга. Унда нуқта битта бўлиб, ҳарфнинг барча кўринишларида устига қўйилади. **Хе** ҳарфининг якка ҳолда

ва сўз охиридаги шаклларигина сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

خ - халқ → **خ** + **ل** + **ق** → **خلاق**
ب - бахт → **ب** + **خ** + **ت** → **بخت**
ت - талх → **ت** + **ل** + **خ** → **تلخ**
ش - шох → **ش** + **ل** + **خ** → **شلخ**

Хе ҳарфининг ёзма, босма турлари орасида айтарли фарқ сезилмайди. Эски ёзувимизни бошловчи урганувчилари бу ҳарфнинг сўз охиридаги шаклини кўпинча **غ** (гайн) ҳарфининг якка ҳолдаги шаклига ўхшатиб ёзишди. Ҳолбуки, бу икки кўринишларини жиддий фарқлаш керак. Қиёсланг: **غ** -гайн, **خ** -хе.

Энди, **хе** ва **жим** ҳарфи қатнашувчи сўзлардан бирини ёзайлик. Масалан, **ханжар** сўзини қандай ёзамиз. Даставвал, алифбо жадвалидан уша сўзни ташкил этган ҳарфларни ажратиб оламиз. Сунгра эса ҳарфларнинг ҳар бирини сўзда келиш ўрнига қараб жойлаштирамиз. "Ханжар" сў-

зидаги биринчи ҳарф ҳ бўлиб, уни ифода этувчи хе ҳарфининг сўз бошидаги шаклини оламиз.

خ. Иккинчи ҳарф қисқа а унлиси бўлганлиги учун уни тушириб қолдирамиз. Учинчи ҳарф н, уни ифода этувчи нун ҳарфининг сўз ўртасидаги шаклини (ن) ёзамиз ва хе га боғлаймиз خه. Туртинчи ҳарф ж сўз ўртасида келаётганлиги учун унинг ҳам сўз ўртасидаги шаклини (ج) ёзиб, олдинги бирикмага боғлаймиз. خج. Сўзнинг иккинчи бўғинида келаётган а ҳам қисқа унли бўлгани учун тушириб қолдириб, кейинги ҳарфга ўтамиз. Сўз охирида келаётган ر -р ҳарфини боғлаймиз. Уни ифодаловчи ر (ре) ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиш хусусиятига эга бўлгани учун уни жим ҳарфига боғлаймиз. خجر. Натижада қуйидаги бирикув юзага келади:

خانجار ← خه + ج + ر ← خجهر

26-машқ. خ (хе) ҳарфининг ёзилиш шакллари орти қатордан ёзинг.

27-машқ. Ушбу бўғин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

خا، خاب، خابا، ختا، خب، باخ،
بخت، تحت، بخت، خابجا

28-машқ. Қуйидаги бўғин ва сўзларни эски ўзбек имлосида ёзинг: чо, со, ҳо, жо, то, оч, бож, тож, бажо, исбот, собит, ҳожж, чоп, чоч, поча, ҳожат, тахт, ҳужжат, ижобат.

29-машқ. ج (жим) ва خ (хе) ҳарфларини ا (алиф), ب (бе), ت (те) ва ح (ҳойи ҳуттий) ҳарфлари билан боғланган ҳолда бир неча қатордан ёзиб чиқинг.

30-машқ. Қуйидаги ҳарфларни ўзаро боғланг, қандай сўз келиб чиқишини ва маъносини айтинг.

ح اج ب، ح اج

31-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг, алифбодан фойдаланган ҳолда улар иштирокида гап тузинг.

اجابت، حجاب، بخت، تاج

ТҮРТИНЧИ ДАРС

د (дол) ва ذ (зол) ҳарфлари.

د (дол) – эски ўзбек алифбосидаги ўнинчи ҳарф. У ўзбек тилидаги д товушини ифода этади. "Дол" фақат бир томондан қўшиб ёзилувчи ҳарфлар таркибига киради. Шунинг учун ҳам у икки кўринишга эга: (алоҳида د, уланганدا د). Унг томондан келган ҳарфга қўшиб, чап томондагисига қўшилмасдан ёзилади. Сатр чизигида ёзилувчи ҳарфлардан. Мисоллар:

داس ت ← د + س + ت ← دست

قادر ← ق + د + ر ← قدر

پان د ← پ + ن + د ← پنذ

موراد ← م + ر + ا + د ← مراد

Дол ҳарфининг сўз ўртаси ва охиридаги кўринишлари босма ва ёзма хат турида бирмунча фарқланади. Босма турда дол ҳарфининг устки қисми кўпроқ эгик ҳолатда бўлади. Масалан,

"далда" сўзининг босма ҳамда ёзма шаклларини қиёсланг: دلده (далда) ва دلده (далда).

Агар уқувчи د (дол)нинг ёзилиш шакллари яхши билмаса, "далда" сўзини "далра" деб ўқиши ҳеч гап эмас. Дол ажралиб ёзилувчи ҳарфлардан бўлса ҳам, баъзан ёзувда хаттотларнинг хоҳиш-истакларига қараб қоидага хилоф равишда уздан кейин келган ҳарфга қўшиб ёзилиши ҳам қўзатилади: فار – дор; فور – давр шаклида. Буни шошиб ёзувчи хаттотнинг иши деб ҳам изоҳлаш мумкин.

Хаттотлар аксарият ҳолларда дол ҳарфидан кейин ҳойи ҳавваз ҳарфи келса қўйидагича тарзда қўшиб ёзганлар. Масалан: بان – бода.

32-машқ. د (дол) ҳарфининг алоҳида ҳамда боғланган ҳолатдаги шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

33-машқ. Тубандаги сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

ادا، داد، دادا، بد، باد، جدا،

ابد، ادب، آداب، آباد، حد، خدا

34-машқ. Ўзингиз мустақил равишда د (дол) ҳарфи иштирок этувчи сўзлардан топиб араб алифбосида ёзинг.

ذ (зол) ҳарфи ҳам ёзувда ифодаланиши жиҳатидан د (дол)га ўхшаш хусусиятларга эга. Зол тиш оралиғида талаффуз қилинувчи товуш, у фақат араб тилидан кирган сўзларда учрайди. Ўзбек тилидаги з ҳарфига яқин келади. Бу ҳарф ҳам ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиб, кейингисига қўшилмайдиган ҳарфлар сирасига киради. Икки хил кўринишга эга (якка ҳолда ذ , боғланган шаклда ذ). Сатр чизигида ёзилади. дол дан устида битта нуқтаси борлиги билан фарқ қилади. Мисоллар:

ذاک ی ر ← ذ+اک+ر ← ذاکر - зокир
م اذک و ر ← م+ذ+ک+و+ر ← مذکور - мазкур
ل اذی ذ ← ل+ذ+ی+ذ ← لذیذ - лазиз

35-машқ. ذ (зол) ҳарфининг боғланган ҳамда якка ҳолда келган шакллари орти қатордан ёзиб чиқинг.

36-машқ. Қуйидаги бўғин ва сўзларни ўқинг ва дафтарингизга кўчириб ёзинг:

ذ، ذات، اذا، جذب، جاذب، ذاتا

37-машқ. Утилган ҳарфлар иштирокида сўз ва бўғинлар ясанг.

38-машқ. Тубандаги ҳарфларни алфавитдаги ўрни бўйича жойлаштириб, улар иштирокида сўз бўғинлари ҳосил қилинг.

ج، ث، ا، خ، ب، ذ، چ، پ

БЕШИНЧИ ДАРС

ر шаклидаги ҳарфлар

Бу хилдаги ҳарфлар учта. Улар ҳам шаклан ўхшаш, бироқ нуқталарининг ўрни ва миқдори билан фарқланадилар.

I. ر (re) ҳарфи ўзбек тилидаги р тову-
шини ифодалайди. Ўзидан олдинги ҳарфга қуши-
либ, кейингисига қушилмайди. Икки хил ёзилиш
шаклига эга (якка ҳолда ر , боғланган ҳол-
да رر). Шу типдаги ҳарфлардан фарқи шуки,
нуктаси йуқ. Ҳарфнинг маълум қисми сатр чизи-
ғидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

راح م - раҳм
ر + ح + م
راسر رار - асрор
ا + س + ر + ر + ر
ل ا ب ا ر - лобар
ل + ب + ا + ر
ق ا ر ا ر - қарор
ق + ر + ا + ر

Ёзма шаклда, ر (re) ҳарфи сўзнинг урта-
си ва охирида келса, ўзидан олдинги ҳарфдан
пастга тушириб ёзилади, боғланиш чизиғи сезил-
май кетади: ررر - пар

39-машқ. ر (re) ҳарфининг якка ҳамда
боғланган шакллари орти қатордан ёзиб чиқинг.

40-машқ. Мазкур сўزلарни тўғри ўқинг ва
дафтарингизга кўчириб ёзинг:

آراء، بار، بارار، تار، تاراج، خبر، جراح،
جراحت، راحت، فرج، خراج، دار، دارا،
جبر، جابر، چادر، حرارت، ارباب، درخت

41-машқ. ر (re) ҳарфи иштирокидаги сўз-
лардан топиб, араб алифбоси асосида ёзиб чи-
қинг.

2. ز (ze) ҳарфи ўзбек тилидаги з ҳар-
фини ифодалайди. ز (ze) ўзига ўхшаш ҳарф-
лардан битта нуктаси борлиги билан фарқланади.
Ўзидан олдинги ҳарфга қушилиб кейингисига қу-
шилмайди. Икки хил кўринишга (якка ҳолда ز ,
боғланган ҳолда زز) эга. Сатр чизиғидан
пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

ز ا ب ا ن - забон
ز + ب + ا + ن
م ا ح ز و ن - маҳзун
م + ح + ز + و + ن
پ ا ل ي ز - полиз
پ + ا + ل + ي + ز
ا و ا ز - овоз
ا + و + ا + ز

Қулёзма китобларда зе ҳарфи узидан олдинги ҳарфга боғланиб келганда, кўпинча унги томонга сал оғдирилган алиф ҳарфига ўхшаб кетади: Масалан, жазо сўзининг ёзилиш шаклини кўрайлик: **جزا** Одатда, китобни тезроқ кўчириб битказиш ниятида бўлган котиблар зе ҳарфини ана шундай шаклда ёзиб кетишган.

3. **ژ** (же) ҳарфи араб алифбосига форслар томонидан киритилган ҳарфларнинг учинчиси-дир. Ўзига ўхшаш ҳарфлардан устига қўйилган учта нуқтаси билан фарқ қилади. Бу ҳарф ҳам узидан олдинги ҳарфга қўшилиб, кейинги ҳарфга қўшилмайди. Икки хил ёзилиш шаклига эга: алоҳида **ژ**, уланган ҳолда **ژر**. Же журнал сўзидаги ж товушига мос келади. Сатр чизиргидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

аждар - **اژدار** ← **اژدر** ← **اژدر**
 муқда - **م وژده** ← **م وژده** ← **م وژده**
 муқгон - **م وژگان** ← **م وژگان** ← **م وژگان**

каждум - **ک اژدوم** ← **ک اژدوم** ← **ک اژدوم**
 42-машқ. **ز** (зе) ва **ژ** (же) ҳарфларининг турлича ёзилиш шакллари орти қатордан ёзиб чиқинг.

43-машқ. Қўйидаги сўзларни тўғри ўқинг ва кўчириб ёзинг.

زار، راز، باز، بازار، آرز، آزار، ار از، زب
 زخ، اژدر، زر، بز، زرداب، زردار، زخاب

44-машқ. Ўтилган ҳарфлар иштирокида сўзлар тузинг ва эски ўзбек имлоси асосида ёзинг.

45-машқ. **د** (дол) ва **ذ** (зол) ҳарфларини **ا** (алиф), **ت** (те), **چ** (чим), **ر** (ре), **ژ** (же) ҳарфлари билан ўзаро боғланган ҳолда сўз бўғинлари ясанг.

46-машқ. Мазкур ҳарфлардан фойдаланган ҳолда қандай сўзлар ясай оласиз?

ت، ر، د، ا، ب، ج، ز، پ

47-машқ. Ўтилган икки хил кўринишдаги

харфларни ажратиб ёзинг. Улар иштирокида сўзлар ясанг.

48-машқ. د (дол) билан / (ре) ҳамда ذ (зол) билан ز (зе) харфларининг турли кўри-нишларини ўзаро қиёсланган ҳолда икки қатордан ёзинг.

ОЛТИНЧИ ДАРС

س (син) ва ش (шин) харфлари

س (син) харфи ўзбек тилидаги с тову-шини ифодалайди. Ҳар иккала томонидан келувчи харфларга қўшиб ёзилади. Турт хил ёзилиш шакли мавжуд: (якка ҳолда س, сўз бошида س, сўз ўртасида س, сўз охирида س). Син харфининг якка ҳолда ҳамда сўз охиридаги шакл-лари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади.

Мисоллар:

س - сочиқ - س + ا + چ + ي + د + ت + ق - ساپچيق
 ج - жисм - ج + س + م
 ن - нафас - ن + ف + س

дарс - دارس - دارس - دارس

Син харфи қўлёзмаларда икки ҳолатда уч-райди: тишли س, ҳамда тишсиз س, яъни бир чизик шаклида.

Син харфининг қўлёзма китобларда ифодала-ниши яна бир неча хусусиятга эга:

а) син баъзан, сўзнинг қайси ўринларида келишидан қатъий назар, остки қисмига уч нуқта қўйилган ҳолда ёзилади: سین ҳусн.

Эслатма: Араб ёзувини ўрганаётган ўқувчи-лар син тагига қўйиладиган уч нуқтага қараб, уни پ (пе) харфи билан алмаштириб юбормас-ликлари лозим;

б) син харфи сўз охирида (кўпинча бир томондан қўшиб ёзилувчи харфлардан кейин кел-ганда) харф устига миндириб ёзилади:

تياك - қиёс, يولبارس - йулбарс.

Айрим хаттотлар сўзда харфларнинг бир-бирига боғланиш чизигини атай чўзиқ ёзадилар. Бунда гуё син харфининг сўз ўртасидаги шакли

хосил бўлганга ўхшайди:

شع - жам(ъ). Уни син деб ўқимаслик керак. Хаттотлар, юқорида таъкидлаганимиздек, қоғоздаги бўшлиқни тўлдириш ва ёзувнинг чиройли чиқишини назарда тутиб шундай йўл тутадилар.

49-машқ. س (син) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари орти қатордан ёзиб чиқинг.

50-машқ. Тубандаги сўзларни ўқинг ва дафтарингизга кўчириб олинг:

ساز، سات، ساپ، اس، آست، راست، ساچ، پست، اسرار، سر، باس، اساس، اسباب، سراب، جسارت، استراحت، سرحد، سرباز

51-машқ. Син ҳарфининг қўлэзма асарларга хос ёзув шаклини ўч қатордан ёзиб чиқинг.

52-машқ. Қуйидаги сўзларни араб ёзувида ифодаланг: дор, чорпо, жар, боадаб, чодир, обод, роҳат, адир, сабз, масоҳат.

ش (шин) ҳарфи ўзбек тилидаги ш ҳарфига тўғри келади. Ҳар иккала томонидан келувчи ҳарфларга боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига (якка ҳолда ش, сўз бошида شش, сўз ўртасида شش, сўз охирида شش) эга.

Мисоллар:

شاه ار - шаҳар
باش ار - башар
ت ي ش - тиш
ق و ش - қуш

Син ҳарфига хос хусусиятлар кўп жиҳатдан шинга ҳам тегишлидир. Шин қўлэзма асарларда кўпинча тишсиз ёзилади: پشيمان - пушаймон. Шин ҳарфининг синдан фарқи шуки, устида учта нуқтаси бўлади. Бу учта нуқта қўлэзма асарларда қуйидагича ифодаланади:

ش ش ش ش ش

53-машқ. **ش** (шин) ҳарфининг сўзнинг **شمال** - шамол

турли ўринларидаги шакллари олтти қатордан ёзиб чиқинг.

54-машқ. Син ва шин ҳарфларини бир томондан қўшилувчи ҳарфлар билан ўзаро боғланган ҳолда ёзинг ва қандай сўз ва бўғинлар ҳосил бўлишини изоҳланг.

55-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг ва кўчириб олинг:

شاش، باش، تاش، شتاب، شارت،
شربت، آش، آشپز، تشبث، شمر، شمر،
شراب، شاد، شرار، شاخ، چاشن، شهاب

56-машқ. Утилган ҳарфлар иштирокида унта сўз топинг ва эски ўзбек алифбосида ёзиб чиқинг.

57-машқ. Шин ҳарфининг қўлёзма ки-тобларга хос шакллари тўрт қатордан ёзиб чиқинг.

58-машқ. Ушбу ҳарфларни ўзаро боғлаган

ҳолда сўзлар ясанг:

ر، س، ا، ب، د، ش

ЕТТИНЧИ ДАРС

ص (сод) ва ض (зод) ҳарфлари

ص (сод) ҳарфи ўзбек тилидаги с товушига

яқин келади. Ҳар иккала томонидаги ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил кўринишга эга: (якка ҳолда ص , сўз бошида ص , сўз ўртасида ص , сўз охирида ص). Сод - тил орқа ундоши, у фақат араб тили орқали кириб келган сўзларда учрайди.

Сод ҳарфининг сўз бошидаги ва сўз ўртасидаги шакллари гина сатр чизигида ёзилади. Қолган кўринишлари сатр чизигидан пастга тушади. Мисоллар:

ص ای اد ← صید، باد ← صیاد - сайёд
واصل ل ← وصل، مل ← وصل - васл
ق اص د ← قود، صدر ← قصد - қасд

қасос - **ق اص اص** - **ق + ص + اص** - **قصاص**

59-машқ. **ص** (сод) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

60-машқ. Қуйидаги сўзларни уқинг ва кўчириб ёзинг.

صاحب، صبا، صباح، صباحت،
صبح، صد، صدا، صادر، صحراء، رخصت،
صابر، صبر، شخص، احترام، رصد.

61-машқ. Қуйидаги ҳарфларни алифбодаги ўрни бўйича жойлаштиринг.

ح، ذ، خ، ث، ر، س، ت، ا، چ، ز، پ

62-машқ. Сод ҳарфи иштирокидаги сўзлардан бир нечтасини дафтарингизга ёзинг.

ض (зод) ҳарфи **з** товушига яқин келади. Устидаги нуқтаси билан **сод** ҳарфидан фарқ қилади. Бу ҳам тил орқа товушларидан, араб тилидан кирган сўзлардагина қўлланади. Ҳар иккала томо-

нидаги ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шаклига эга (якка ҳолда **ض**, сўз бошида **ض**, сўз ўртасида **ض**, сўз охирида **ض**). **Зод** ҳарфининг якка ҳолдаги ҳамда сўз охиридаги шакллари сатр чизиғидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

ض ي ي ا - зиё
غ اض اب - газаб
ق اض ا - қазо
ع رض - арз

Сод ва **зод** ҳарфларининг ёзма ва босма шакллари бир-биридан деярли фарқ қилмайди. Мазкур ҳарфлар кўпинча қўлёзма китобларда бир томондан боғланувчи ҳарфлардан кейин келганда улар устига мингаштириб ёзилади. **خامس** - хос.

Эслатма: **ض** (зод) ҳарфини араблар **ض** (дзад) деб юритишди ва **ض** (дз) тарзида талаффуз қилишди: **ضرب** - дзарб, **ضرب** - дзараба.

63-машқ. ض (зод) ҳарфининг сўзининг турли ўринларидаги шакллари олтти қатордан кучириб ёзинг.

64-машқ. Қуйидаги сўзларни уқинг ва кучириб ёзинг.

ضرب، خضر، حاضر، حضرت، رضا، ضرب، ضربدار

65-машқ. Луғатдан фойдаланган ҳолда сод ва зод ҳарфлари иштирок этувчи сўзлардан унта-сини дафтарингизга кучириб олинг. Уларнинг ёзилишини ёдда тутинг.

САККИЗИНЧИ ДАРС

ب (то ёки итқи) ва ظ (зо ёки изғи) ҳарфлари

б (то ёки итқи) ўзбек тилидаги т ҳарфига яқин келади. Ўнг ва чап томондан келган ҳарфларга боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда б, сўз бошида ب, сўз ўртасида ب, сўз охирида ب). Бу товуш ҳам араб тилидан кириб келган сўзлар учун хосдир. Сатр чизигида ёзилувчи ҳарфлардан. Мисол-

лар:

طالاب - талаб ← ط + ل + ب ← طلب

لوطاف - лутф ← ل + و + ط + ف ← لطف

خاط - хат ← خ + ط ← خط

شارت - шарт ← ش + ا + ر + ط ← شرط

ظ (зо ёки изғи) ўзбек тилидаги з тову-

шига яқин келади. Ҳар иккала томонидан келувчи ҳарфларга қўшилиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шаклига (якка ҳолда ظ, сўз бошида ظ, сўз ўртасида ظ, сўз охирида ظ) эга. Бу ҳам тил орқа ундоши, у араб тилидан кирган сўзлардагина ишлатилади. Бу ҳарф ҳам сатр чизигида ёзилади. Мисоллар:

ظافار - зафар ← ظ + ف + ا + ر ← ظفر

نظار - назар ← ن + ز + ظ + ا + ر ← نظر

ظاهير - зоҳир ← ظ + ا + ه + ي + ر ← ظاهر

لافظ - лафз ← ل + ا + ف + ظ ← لفظ

То дан фарқли ўлароқ зо ҳарфнинг устига бир нуқта қўйилади. То ва зо ҳарфларининг тик тушган чизиги қўлёзма манбаларда ҳарфнинг асосий қисми билан боғланмасдан ёзиб кетилади:

66-машқ. **ب** (то) ва **ز** (зо) ҳарфларининг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини уч қатордан ёзиб чиқинг.

67-машқ. Тубандаги сўزلарни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

خط، خطا، خطاب، خطاط، طرح،
شعرط، طرز، طب، طبابت، خاطر، ضبط

68-машқ. Луғатдан то ва зо ҳарфлари иштирок этувчи сўزلарни кўчириб олинг. Имлосини ёдда сақланг.

69-машқ. Зо ҳарфини алиф, те ва ре ҳарфлари билан боғлаган ҳолда бир неча қатордан ёзиб чиқинг.

ТЎҚКИЗИНЧИ ДАРС

ع (айн) ва **ع** (гайн) ҳарфлари

ع (айн) ёзувдаги вазифалари жиҳатидан бошқа ҳарфлардан ажралиб туради. Турт хил кўринишга (якка ҳолда **ع**, сўз бошида **ع**, сўз ўртасида **ع**, сўз охирида **ع**) эга. Айн ҳарфнинг мустақил ҳолдаги ҳамда сўз охиридаги шакллари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Айн ҳам араб тили учун хос бўлган портловчи бўғиз товушидир. Тилимизнинг лексик составидаги араб тили орқали кирган сўзлардагина учрайди. аъ, еъ, иъ, уъ, эъ товуш бирикмаларини ифодалашга хизмат қилади. Қўйидаги хусусиятларга эга:

а) айн ҳарфи сўз бошида келганда тилимизга ўзлашган сўзларнинг айримлари а товуши сифатида талаффуз қилинади ва ёзилади: **عقل** - ақл;

عمل - амал.

б) араб тилидан ўзлашган баъзи бир сўзларда эса и унли товушини англашиб келади:

علم - илм; **عمارت** - иморат.

в) араб тили орқали кириб келган айрим сўзларда у ёки ў товушларини ифодалайди:

عمر - умр, عبيد الله - убайдулло.
г) баъзи сўзларда о товушини ифодалайди, бунинг учун ёзувда айнга алиф ҳарфи қўшиб ёзилиши шарт:

عالم - олим, عاقل - оқил.
Эслатма: Шۇни айтиш керакки, عا (ёо) ҳарфи бирикмаси сўз бошида келса, у кўпинча ба- жарувчи шахсни билдиради.

علم - илм
عشق - ишқ

عالم - олим
عاشق - ошиқ

Айн ҳарфи сўз бошида алифдан кейин келганда кўпинча ҳозирги ёзувимизда айриш белгиси билан ифодаланади:

اعتبار - эътибор

اعلا - аъло

Баъзи сўзларда айн ҳарфи сўз бошида ўз хусусиятларини йўқотган:

عصا (асо) - ҳасса;

عبد - (ийд) ҳайит.

Мазкур сўзлар асрлар давомида ўз талаффуз хусусиятини йўқотиб, ўзбек тилининг талаффуз қоидаларига мослашган.

Айн сўз ичида ёпиқ бўғиндан кейин келса, кейинги бўғинни олдингисидан ажратиб туради. Бу хусусият ҳозирги ёзувимизда айриш белгиси орқали берилади:

بدعت - бидъат, صنئى - сунъий.

Ҳозирги замон ўзбек тилидаги араб тили орқали кириб келган айрим сўзларда айн талаффуз ҳам қилинмайди, ёзилмайди ҳам. Лекин бу сўзлар эски ўзбек ёзувида ифодаланадиган бўлса, айн ҳарфи ёзилиши шарт:

طاليع - толе (ъ) ← ط + ل + ي + ع
تابع - тобе (ъ) ← ت + ا + ب + ع
جامع - жам (ъ) ← ج + ا + م + ع
نافع - наф (ъ) ← ن + ا + ف + ع

70-машқ. ع (айн) ҳарфининг сўзнинг

турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан кўчи-

риб ёзинг,

71-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг, дафтарингизга кўчириб олинг, ёзилишини ёдда тутинг, талаффузи ва ёзилиш хусусиятларига эътибор беринг:

عابد، عاجز، عادت، عرض، عار،
ساعت، عبرت، عصب، طبع، عطر،
استعداد، اطاعت، شاعر، اختراع، طاعت

72-машқ. Фақат мана бу ҳарфлардан фойдаланиб, қандай сўзлар ясай оласиз?

ص، ث، ا، ع، س، د، ت

73-машқ. айн ҳарфининг ёзилиш шакллари уйда бир неча вараққа ёзиб, машқ қилинг. Улар иштирокида мустақил равишда сўзлар ёзинг.

غ (гайн) ҳарфи ўзбек тилидаги ғ товушига мос келади. غ (айн) ҳарфининг устига бир нуқта қўйилса, غ (гайн) ҳосил бўлади.

Ҳар иккала томонидаги ҳарфлар билан боғлашни хусусиятига эга. Тўрт хил ёзилиш шакли мав-

жуд: (якка ҳолда غ , сўз бошида غ , сўз ўртасида غ , сўз охирида غ).

гайн ҳарфининг сўз бошидаги ва ўртасидаги шакллари сатр чизиғида ёзилиб қолган шакллари тушириб ёзилади.

غ اى رات — غ پيد + ر + ت — غ اى رات — гайрат
م ا غ رى ب — م + غ + ر + ب — م ا غ رى ب — мағриб
ت ي غ — ت + ي + غ — ت ي غ — тиғ
ت ا غ — ت + ا + غ — ت ا غ — тоғ

Эски ўзбек тилида ҳозир қ ҳарфи билан ёзиладиган сўзлар ғ талаффуз қилинган ва ёзилган. Бу ҳозир қ ҳарфи билан туговчи сўзларда кўзга ташланади:

اچچىغ — аччиғ(қ), بلىغ
— балиғ(қ), قاتتىغ — қаттиғ(қ).

74-машқ. гайн ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари олти қатордан ёзиб чиқинг.

75-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг ва дафтарингизга кўчириб ёзинг:

غارا، غاز، غرض، تاغ، باغ، تاغارا، ساغ،
زاغ، چاغ، باغر، چاغر، غبار، غرات،
زاغارا، داغ، غرب، غربت، غشش

76-машқ. Тубандаги сўзларни эски ўзбек

имлоси асосида ёзиб чиқинг: шпор, ор, арз,
губор, боғ, тиг, ғазот, ғарб, ғор, шоир, бағир,
ғурбат, атр, шижоат, шеър.

77-машқ. Фақат мана бу ҳарфлар иштирокида
қандай сўзлар ясай оласиз?

خ، ز، غ، ش، ا

78-машқ. Ғайн ҳарфининг сўз ўртасида кел-
ган шаклига мисоллар топинг ва араб алифбоси
асосида ёзиб чиқинг.

ЎНИНЧИ ДАРС

ف (фе) ва ق (қоф) ҳарфлари

ف (фе) ҳарфи тилимиздаги ф товушига муво-
фиқ келади. Фе ҳарфининг устида битта нуқтаси

бўлади. Ўнг ва чап томондан келадиган ҳарфлар
билан боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига (як-
ка ҳолда ف , сўз бошида ف , сўз ўрта-
сида ف , сўз охирида ف) эга. Фе
сатр чизиғида ёзилувчи ҳарфлардан.

ف اخ ر - ғохр
ص اف ا - صوفا
واصف - واصف
ح ارف - Ҳарф

Баъзи хаттотлар аксарият ҳолларда ف (фе)
ҳарфининг сўз ўртасидаги (ف) шаклини
(Ғайн) ҳарфининг сўз орасидаги (ف) шаклига
ўхшатиб ёзишади. Уларнинг ўзаро фарқларини кон-
текстдан келиб чиққан ҳолда англаш мумкин.

Эски ўзбек ёзуви ёдгорликларида п тову-
ши иштирок қилувчи айрим сўзларда кўпинча та-
лаффузига қараб ف (фе) ҳарфи ифода этилган.

79-машқ. ف (фе) ҳарфининг ёзилиш шакл-
ларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

80-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг, кўчириб

ёзинг:
فاش، فرد، فتح، فاتح، فردا، فرصت، ظفر،
طرف، اطراف، جفت، تفت، شرافت،
انتشار، آفت، دفتر، سفر، صاف، شرف

81-машқ. фе ҳарфнинг сўзнинг бошидаги шаклига мисоллар топиб араб ёзувида ёзиб чиқинг.

82-машқ. фе ҳарфини икки хил кўринишга эга бўлган ҳарфлар билан ўзаро боғлиқ ҳолда ёзиб чиқинг.

ق (қоф) ҳарфи ўзбек тилидаги қ товушини ифодалайди. Қоф устига қўйилувчи иккита нуқтаси ва нисбатан чуқурроқ ярим доира қилиб ёзилиши билан фе дан фарқланади. Ўзидан олдин ва кейин келган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шаклига (якка ҳолда **ق**, сўз бошида **ق**, сўз ўртасида **ق**, сўз охирида **ق**) эга. Қофнинг якка ҳолда ҳамда сўз охиридаги шакллари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади.

قاتل - қотил

ناقل - нақл

قيليق - қилиқ

طاق - тоқ

Ёзма нусхаларда **ق** (қоф) ҳарфи устидаги икки нуқта қўшилиб ёхуд кичкина чизиқча билан ифодалаб кетилаверади. Баъзан эса икки нуқта ҳарфнинг қайрилиш чизиги билан қўшиб ёзилиши ҳам мумкин:

ق ق ق ق ق

83-машқ. **ق** (қоф) ҳарфнинг ёзилиш шаклларини олти қатордан кўчириб ёзинг.

84-машқ. Ушбу сўзларни ўқинг, дафтарингизга кўчириб олинг:

قار، قاش، قاپ، قراق، فراق، فرق،
شرق، قضا، تقاضا، صادق، صداقت،
غرق، فقر، فقراء، عاقبت، شفقت،
قداق، شفق، قاچ، چاق، عقرب، قفس

90-машқ. коф ҳарфининг сўз ўртасидаги шаклига бешта мисол топиб араб алифбоси асосида ёзинг.

91-машқ. коф ҳарфининг алиф билан қўлёзма асарларга хос боғланиш ҳолатини уч қатордан кўчириб ёзинг.

گ (гоф) ҳарфи араб алифбосига форслар томонидан қўшилган ҳарфларнинг тўртинчиси. У ўзбек тилидаги г товушини англатади. Унг ва чап томонидан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шакли (якка ҳолда **گ**, сўз бошида **گ**, сўз ўртасида **گ**, сўз охирида **گ**) мавжуд. Сатр чизигида ёзилади.

گ (гоф) ҳарфининг **ك** (коф)дан кўриниши жиҳатидан фарқи устида уч нуқтаси борлигидир.

گ гоф ҳарфи асосда қуйидагича шаклда бўлган: **گ** Кейинчалик ўша уч нуқта бир чизиқ билан ифодалана бошлаган: **گ**

Мисоллар:

گ - гул → **گ** + **ل** → **گل** → **گل** → **گل**

غ - ғамгин → **غ** + **م** + **گ** + **ي** + **ن** → **غمگين**
ر - ранг → **ر** + **ن** + **گ** → **رنگ**
م - марг → **م** + **ر** + **گ** → **مرگ**

Одатда, эски ўзбек ёзувида гоф ҳарфи ёзилмасдан, унинг ўрнига коф ҳарфи қўлланаверган.

Гоф ҳарфининг алиф билан ўзаро бирикуви қўлёзмаларда тубандагича битилади: **گا** - го.

Коф ва гоф ҳарфларининг **ل** (лом) ҳарфи билан боғланиши хусусида ҳам шунини айтиш мумкин:

كل - кул, **گل** - гул.

92-машқ. **گ** (гоф) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари олтти қатордан ёзиб чиқинг.

93-машқ. Қуйидаги сўزلарни ўқинг ва кўчириб олинг:

**گپ، گزفتار، گزرد، گزداب، اگر،
 برگ، گزدش، گدا، گذر، گجک،
 گشتک، گشت، گزنگ، گز، گزرد**

94-машқ. Ўзингиз мустақил равишда коф ва гоф ҳарфлари иштирок этувчи сўзлардан топиб араб алифбоси асосида ёзинг.

95-машқ. Охири гоф ҳарфи билан тугайдиган сўзлардан топиб ёзиб чиқинг.

96-машқ. Гоф ҳарфининг алиф билан боғланиш ҳолатини икки қатордан ёзиб чиқинг.

97-машқ. Коф ва гоф ҳарфларининг лом билан қўлёзмаларга хос усулда боғланиш шаклини уч қатордан кўчириб ёзинг.

УН ИККИНЧИ ДАРС

ل (лом) ва م (мим) ҳарфлари

ل (лом) – ўзбек тилидаги л ҳарфига мос келади. Ҳар иккала томондан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил кўриниши (якка ҳолда ل, сўз бошида ل, сўз ўртасида ل, сўз охирида ل) мавжуд. Ушбу ҳарфнинг якка ҳолати ҳамда сўз охиридаги кўриниши сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

لطيف - латиф
 لاطيف - элак
 قوامال - қамал
 ساقال - соқол

Босма хат турида лом ҳарфи алиф билан боғланган ҳолатда ёзма нусхадаги кўринишлари (لا لا)дан бирмунча фарқланади. Унда лом ҳамда алиф ҳарфларини боғланиш ўрнида م (мим) ҳарфига ўхшаш думалоқ шакл ҳосил бўлади: لا (ло).

98-машқ. ل (лом) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан кўчириб ёзинг.

99-машқ. Тубандаги сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

بال، تال، لال، قال، لابر، دل، لطف، ملك،
 حاصل، طلب، خلاص، اخلاص، خالص، فلک
 لقب، اخلاق، شکل، صالح، قلاق، غفلت، اسال

100-машқ. Тубандаги ҳарфларни алифбоддаги ўрни бўйича жойлаштиринг:

ص، ل، ث، چ، د، س، ط، ب،
ش، ز، ظ، ت، ف، ع، گ

101-машқ. Лом ҳарфи ўртада келган сўзлардан топинг ва эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг.

م (ميم) - ўзбек тилидаги м ҳарфини ифодалайди. Ўзидан олдинги ва кейинги ҳарфларга қўшилади. Шۇ сабабли тўрт хил ёзилиш шакли (якка ҳолда م, сўз бошида م, сўз ўртасида م, сўз охирида م) га эга. Мимнинг алоҳида ҳамда сўз охиридаги шакллари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

م و ل ك - мулк → م + ل + ك → ملك → ملك
ت ا م غ ه - тамға → ت + ا + م + غ + ه → تمنغ
ص ا ن ا م - санам → ص + ا + ن + ا + م → صنم
ا ي ل ه ا م - илҳом → ا + ي + ل + ه + ا + م → الهام

Мим ҳарфининг ёзма ва босма шаклларида унчалик фарқ йўқ. Шўни айтиш керакки, босмада

م (ميم)нинг думалоқ қисми сиёҳ билан чап-ланмасдан митти доирача шакли ёзилади. Ёзма нусхаларда эса ميمнинг думалоқ қисми сиёҳ билан чапланиб, катта нуқта ҳосил қилинган ҳолда ифодаланади. Шўнингдек, қўлёзмаларда ميم ҳарфи сўз охирида бир томондан қўшилувчи ҳарфлар билан келганда кўпинча ўша ҳарфларнинг устига мингаштириб ёзилади: شام - шом, حرم - ҳарам.

102-машқ. م (ميم) ҳарфининг турли шаклларини олти қатордан ёзинг.

103-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

مات، ماش، كرامت، الكرام،
قدم، عمر، مدام، مدد، مراد، مراسم، مركز، مدار،
تمام، اعلام، مبارک، مست، معرفت، الحمد، محرم،
مدح، ملامت، كلام، كينل، نهار، ايمنان، مرزا

104-машқ. ميم ҳарфи сўз ўртасида келган мисоллардан топинг ва ёзинг.

105-машқ. Мазкур ҳарфлардан фойдаланиб

сўзлар ясанг:

ط، ل، ب، خ، ك، ت، ر

106-машқ. Қуйидаги сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг: малол, маҳкам, раҳм, мисол, амал, камол, мерос, томоша, аҳтимол, таълим, муносабат, малҳам, маърака, комил, жамол, умр, алаф.

УН УЧИНЧИ ДАРС

ن (нун) ва و (вов) ҳарфлари

ن (нун) ўзбек тилидаги н товушини ифодалайди. Ҳар иккала томонидан келувчи ҳарфларга боғланади. Турт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда ن, сўз бошида ن, сўз ўртасида ن, сўз охирида ن). нун ҳарфининг сўз боши ва ўртасидаги шакли бе, пе, те, се ҳарфларининг ёзилиш шаклларига ўхшаб кетади. Улардан фақат устига қўйилувчи битта нуктаси билан фарқланади. Бе ҳарфида нукта остки қисмига қўйилса, нунда устига қўйилади. Ушбу ҳарфининг мустақил ҳолатдаги ва сўз охиридаги кўринишлари

сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади:

ناقش - нақш ← ن + ق + ش ← نقش
راعنا - раъно ← ر + ع + ن + ا ← رعنا
قيمان - қиман ← ق + ي + م + ا ← قيمان
ایمان - имон ← ا + ي + م + ا + ن ← ایمان

Хаттотлар нун ҳарфини сўз охиридаги ҳамда алоҳида ёзиладиган кўринишларини турли хил шаклларда битганлар. Сўз охирида келганда ёй шаклида ёзилиб, устига бир нукта қўйилади:

ن - н, دان - дон.

Баъзи ҳолларда нуннинг нуктаси ҳарфининг асосий қисмига қўшиб ёзилади: چين - чин.

107-машқ. ن (нун) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари олти қатордан ёзинг.

108-машқ. нун ҳарфининг қўлёзма асарларга хос шакллари бир неча қатордан ёзиб чиқинг.

109-машқ. нун ҳарфининг сўз охирида кел-

ган шаклларига мисоллар топинг ва эски ўзбек алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

IIО-машқ. Тубандаги сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

نام، نام، نامدار، نمک، تامان، منطق، مکان،
نمنگان، مناتق، بخان، جان، جانان، زمان،
امکان، نرگس، حسن، مکان، عنبر، نظم، شان

III-машқ. Ўзингиз мустақил равишда нун ҳарфи иштирок этувчи ўнта сўз топинг ва эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг.

و (вов) ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиб, кейингисига қўшилмайдиган ҳарфларнинг охиригисидир. У икки хил кўринишга эга: (алоҳида **و** ва боғланганда **و**). Сатр чизигидан дастга тушириб ёзилади. Бир неча товушни ифодалайди:

а) сўз бошида яқка ўзи келганида в ундошини ифодалайди:

вали - والى ← **و** + لىسى ← **و** لىسى

воқеа - واقىع ← **و** + اق + ع ← واقعه

б) сўз ўртаси ва охирида келганда ҳам асосан в товушни англатади: Мисоллар:

авлод - اولاد ← **و** + اول + د ← اولاد

аввал - اووال ← **و** + او + ل ← اووال

ов - آو ← **و** + آ ← آو

соқов - ساق او ← **و** + س + اق + او ← ساق او

в) вов ҳарфи у ва ў унлилари вазифасида келганида сўз бошида бошқачароқ хусусият касб этади, биринчи дарсда таъкидлаб ўтилганидек, ўзбек тилидаги у ва ў унлилари билан бошланувчи сўзларда вов ҳарфи олдида **ا** (алиф) орттирилиши шарт. Масалан: **او**

учқур - اوچق ور ← **و** + او + چ + ق + و ← اوچق ور

учмоқ - اوچم اق ← **و** + او + چ + م + اق ← اوچم اق

ўтлоқ - اوثل اق ← **و** + او + ث + ل + اق ← اوثل اق

ўғил - اوغى ل ← **و** + او + غ + ي + ل ← اوغى ل

г) у ва ў унлилари сўз охирида ва ўрта-сида келганида ҳеч қандай воситачи ҳарфсиз

у (вов) ҳарфининг ўзи ёзилаверади. Унинг у, ў ёки в аканлиги сўз маъносига қараб англаб олинади. Масалан:

ت- توق — ت+و+ق — توق — توق
 ش- шум — ش+و+م — шум
 ذ- завқ — ذ+و+ق — ذوق

Эслатма: و (вов) ҳарфи қўлёзма асарларда кўпинча و (дол) ҳарфига ўхшаб кетади. Ўқиш жараёнида ана шунга эътибордан қочирмаслик керак.

II2-машқ. و (вов) ҳарфининг алоҳида ҳамда боғланган ҳолатдаги шакллари олти қатордан ёзинг.

II3-машқ. Ушбу сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

دولت، عوض، مولانا، اوتقان، وارث،
 توى، نوا، وقت، ولد، اوزبکستان،

وحدة، سو، وطن، كارك، بوى، او،
 آوقت، اولاد، اوستا، واحد، تا، وقت، توى

II4-машқ. و (вов) ҳарфи у ва ў унли товушларини ифодалаб келган ўнтача сўз топиб, эски ўзбек алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

II5-машқ. و (вов) ҳарфининг в ундошини ифодалаб келишига мисоллар топиб ёзинг.

II6-машқ. و (вов) ҳарфининг сўзнинг охирида келиш шаклига олти мисол топинг.

II7-машқ. ن، س، ا، و، ب، د، ج ҳарфларини ўзаро боғлаш орқали қандай сўзлар ясай оласиз?

ҲАМОНДАГИ ДАРС

و (ҳойи ҳавваз) ва ي (йо) ҳарфлари

و (ҳойи ҳавваз) араб-форс алифбосидаги ўттиз биринчи ҳарф бўлиб, ҳар иккала томондан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Шунинг учун ҳам тўрт хил кўринишга эга: (якка ҳолда و , сўз бошида و , сўз уртасида و , сўз

охирда ~ 4). Сатр чизигида ёзилади. Ҳойи ҳавваз ўзбек тилидаги бир неча товушни ифодалашга хизмат қилади:

а) сўз бошида, ўртасида келганида ҳ товушни ифодалайди:

م - меҳр,

هميشه - ҳамиша,
قه - қаҳр;

б) сўз охирида келганида ҳам араб ва форс-тожик тилларидан ўзлашган сўзларда ҳ товушни ифодалайди:

شاه - шоҳ, ماه - моҳ, توبه - таважжух;

в) сўз охирида келганида кўпинча а унлисини ифодалаб келади, бундай пайтда у алиф билан бир хил вазифа утайди. Масалан:

نال - нола
پاره - пора
ناديره - нодира
كولچه - кулча

г) сўз охирида келганда ҳозирги тилимиздаги форс тили орқали кириб келган баъзи сўзларда и (аслида э) ҳарфини ҳам ифодалаб ке-

лиши кузатилади;

چونكى - чунки, كيمكى - кимки, بلكى - балки.

Ҳойи ҳаввазнинг босма ва ёзма шакллари бир-биридан фарқ қилади. Ҳойи ҳавваз сўз бошида келганда босма хат шаклида қўйидагича ёзилади: همراه - ҳамроҳ. Қўлёмаларда эса сўз бошида бутунлай бошқача кўриниш касб этади:

Ҳойи ҳаввазни ифодалаш учун битта илмоқ ҳосил қилиниб, сатр чизигидан пастда унга томон қаратилган кичкина вергул шаклидаги белги қўйилади: ه - х. هجران - ҳижрон каби.

Ҳойи ҳавваз ҳарфининг сўз ўртасидаги кўринишлари ёзма ва босмада ўзаро фарқ қилади. Босма ҳолатда ه шаклида, ёзма усулда ه ёки ه тарзида ёзилади. Айрим тошбосма китебларда митти вергул шаклидаги белги ҳарфнинг сўз ўртасидаги шаклида ҳам қўйилиши кузатилади, масалан: نه - наҳр каби.

Худди шундай фикрларни ҳойи ҳавваз ҳарфининг сўз охиридаги шакли ҳақида ҳам айтиш мумкин.

Босма ҳолатда **ا** , ёзма шаклда эса тарзида бериллади.

II8-машқ. **و** (ҳойи ҳавваз) ҳарфнинг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари орти қатордан ёзинг.

II9-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

بهر، بصرام، باله، هوا، ظهر، ظاهر، طاہر،
نهر، انهار، بهار، دهر، هوس، زهر، شہرت،
پیالہ، حمیدہ، لالہ، ہوش، شہر، ہرات، ہمزاز

I20-машқ. Мазкур сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг, ҳойи ҳавваз қандай вазифада келганлигини аниқланг: тола, пода, чаҳор, хона, бечора, ҳумо, меҳмон, меҳрибон, зинҳор, моҳир, ҳажв, ҳўкиз, ҳўш, баҳо, ҳид, ҳайкал, ҳаяжон, ҳудҳуд.

I21-машқ. Ҳойи ҳаввазнинг сўз бошидаги шаклига ўнтача мисол топиб ёзинг.

I22-машқ. Ўзингиз мустақил равишда ҳойи

ҳавваз ҳарфнинг а унли товушини ифодалаб келган ҳолатига бешта мисол топинг ва улар асосида содда гаплар тузинг.

I23-машқ. **و** (нун), **و** (вов), **و** (ҳойи ҳавваз) ҳарфлари иштирок этган сўзлардан топинг, улар асосида гап тузинг.

I24-машқ. Мустақил равишда ҳойи ҳавваз ҳарфнинг сўз охирида х товушини ифодалаб келган ҳолатига мисоллар топиб ёзинг.

ی (йо) ҳарфи ўнг ва чап томондан келган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шакли (якка ҳолда **ی** , сўз бошида **ی** , сўз ўртасида **ی** , сўз охирида **ی**) мавжуд. йо ҳарфнинг якка ҳамда сўз охиридаги шакллари

сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. **ی** ҳарфнинг сўз боши ва ўртасидаги шакллари **و** **ث** **ت** **پ** **ب** ҳарфларининг худди ўша ҳолатлардаги кўринишларига ўхшаш, лекин нуқтанинг миқдори ва ўрни билан улардан фарқланади.

ی ҳарфнинг икки нуқтаси бор ва улар **ت** (те) ҳарфига тесқари ҳолда **ی** **پ** ҳарфнинг ост-

ки қисмига қўйилади.

ی ҳарфи ўзбек тилидаги й ундошини, и, э унлиларини ий товуш бирикмасини ҳамда е, ё, ю, я ҳарфларини ифодалашга хизмат қилади.

Агар ی (йо) ҳарфи сўз бошида ҳеч қандай воситачи ҳарфсиз ўзи келса, й ундошини, е (ий), я (йе) ҳарфларини ифодалайди:

йул - ی ول ← ی ول ← ی ول
(й)елим - ی ی ل ی م ← ی ی ل ی م ← ی ی ل ی م
яхши - ی ه خ ش ی ← ی ه خ ش ی ← ی ه خ ش ی

ی ҳарфи е (йе) унлисини ҳамда ий (ёхуд ий) ҳарф бирикмасини ифода этиш зарурати туғилганда, икки тишли қилиб ёзилиши ҳам мумкин:

етим, ی ی ت ی م - йил.

е, й, я ҳарфлари сўз ўртаси ва охирида келганида тўғридан тўғри ی (йо) ҳарфининг ўша кўринишлари қўшимча белгиларсиз ёзиб кетилаверади:

пайрав - پ ای را و ← پ ای را و ← پ ای را و

муяссар - م وی ه س س ا ر ← م وی ه س س ا ر

терим - ت ی ر ی م ← ت ی ر ی م ← ت ی ر ی م

Агарда ی (йо) сўз бошида и ёки э унлиларини ифодалаш лозим бўлса, олдида, албатта,

ا (алиф) ҳарфи орттирилиши шарт:

инкор - ای ن ک ا ر ← ای ن ک ا ر ← ای ن ک ا ر

эртақ - ای ر ت ا ک ← ای ر ت ا ک ← ای ر ت ا ک

Кўпинча ёзувда алиф ҳарфидан кейин ی (йо) ҳарфи тушиб қолади, лекин ўқишда, албатта (йо) талаффуз қилинади. Масалан:

иқроқ - ای ق ر ا ر ← ای ق ر ا ر ← ای ق ر ا ر

и ва э ҳарфлари сўз ўртаси ва охирида келганда алиф ҳарфи тушиб қолиб, фақат ی (йо)-нинг ўзи ёзилиб кетилаверади:

тирик - ت ی ر ی ک ← ت ی ر ی ک ← ت ی ر ی ک

мэн(мен) - م ی ن ← م ی ن ← م ی ن

Агарда ی (йо) ҳарфи е, ё, ю, я ҳарфий

белгиларини ифодалашни керак бўлса, улардан кейин **ا** (алиф), **و** (во), **ه** (ҳойи ҳавваз) ҳарфлари боғланади. Бу ҳолда қуйидагича ҳарф бирикмалари юзага келади:

е (йе) - **ي** + **ا** - **يا**, **ي** + **و** - **يو**, **ي** + **ه** - **يه**,
 я (йа) - **ي** + **و** - **يو**, **ي** + **ه** - **يه**

Мисоллар:

ёлқин - **ي** + **ا** + **ل** + **ق** + **ي** + **ن** - **يالقين**
 қумуш - **ي** + **و** + **م** + **و** + **ش** - **يوموش**
 тайёр - **ت** + **ا** + **ي** + **ا** + **ر** - **تيار**
 юсуф - **ي** + **و** + **س** + **و** + **ف** - **يوسف**

е ва **я** ҳарфлари сўз боши ва ўрталарида келганда кўпинча иккинчи воситачи ҳарф тушиб қолади, лекин ўқишда **е**, **я** сифатида талаффуз қилинаверади:

ем - **ي** + **م** - **يم**
 яқин - **ي** + **ه** + **ق** + **ي** + **ن** - **يقيقين**

Эски ўзбек ёзувидаги ёдгорликларда кўпинча **я** (**يه**) ва **ё** (**يا**) ҳарфий бирикмалари аралаш ҳолда қўлланган. Масалан:

يامان (ёмон) - **يامان**
ي (йо) сўз охирида (баъзан ўртасида ҳам) келганида **ий** товуш бирикмасини ҳам англиштишни кўрамиз, масалан:

علمى - илмий,
سىياسى - сиёсий,
صنئى - синфий,

Бундай ҳолда битта **ي** (йо) ҳарфининг ўзи ёзилиб кетилади, баъзан иккаласи ҳам ёзилиб, биринчи **ي** (йо) ҳарфи устига ҳамза белгиси қўйилади: **ئى**. Одатда, (**اوى**) чўзиқ унлилардан кейин келганда ҳамза қўйилади.

Баъзан сўзлар **ي** (йо) ҳарфи билан тугаса ҳам, **ا** о сифатида талаффуз қилинади, масалан: **حتى** - ҳатто, **عيسى** - исо. Бу хусусият арабча сўзларгагина тегишли.

ي (йо) ёзма ва босма шакллари жиҳатидан бир-биридан кескин фарқланиб турувчи ҳарфлардан. Ҳаттолар **ي** (йо) ҳарфининг сўз охи-

ридаги шаклини ҳаддан ташқари ўзгартириб юборганлар. Бу эса ўқини бирмунча қийинлаштиради.

ى (ёо) сўз охирида и ва й товушларини ифодалаб келганда қуйидагича кўринишларда ёзилади:

ёзма ҳолатда

босма ҳолатда

كىتىدى
قالدى
توي
اوي

كىتىدى - кетди
قالدى - қолди
توي - туй
اوي - уй

ى (ёо) ҳарфнинг сўз ўртаси ва бошидаги шакли ёзув қоида­сига мувофиқ, асосан, алиф­бода кўрсатилганидек қилиб ёзилади. Фақат сўз боши ва ўртасидаги шакл­ларига қўйиладиган иккита нуқ­танинг бир-бирига жипслашиб (**پى پى**) ёки кич­кина чизиқча шаклида (**پى پى**) ифодаланишини ҳисобга олмаганда, деярли бошқа ўзгариш сезилмайди.

125-машқ. **ى** (ёо) ҳарфнинг сўзнинг тур­ли ўринларидаги шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

126-машқ. Тубандаги сўзларни ўқинг ва даф­тарингизга кўчириб ёзинг:

بىلىم، تىل، كىلدى، بىمىش، قىلىق، ايتىك،
ايل، بىلدى، بىرك، تىزىق، قىلىچ، ايشىك، چىرىك،
الدى، تىنىق، ايلكىن، ايلكى، اقليم، تىردى

127-машқ. **ى** (ёо) ҳарфи и ҳамда э унлила­рини ифодалаб келган сўзлардан унта мисол топиб, араб алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

128-машқ. **ى** (ёо) ҳарфнинг е, ё, ю, я ҳарфларини ифодалаб келган ҳолатига бештадан мисол ёзинг.

129-машқ. **د، ع، ر، م، ت، ي، ص** ҳарфларидан фойдаланиб қандай сўзлар ясай ола­сиз?

ЎН БЕШИНЧИ ДАРС

Араб ёзувининг баъзи ўзига хос- ликлари

Араб имлосининг мураккаб томонларидан бири, олдинги дарсларимизда таъкидлаганимиздек, унли товушларнинг ёзувда ифодаланмаслиги, бош ва кичик ҳарфларнинг берилмаслиги бўлса, иккинчи бир мураккаб жиҳати, ёзувда тиниш белгиларининг қўйилмаслиги ва бўғин кўчиришнинг йўқлигидир. Ўтмишдаги қўлёзма китобларда тиниш белгилари – вергул, нуқта, сўроқ ва ундов аломатларини қўйиш расм бўлмаган. Бир жумла тугаб, иккинчиси бошланиши ёхуд гапнинг хабар, сўроқ, ундов маънолари ҳам матндан келиб чиққан ҳолда, яъни гапнинг умумий руҳи, мазмуни ва оҳанги орқали пайқаб олинади.

Ана шу мураккаблик инobatга олиниб, ҳозир араб ёзувида тиниш белгиларини ифода этиш одат тусига кирган. Улардаги тиниш белгилари биз ҳозирда қўллаётган белгиларга тескари шаклдадир: Сўроқ аломати – ؟, вергул – / шаклида ифодаланади. Лекин нуқта ва ундов белгилари бундан мус-

тасно. Умуман олганда, араб ёзувида бир сўзни бўлиб, икки сатрда ёзиш мумкин эмас. Бироқ баъзи ҳолларда (кўпроқ типографик нусхаларда), бўғин кўчириш зарурати туғилиб қолса, кўчирилдиган сўзнинг сўнгги ҳарфи юқорига чиқарилиб, қайириб қўйилади. Қўлёзма манбаларда одатда бўғин кўчирилмайди. Агар бирон сўзни янги сатрда кўчириш лозим бўлиб қолса, ўша сўздан олдинги сўзнинг ҳарфлари сатрдаги бўшлиқни тўлдириш мақсадида махсус чўзиқ қилиб ёзилади. Араб имлосида айрим ҳарфлар ёзувда ифодаланса ҳам, оғзаки нутқда талаффуз қилинмайди, масалан:

خوارزم (хворазм) – хоразм, خواجه
(хвожа) – хожа, خويش – (хвиш) – хиш (қариндош).

ISO-машқ. مار، حر، باب шаклларга тегишли нуқталарни қўйиб, қандай сўз ясай оласиз?

ISI-машқ. گ، ب، ق، ط، ل، ش ҳарфларидан фойдаланиб қандай сўзлар ясай оласиз?

132-машқ. Тубандаги сўзларга тегишли нуқ-

таларни қўйиб ўқинг:

کتاب، علم، مکب، باع،
صی، معصدا، دوسر، فاعار، لفظ،
طلد، در واره، حاسک، ساله، صد،
اوصس، آداب، آسمان، صحبت، جان

133-машқ. Қўйдаги ҳарфларни ўзаро боғ-
ланг ва қандай сўзлар келиб чиқишини айтинг:

ت، ع، ل، م، م، ع، ر، ف، ت
م، ر، ا، ث، م، ق، ل، و

134-машқ. Қўйдаги ҳарфларни алфавит тар-
тиби бўйича жойлаштиринг:

س، ذ، ب، ض، چ، ک، می،
ت، ص، ر، ش، ظ، ق، غ،
گ، ه، خ، پ، د، ف، ل،
ز، ط، ن، م، ج، ث، ا

ЎН ОЛТИНЧИ ДАРС

Араб алифбосидаги ҳарфларнинг ясалиши

Араб алфавитидаги ҳарфлар, асосан, ўн етти белгидан иборат. Улардан бир нечтасининг ост ёки устига бир, икки ва учтадан нуқта қўйиш орқали ҳарфлар сони кўпайтирилган. Бу белгилар тубандагилардир:

ا، ب، ج، د، ر، س، ص، ط، ع،
ف، ک، ل، م، ن، و، ه، ی

Шундан 7 белги - **ا، ل، م، ن، و، ه، ی** янги ҳарф ҳосил қилишда иштирок этмайди. Қолганлари эса ўзининг нуқтали ёки нуқтасизлигига, нуқталарнинг ўрни ёки миқдорига кўра бири-биридан ажралиб туради:

I. **ـ** шаклининг тагига бир нуқта қўйилса, **ب** (бе) ҳарфи, остига уч нуқта қўйилса, **پ** (пе) ҳарфи, устига икки нуқта қўйилса, **ت** (те) ҳарфи, устига уч нуқта қўйилса, **ث** (се) ҳарфи ва **ـ** шаклини чўзиқ эмас, ярим доира шаклида ёзиб (**و**), устига бир нуқта қўйилса,

ۛ (нун) ҳарфи юзага келади.

2. چ шаклининг ўзи ҳ товушини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, چ (жим) ҳар-
фи, остига уч нуқта қўйилса, چچ (чим) ҳарфи,
устига бир нуқта қўйилса, چخ (хе) ҳарфи ҳосил
бўлади.

3. د шаклининг ўзи д товушини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, د (зол) ҳар-
фи ҳосил бўлади.

4. ر шаклининг ўзи р товушини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, ر (зэ) ҳарфи,
уч нуқта қўйилса, رش (жэ) ҳарфи вужудга кела-
ди.

5. س шаклининг ўзи син ҳарфини ифода-
лайди. Устига уч нуқта қўйилса, سش (шин) ҳарфи
ҳосил бўлади.

6. ص шаклининг ўзи с товушини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, ص (зод) ҳар-
фи пайдо бўлади.

7. ب шаклининг ўзи то ҳарфини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, ب (зо) ҳарфи
юзага келади.

8. ع шаклининг ўзи айн ҳарфини билдира-
ди. Устига бир нуқта қўйилса, ع (гайн) ҳарфи
ҳосил бўлади.

9. ف шаклининг устига бир нуқта қўйилса,
ف (фэ) ҳарфи, бу шакл доирасини чуқурроқ ёзиб
устига икки нуқта қўйилса, فق (қоф) ҳарфи ҳосил
бўлади.

10. ك шаклининг ўзи коф ҳарфини ифодалай-
ди. Устига уч нуқта қўйилса, كش (гоф) ҳарфи
ҳосил бўлади (Бу ҳарф, одатда, айтиб ўтилгани-
дек, уч нуқта ўрнига бир узун чизиқ қўйиб ёзи-
лади: كس).

Келтирилган изоҳлардан кўриняптики, ҳар
бир ҳарфини ёзишда нуқталарнинг ўрни ва миқдори-
га катта эътибор бериш шарт. Акс ҳолда, сўз
маъноси бутунлай ўзгариб кетиши мумкин. Навоий
ҳақидаги ривоятлардан бирида шоир тилидан таж-
рибасиз хаттотнинг иши тўғрисида "қалам ўлсун
кўзни кўр қилгон" деган ибора келтирилади. Бу-
нинг маъноси шуки, كوز—кўз ва كور—кўр
сўзлари ёзувда бир хил шаклда ёзилиб, фақат
"кўз" сўзи нуқтаси борлиги билангина фарқланади.

Навоий юқоридаги мисрада масъулиятсиз ко-

тибнинг "кўз" сўзидаги нуқтани тушириб қолдириб, "кўр" ёзиб қўйгани, яъни "кўзни кўр қилишига" ишора қилган. Ҳатто, Алишер Навоийнинг ўз асарларида ҳам хаттотлик масъулияти ҳақида ибратли фикрларни учратиш мумкин. У "Маҳбубул-қуллуб" асарининг "Котиблар зикрида" номли ўн еттинчи ғаслида шу ҳақда сўз юрита туриб бепарво хаттот "бежо нуқта била **حبيب** (ҳабиб)ни **خبث** (ҳабис) қилгай ва **محبت** (муҳаббат)ни **محت** (меҳнат) қилгай" деб ёзади. (Маълумот учун қаранг: Алишер Навоий. Асарлар. Ўн беш томлик. Ўн учинчи том: Тошкент, 1966, 22-бет).

135-машқ. **ـ** шаклига эга ҳарфларнинг сўз ўртасидаги кўринишига учтадан мисол топинг ва улар иштирокида гап тузинг.

136-машқ. Нуқталари устига қўйилувчи ҳарфларни ажратиб ёзинг.

137-машқ. Нуқталари остига қўйилувчи ҳарфларни ажратиб ёзинг. Улар иштирокидаги сўзлардан топиб, араб алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

138-машқ. Битта нуқтали ҳарфлар асосида сўзлар ясанг.

139-машқ. Иккита нуқтали ҳарфларни ажратиб ёзинг. Улар иштирокида сўзлар тузинг.

140-машқ. Уч нуқтали ҳарфларни айрим ҳолда ёзинг ва уларни таърифланг.

141-машқ. Ҳеч қандай нуқта иштирокисиз яса-ладиган ҳарфларни ёзинг. Улар ҳақида маълумот беринг.

142-машқ. **ح** шаклига эга ҳарфларнинг сўз охиридаги кўринишига иккитадан мисол топинг. Улар асосида гап тузинг.

143-машқ. **ـ** шаклидаги ҳарфларнинг сўз бошидаги кўринишига гап тузинг, иккитадан мисол топинг ва улар иштирокида гап тузинг.

ЎН ЕТТИНЧИ ДАРС

Муттасил ва мунфасил ҳарфлар

Араб алифбосидаги ҳарфлар ўзининг шакл кўринишларига қараб ҳам иккига: тўрт хил шаклга эга ҳамда икки хил шаклга эга ҳарфларга бўлинади. Биринчи гуруҳ, яъни тўрт хил шаклга эга ҳарфлар 25 та, улар қуйидагилардир:

ب، پ، ت، ث، ج، چ، ح، خ، س، ش، ص، ض

ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، گ، ل، م، ن، ه، و، ی

Иккинчи гуруҳ – икки хил шаклга эга ҳарфлар эса еттита, улар қуйидагилардир:

ا، د، ذ، ر، ز، ش، و

Шаклий кўринишларига кўра ҳарфларни сал бошқачароқ гуруҳлаштириш ҳам мумкин: уларни ёзувда бир-бирига қўшилиш ва қўшилмасликларига қараб ҳам тасниф қилса бўлади:

1. Ўзидан олдинги ва кейинги ҳарфларга қўшиб ёзиладиган ҳарфлар. (Яъни ҳар иккала томонидан қўшилувчи ҳарфлар.)

2. Ўзидан олдингисига қўшилиб, кейингисига қўшилмайдиган ҳарфлар (Яъни фақат бир томондан қўшилувчи ҳарфлар.)

Ўзидан олдинги ва кейинги ҳарфларга қўшилиб ёзиладиган ҳарфлар араб ва форс тилшўнослигида муттасил (қўшилган) ҳарфлар деб юритилади. Юқорида келтирилган йигирма бешта ҳарф ана шу сирага киради. Бу ҳарфлар ўзининг ўнг ва чап томонидаги ҳарфлар билан қўшилиб ёзилганлиги сабабли ёзувда алоҳида шаклда келишидан ташқари, яна уч хил кўринишда бўлади: Бу ҳарфларнинг

алоҳида шакли ҳеч ўзгаришсиз алифбода қандай берилса, шундай ёзилади. Қолган шакллари ҳам алифбода кўрсатилганидек қилиб ёзилади. Аксарият ҳарфларнинг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларига диққат қилинса, уларнинг ўз аслига жуда кам ўхшайдиган шакл кўринишларини сезиш мумкин. Аслида араб-форс алифбосидаги ҳарфлар сўзнинг ҳамма ўринларида бир хилдир. Уларни чигал ва мураккаб кўрсатувчи нарса – ҳарфларни ёнверидегилари билан ўзаро боғлаш мақсадида келтирилган илмоқ – чизиклар.

Мисол сифатида зод ҳарфининг турли шакллари кўзатамиз. Бу ҳарфнинг алоҳида ҳолдаги шакли - ض, сўз бошидаги шакли - ض, сўз ўртасидаги шакли - ض, сўз охиридаги кўриниши эса ض тарзида ёзилади. Зод ҳарфининг сўз бошидаги, ўртасидаги ҳамда охиридаги шаклларига қараладиган бўлса, ҳарфнинг асосий қисми сақланган, ўзгариш фақат илмоқ-чизиклар ҳисобида содир бўлгани яққол сезилади.

Ўзидан олдингисига қўшилиб кейингисига қўшилмайдиган ҳарфлар эса мунфасил ажралувчи ҳарф

лар деб аталади. Буларга юқорида келтирилган еттига ҳарф киради: Бу етти ҳарфнинг ҳар бири ёзувда икки хил шаклда бўлади:

а) алоҳида ёзилиш шакли:

ا، د، ذ، ر، ز، ث، و

б) узидан олдинги ҳарфга қўшилиб ёзилади-
ган шакли:

ما، د، ذ، ر، ز، ث، و
برادر - биродар,   دریا - дарё,
اولاد - авлод,   اثر دار - аждар.

I44-машқ. Муттасил (ҳар икки томонидан қўшиб ёзилувчи) ҳарфларнинг ҳар бирини бир неча қатордан ёзиб чиқинг. Уларнинг алифбодаги ўрнига эътибор қилинг.

I45-машқ. Мунфасил (бир томондан қўшиб ёзилувчи) ҳарфлар иштирокидаги сўзларга мисоллар ёзинг.

I46-машқ. Мунфасил ҳарфлардан учтаси иштирокидаги сўзлардан топиб, араб алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

I47-машқ. Тубандаги жумлаларни ўқинг, ҳарфларнинг боғланишига диққат қилинг:

۱. قلب فی آرزودن محروم قیاش سیرنی هوادن
ایریب قوشش بیلان برابر دور ۲. اینسان
اوزی نینگ بار کوچینی ایشگا سالیشی
او چون اوز الدگا الحام باغشلایدگان بیران
بر عالی جناب مقصد قویاغنی لازم دور
۳. خطا قیلایدگان آدم دانا ایماس بوندای
آدم لاریوق بولیش هم ممکن ایماس.
اونچ لیک جدی خطا قیلایدگان و اونی
تیز و آسان توزاته آلایدگان کیشیگینه
دانا دور ۴. اوزی فی بی نقصان حسابلاش
اداشیش نینگ اینگ توغری یولیدور (تفکر کاشیند)

تاریخ نی بیلیش چوققور اورگانیش هر میر شخص نینگ
 مقدس بورچیدور، اورتہ آسیا خلقلاری جہان
 خلق لاری کبی اولاری نینگ اوزاق تاریخس گایگا

148-машқ. Фақатгина мунфасил ҳарфлардан
 фойдаланган ҳолда қандай сўзлар ясай оласиз?

ЎН САККИЗИНЧИ ДАРС

Сатр чизиғида ва сатр чизиғидан пастга
 тушириб ёзилувчи ҳарфлар

Ҳар бир ҳарфга характеристика бериш асно-
 сида кўриб ўтганимиздек, араб алифбосидаги
 ҳарфлар ёзилишига қараб ҳам икки турга бўлина-
 ди:

1. Сатр чизиғида ёзиладиган ҳарфлар. Бунга
 а, б, п, т, ш, ط, ظ, ف, ك, گ,
 ҳарфлар киради.

2. Сатр чизиғидан пастга тушадиган ҳарфлар.
 Бунга ج, چ, ح, خ, د, ذ, ر, ز, س, ش
 ص, ض, ع, غ, ق, ل, م, ن, و, ی
 ҳарфлар киради.

ҲАРФЛАРНИНГ САТР ЧИЗИҒИГА НИСБАТАН ЁЗИЛИШ ЎРНИ

ا ب پ ت ث
 ج چ ح خ
 د ذ ر ز ث
 س ش ص ض
 ط ظ ع غ ف
 ق ك گ ل
 م ن و ه ی

Албатта, бу тасниф ҳам нисбий. Чунки мун-
фасил ҳарфларнинг айримларидан ташқари деярли
барча ҳарфларнинг сўз боши ва сўз ўртасидаги
шакллари сатр чизигида ёзилади.

Эслатма: Хаттотлик санъати (каллиграфия)га
кизиқувчилар ҳарфларнинг ёзилиш шакллари яхши
эгаллашлари зарур.

149-машқ. Сатр чизигида битилувчи ҳарфлар-
ни ажратиб ёзинг ва улар асосида гап тузинг.
Ҳуснихатга диққат қилинг.

150-машқ. Сатр чизигидан пастга тушириб
ёзиладиган ҳарфларнинг турлича кўринишларини
ёзинг. Ҳуснихатга эътибор қилинг.

151-машқ. Тубандаги жумлаларни ўқинг ва
ҳар бир ҳарфни сатр чизигида қандай ёзилишига,
боғланиш боғланмаслигига қараб таърифланг:

1. دنياده عدالت و حقيقت نينگ غلبه س مقرر دور
2. مين علم اور گانماق اوچون مكتب گابار امن
3. علم بارچہ سراسر لار نينگ کلیدی دور

4. دنياده اينک بخش ايش و انالار بيلان
صحبت قورماق و علم اور گانماق دور
5. بيز بخارا، خيوه، شمر قند، شهر سبز کبی
تاريخش شهر لارني تاماشه قيلدیک انسان
اولوغ و معتبر دور، خاطر لاش انسان
نينگ جمعيت ده گ اورني و اينر گو
خدمت لاری گامناست دیک دور
6. هر بير انسان کته حرمت و احترام گام
لايق و مشرف بوليش اوچون خلق
منفعتي پولیده اوز قابليت و کويچ -
غيرتمني تينماي صرفلاش لازم دور

ҲН ТҲҚҚИЗИНЧИ ДАРС

Араб алифбосидаги ўзбек тилига хос оўлмаган товушларни ифодаловчи харфлар

Араб алифбосига диққат қилган бўлсангиз, бизнинг тилимиздаги бир товушни ифодалаш учун икки, уч ва ҳатто тўрт харф мавжудлигини кўрасиз. Масалан:

ط ، ت	харфлари	т	товушини,
ح ، ه	харфлари	ҳ	товушини
ذ ، ز ، ض ، ظ	харфлари	з	товушини
ث ، س ، ص	харфлари	с	товушини ифода-

лайди. Булардан **ت، ه، ز، س** харфларигина ўзбек тилидаги товушларга яқин келади. Қолган саккизта харф фақат араб тилидан ўтган сўзлардагина учрайди. Улар биздагина бир хил товушдек туюлса-да, аслида эса араб тилида талаффузи жиҳатидан кескин равишда фарқланади. Бу харфлар ўзбек ва форс тилларига араб сўзлари билан бирга кириб келганлиги сабабли, улар шу тилларнинг товуш системасига бўйсунган ҳамда ўзининг талаффузда фарқланувчи хусусиятларини йўқотган.

Ўзбек тилида бу харфлар ифода этган товушлар орасида ҳеч қандай фарқ кўзга ташланмайди. Лекин тилимизнинг луғат составига кирган арабча сўзларда араблар қайси харфни қўллаган бўлсалар, биз ҳам шу сўзни ёзишда ўша харфни ишлатамиз.

Э с л а т м а: Фақат эски ўзбек ёзуви сифатида қўлланиб келинган араб ёзуви 1921 йили ислоҳ қилинган пайтдагина бу қоидага риоя қилинмади. Ислоҳ талабига мувофиқ имкон даражада ёзувда унли ва ундош харфлар тўла ёзилган.

Хўш, қайси сўзда ўша харфлардан қай бирини ишлатамиз? Буни илғаб олиш жуда мушкул, муайян бир сўзда юқоридаги харфлардан қай бири ишлатилишини фақат ёдда сақлаш орқалигига билиш мумкин. Чунки қайд этилган товушларнинг барчаси ўзбек тилида бир хилда талаффуз қилинади.

Мисол сифатида **з** товушини олайлик. У ўзбек тилида ягона талаффуз нормасига эга. Араб тилида эса талаффуз этилишига қараб турли харфлар билан ёзилади. Солиштиринг:

золим - ظالم   газаб - غضب

ذكر - зикр

زينت - зийнат

152-машқ. Фақат араб тилидан ўтган сўзларгагина хос бўлган товушлар иштирокида сўзларга мисоллар ёзинг ва улар асосида гап тузинг.

153-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг, қандай ҳарфлар билан ифодаланишини ёдда тутинг:

اصراف، اصلاحات، اصلا، اصول، امضا، اهل،
تقریظ، تنقیص، تلفظ، تذکره، تصنیف، تعطیل،
تعظم، تصادفاً، ثریا، ثور، ثبوت، ثمره،
ثواب، جثه، جراح، حریت، حصه، حاصل،
خاصیت، خطای، خصلت، ذکوات، ذوق،
ذوالفقار، ذهن، ذیل، ذریات، اربط، رخت،
رذیل، ریاضت، سلطان، صاف، صدق،
صادق، صداقت، صفت، صنف، صنم،
صلح، صندوق، صمیمی، صداش، صلابت،

صنوبر، صورت، صورتی، صولت، صیقل،
ضدیت، ضرب، ضرورت، ضرر، ضعیف،
ضیا، ضیافت، طاقت، طالع، طبقه، طلسم،
طلعت، طناب، طعام، طیار، طلبه، طوفان،
طومار، ظلمت، عاصی، عذر، عابره، عارض،
عامل، عداوت، عجائب، عشوه، عصب، عار،
عشر، عذاب، عطا، علاوه، عیار، غصه، غواص،
فصل، فضیلت، قطب، قحط، قرض، قصاص،
قصد، قصد، لطیف، مثال، مثقال، مأموریت،
معطر، مخصوص، مصرع، نوع، نصب، نصیحت،
نقصان، نط، وارث، وظیفه، وصیت،
وطن، وصل، وثیقه، وحشت، همراه، یلبیع.

ЙИГИРМАНЧИ ДАРС

Унли товушларнинг ёзувда ифодаланиши

Дунёдаги аксар тилларда унли ва ундош товушлар ва шунга мос ҳарф белгилари мавжуд. Гарчи араб тилида ҳам унли ва ундош товушлар бўлса-да, унли товушларнинг ҳаммаси ҳам ёзувда ифодаланавермайди. Араб тилида қисқа унлилар талаффуз этилади-ю, ёзувда тушиб қолади. Араб алифбосида унлиларни ифодаловчи махсус ҳарфлар йўқ, бироқ баъзи бир белгилар унли товушларни билдириш вазифасини ўтайди. Араб алифбосига асосланган эски ўзбек ёзувида унли товушлар икки усулда:

а) араб графикасидаги учта белги | (алиф), , (вов), 6 (йо) ҳарфларини қўллаш;

б) ундош товушларнинг остига ва устига диакритик белгилар қўйиш орқали ифода этилади.

Алиф, вов, ва йо ҳарфларининг қайси унлиларни ифодалашни ўтган дарсларда кўриб ўтилди (Шу ҳарфлар ҳақидаги дарсларни қайта ўқиб чиқишингиз мумкин).

Араб ёзувида унли товушларнинг акс этмаслиги сўзларни ўқишни қийинлаштиради. Чунки араб имлоси консонанс, яъни ундошларга асосланган ёзувлар сирасига киради.

Араб ёзувидаги китобларни равоқ ўқий олишга тинимсиз ёзиш ва мўтолаа қилиш, луғатлар билан ишлаш, сўз кўринишларини ёдда сақлай билиш, зукколик ва топқирлик орқалигина эришиш мумкин.

Эски ўзбек ёзувида унли товушлар ҳарфлар усти ва остига ҳаракат белгилари қўйиш орқали ҳам ҳосил қилинади (Буни кейинги дарсда кўриб ўтамиз).

154-машқ. 6, 9, 1) ҳарфларининг чўзиқ унлиларни ифодалаб келган ҳолатига учтадан мисол ёзинг.

155-машқ. Қуйидаги сўзларни араб ёзувига айлантинг, унли ҳарфларнинг тагига чизинг ва уларнинг ёзувда ифодаланишини тушунтириб беринг: улур, йигит, буюк, куч, ўтлоқ, чучук, кичик, учук, куюк, қорун, туюк, чигит.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ ДАРС

Ҳаракатлар

Ҳаракатлар тилшуносликда диакритик белгилар деб юритилади. Ҳаракатлар – араб ёзувида унли ҳарфларни ифодалашнинг муҳим усулларида бири. Улар, одатда, қўлёзма асарларда тушириб қолдирилади. Айрим манбалардагина ёзувда ҳаракатларнинг ифодаланишини кўрамиз. Бевосита тилга тааллуқли тадқиқот бўлгани, туркий тил ҳақида араб тилида маълумот берилгани учун Маҳмуд Кошғарийнинг "Девону лугатит-турк" асарида ҳам ёзув ҳаракатлар билан берилган.

Ҳаракатларнинг ёзувда тушиб қолиши ўқишни, савод чиқаришни мураккаблаштиради. Ислоннинг муқаддас китобларидагина ажам (араб бўлмаган мусулмон мамлакатлари) халқларига тушунарли бўлиши учун ҳаракатлар ёзувда акс этган. Арабча сўзларни нотўғри талаффуз қилиш гуноҳ саналган. Матнни бошдан-охир ҳаракатлар билан бериш, хусусан, "Қуръон"да кўзга ташланади. Унда араб сатр ости ва сатр усти белгилари, ҳаракатлар ўқиш ва талаффуз қилишда чалкашликларга йўл қўй-

маслик учун тўлиқ ёзилган.

Шунингдек, ёзувдаги бу тартиб XI–XIV асрларда Ўрта Осиёда кўчирилган айрим манбаларда аниқроғи, тилга оид китобларда ҳам учрайди.

ФАТҲА ЁКИ ЗАБАР. Унли товушларни ифодаловчи ҳаракатларнинг биринчиси —(фатҳа). Форс-тожик тилида эса бу белги забар дейилади. Фатҳа ёки забар ёзувда ҳарфнинг устига чизиқча қўйиш орқали а унли товушини ифодалаган. Масалан, машқ сўзи араб ёзувида қисқа унлилар қайд қилинмаслиги сабабли қуйидагича ёзилади:

مشق (машқ). Бу сўздаги а унлисини ифодалаш учун фатҳа белгиси م (мим) ва ش (шин) ҳарфларининг ўртасига қўйилади:

Мисоллар: قمر – қамар (ой),
لايك – лайлак,
سفر – сафар,
قمر – қамар.

I56–машқ. Қуйидаги сўзларга фатҳа белгисини қўйиб ўқинг:

مقال، منظره، طانت، نلفر،
طرف، منفعت، مكتب، شبنم، شرح، سبق،
شرف، شطرنج، شرمندہ، شعر، قلندر، معرکہ، شفق

157-машқ. Тубандаги сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг ва ғатҳа белгисини тегишли ўрнига қўйинг: фарзанд, байроқ, қасд, барака, ғалак, карам, бадбахт, нафар, бастакор, бадарға, бардам, парда, тана, жанг, ҳабаш, ҳаракат, хабар, даромад, даража, ҳақиқат, расадхона, сатр, гараз, сарҳад, қалам, сарқаш, шатак, садаф, паранжи, ғараҳбахш, қадам.

КАСРА ЁКИ ЗИР. Эски ёзувимизда қўлланилган иккинчи белги арабчада касра, форс-тожик тилида эса зир деб номланади. Бу белги ғатҳа белгисига қарама-қарши ўлароқ, ҳарфнинг тепасига эмас, (—) балки остига чизиқча қўйиш орқали ифодаланади. Касра кўпинча и (e) товушларини ифодалаб келади. Масалан, тирик сўзи касра билан ёзилганда қуйидагича шаклда бўлади: تيرك (тирик). Агар бу сўзга касра белгиси қўйилмаганда, унитарк ёки турк деб ҳам ўқишимиз мумкин эди.

158-машқ. Мазкур сўзларга касра белгисини қўйиб ўқинг:

طالب، خادم، شتاب، صادق، قصه،

مقدار، فاضل، فاسد، فاتح، صاحب،
قران، حادثه، رزق، زناهار، عارف،
ظاهر، عالم، انكار، خطاب، حاكم، اعتبار،
اقرار، حرص، مصرع، شريك، نااثر، داخل،
ناصح، تعبیر، ناوم، نیازمند، قرق، ناور،
کتاب، ندا، فدا، ناظمه، باويه، منقار،
سرسشک، سپاه، حاضر، ذهن، سهر،
خالص، والده، خالده، جانب، شاگرد

159-машқ. Мана бу сўзларга касра белгисини қўйиб, уларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг ва шу сўзлар иштирокида гап тузинг: дохил, хирож, ходим, мағриб, ҳозир, ҳоким, мискин, ҳофиз, ҳирс, ҳосил, мантиқ, лозим, гардиш, қироат, парҳез, фосиқ, сидқ, дил, сеҳр, зехн, зикр, дониш, холис, чирой.

ЗАММА ЁКИ ПИШ (ПЕШ). Учинчи белги арабча-да замма, форс-тожик тилида пиш(пеш) деб аталади. Бу белги, асосан, у ва ў унли товушларини ифодалаш учун ишлатилади. Замма ҳам худди фатҳа каби ҳарфнинг устига қўйилади. Лекин фарқи шундаки, замма ҳарф устига чизикча қўйиш билан эмас, балки кичкина вергул шаклидаги белги билан ҳосил қилинади. Масалан, хунар сўзи замма белгиси билан ифодаланганда шундай ёзилади:

Мисоллар:

جدا - жудо,   قلف - қулф,
مژده - муҷда,   صلح - сулҳ.

I60-машқ. Тубандаги сўзларга замма белгисини қўйиб ўқинг ва улар иштирокида гап тузинг:

مراود، مرید، نفوذ، خنک، فرقت، مبارک،
نسوز، خرسند، شمد، ناشد، ناشکر، نجوم،
مناسب، امید، خالق، خمار، ملازم،
گلچین، خراج، نقص، چمالی، بران برج،
خرما، قدرت، تصور، رسوم، موافق

I61-машқ. Қуйидаги сўзларга пиш белгисини қўйиб араб алифбоси асосида ёзинг: нуқра, муво-
фӣқ, нуқта, уфқ, нутқ, нуқс, мунофӣқ, ғурур,
зулм, субҳ, мушоира, суғурта, рубоий, дур,
гумон, хумдон, ҳурмат, жуфт, жувон, турбат,
тухум, бевурд, бут, армуғон, бурж, анжуман,
усқуна.

ЙИГИРМА ИККИНЧИ ДАРС

Сатр ости ва сатр усти белгилари

Юқорида сўз юритилган фатҳа, касра ва замма ҳам араб сатр ости ва усти белгилари таркибига киради. Лекин улар фақат унли ҳарфларни ифодалашда қўлланади. Ўқиш, ёзиш ва тўғри талффуз қилишга ёрдам берувчи яна бир неча белгилар ҳам борки, улар ҳам ёзувда жуда кам ҳоллардагина қайд этилади. Бундай белгиларга қуйидагилар киради:

I. Ташдид (تشديد) (иккилантириш деган маънода) мана бундай шаклга эга: (و). Ташдид сўзда фақат ундош ҳарфларнинг устига қўйи-

лади. Ташдид белгиси тушган ундош кучайтирилган, иккилантирилган ҳолда талаффуз этилиши керак. Бу белги кўпинча тилимизга араб ва форс-тожик тилларидан ўзлашган сўзларга қўйилади. Ёзувда ёнма-ён келган бир ундошни икки бор такрорлаш араб алифбоси қоидаси бўйича мумкин эмас. Араб ёзувида қўш ундошли сўз келганда, ўша ундошнинг бири ёзилиб, унинг устига ташдид белгиси қўйилади ва шу орқали сўзда иккита бир хил товуш борлиги аниқлашади.

Мисоллар:

نقاش - наққош,
عطار - аттор,

مخلة - маҳалла,
مكار - маккор.

Баъзи ҳолларда ташдид белгисининг устига фатҳа ва замма белгилари қўйилишини ҳам кўра-миз. Бу эса ҳар иккаласини ҳам ўқиш зарурлигини билдиради. Бунинг учун аввал ташдид остидаги ундошни такрорлаб, сўнгра ташдид устидаги ҳаракатни ўқиш лозим, масалан:

اَوَّل - аввал,

تَبَسُّم - табассум

I62-машқ. Мазкур сўзларга ташдид белгисини қўйиб ўқинг:

مفتد، منج، مداح، تعجب،
مشقت، اتلفظ، كلة، ترقيات، غدار،
ترود، تكبر، طناز، اچيق، مره، ذره، كته،
لته، بطل، تفتيق، تفكر، تصور، معلم، مقلد،
رسام، مكرم، بیره، وره، شفاف، كزاب،
منت، اسله، آباق، خرم، حتن، رقااص،
تشبث، مؤلف، تصدق، غله، شدت

I63-машқ. Тубандаги сўзларни ташдид белгисидан фойдаланиб, эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг ва улар асосида гап тузинг: баққол, сиддиқ, такаллум, фаррош, арра, тасаддуқ, дарра, ташаббус, ҳаммол, зиллат, тааллуқ, хуррам, тасаввур, саттор, такаббур, ғалла, раққос, раддия, зарра, оппоқ, ҳатто, хуррият, ҳаммом, даллол, салла, шаддод.

2. ХАМЗА **همزه** араб сатр усти белгиларидан бири. Ёзувдаги белгиси қуйидагича: (**ء**)

Бу ҳам, одатда, араб ва форс-тожик тилларидан кирган сўзларда учрайди. Хамза кўпинча унли ҳарфларнинг устига қўйилади ва талаффузда унли товушни ундош товушдан фарқлашда ҳамда қатор келган икки унлининг қўшилиб кетмаслигини таъминлайди.

Мисоллар: **مسئله** - масала,

تأسيس - таъсис, **تأثيرات** - таъсирот,
عائلة - оила.

Ҳамза ёзувда икки унли қатор келганда иккинчи унлининг устига қўйилади.

I64-машқ. Тубандаги сўзларни ҳозирги ўзбек алифбоси асосида ёзинг:

تأسیف، تاریخ، انشآت، مؤرخ، تآکید،
غرائب، مؤلف، تآثیر، تآمین، عجائب،
تأمل، مأمور، عائلة، قرائت، تآلف

3. ТАНВИН **تنوين**. Бу ҳам араб сатр усти белгиларидан. Танвин фақат араб тилидан кирган сўзларда қўйилади. Унинг ёзувдаги шакли шундай: **اَ اِ اِوْ** Танвин кўпинча сўз охиридаги ҳарфнинг устига кичкина параллел иккита чизиқча қўйиб орқали ҳосил қилинади. Бу белги фақат сўз охирида келувчи алиф устига қўйилиб (**اَ**), талаффузда ан товуш бирикмасини беради.

Мисоллар: **مثلاً** - масалан,

قصدًا - қасдан

Танвиннинг фатҳа, касра ҳамда замма ҳаракат белгилари билан келиши ҳам кузатилади. Бундай ҳолда алиф устига танвин ва унинг тепасига фатҳа ёки замма белгиси қўйилади ва у фатҳалик бўлса, (**اَ**) - ан, касралик бўлса, (**اِ**) - ин, заммалик бўлса, (**اِوْ**) - ун тарзида талаффуз қилинади.

Ун ва ин товуш бирикмалари билан туговчи арабча сўзлар ўзбек тилида деярли учрамайди.

I65-машқ. Мазкур сўзларни ҳозирги ўзбек ёзувига айлантинг:

تقريباً، خصوصاً، بعضاً، شكلاً، معناً،
ذاتاً، شخصاً، اولاً، اعتباراً، جسمانياً،
تدریجاً، تصادفاً، بناً، تأريخياً، حقيقتاً

166-машқ. Тубандаги сўзларни араб алифбоси асосида ёзинг: шаклан, мазмунан, асосан, тарихан, зимнан, зоҳиран, ботинан, биноан, умуман, лутфан, қисман, ҳақиқатан, такроран, аслан, моҳиятан.

4. МАДДА - مد белгиси. Бу ҳақат битта вазифани бажаради: у сўзнинг бошидаги алиф устига қўйилиб, уша товушни а деб эмас, балки о унлиси тарзида талаффуз қилишни талаб этади.

Мисоллар: آداب - одоб, آفتاب - офтоб.

167-машқ. Қуйидаги сўзларни араб алифбоси асосида ёзинг: оломон, омонат, омонлик, омад, оқшом, озод, олмахон, ошён, огоҳ, оқсоч.

5. СУКУН (ء) Бу белги баъзан сокин ҳам дейилади. Унинг асосий вазифаси - бугиннинг ёпиқ эканлигини билдириш. У уша бугин охиридаги

ундош ҳарф устига қуйидагича юмалоқ шакл қўйиш орқали ҳосил қилинади:

Мисоллар: فرزند - фарзанд,

مرحمت - марҳамат.

168-машқ. Ушбу сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг, сукун белгисини керакли ўринга қўйинг: дарбон, бандаргоҳ, қандолат, тақдир, тасниф, савдо, раҳбар, харсанг, тасдиқ, ҳасрат, таклиф, занжирбанд.

6. ВАСЛА - واصلة. Араб тилидаги аниқлик артикли ال бирикмасининг устига қўйилувчи мана бундай шаклга эга бўлган белги واصلة деб юритилади. Арабча васла сўзи қўйиш деган маънони билдиради.

Мисоллар: دارالفنون - дор-ул-фунун.
Васланинг ёзувдаги шаклини мадд белгиси билан аралаштириб юбориш ярамайди.

Юқорида тилга олинган белгилар қўлзма манбаларда кўпинча ёзилмасдан кетилаверади. Лекин, шундай бўлса ҳам, уларнинг хусусиятларини билиб қўйиш фойдадан холи эмас.

169-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг, васла

белгисини тегишли ўринга қўйинг:

عجائب المخوقات ، دار الفنا ، دار البقا ،
طالب العلم ، حكمة اللغتين ، فوائد الكبار ،
سعادات الاقبال ، نوادر الشباب ،
لسان الطير ، عبد الباسط ، قطب الدين ، ميزان النور

170-машқ. Тубандаги сўзларга тегишли ҳаракатлар – араб сатр ости ва сатр усти белгиларини қўйиб ёзинг.

مصور ، ميسر ، ضمنا ، لسان العرب ، تكلم ،
تنفس ، ترقيات ، جلاو ، عفت ، باطنا ، تكبير ،
علت ، مشتقت ، تبرك ، قصص الانبيا ،
منور ، عبد اللطيف ، عناية الله ، مناظره

171-машқ. Ўзингиз мустақил равишда фатҳа, касра, замма, танвин ва ташдид белгилари иштиро этувчи сўзлардан бештадан мисол ёзинг.

ЙИГИРМА УЧИНЧИ ДАРС

Араб изофаси. Шамсий ва қамарий ҳарфлар.

Изофа – **اِضَافَة** сўзининг луғавий маъноси қўшиш ва боғлаш демакдир. Аниқланмиш ва аниқловчи, қаралмиш ва қаратқич муносабатларини ифодаловчи тушунча изофа деб аталади.

Араб изофасининг кўрсаткичи **ال** ал(ёки ул) иккала сўз ўртасида келган ҳолда уларни бир-бирига боғлашга хизмат қилади. Араб изофаси эски ўзбек тилида, оз бўлса-да учрайди. У кўпинча асар ва жой номларида, кишиларнинг исмларида кўзга ташланади. Изофа кўрсаткичи ҳисобланмиш **ال** (ул) ҳар доим ҳам талаффуз қилинавермайди, лекин ёзувда албатта, қайд этилади. Унинг қайси пайтларда талаффуз қилиниши ёки қайси пайтларда талаффуз қилинмаслигини билиш учун шамсий ва қамарий ҳарфлар ҳусусида ҳам тўхталиб ўтиш лозим.

Араб алфавитидаги ҳарфлар ўз табиатига кўра икки гуруҳга бўлинади:

Биринчи гуруҳ ҳарфлар ҳарфуш-шамс ("қуёш

ҳарфлари") деб юритилиб, унга қуйидаги 14 ҳарф киради:

ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن

Иккинчи гуруҳ ҳарфлар эса ҳарфул қамар

("ой ҳарфлари") деб аталади ва унга тубандаги 14 ҳарф киради:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، و، ه، ي

Араб тилида аниқланмиш аниқловчидан олдин

келади. Уларни ўзаро боғловчи ул изофа кўрсаткичидан кейин келган ҳарф шамсий ҳарфларга тегишли бўлса, ал (ул) артиклидаги ل (лом) талаффуз этилмай, ундан кейинги ҳарф ташдид билан, иккилантириб ўқилади. Мисоллар:

السلام - ассалом
فخر الدين - Фахриддин
نور الدين - Нуриддин
لغت الترك - лугат-ут-турк

Агар ал артиклидан кейин келган сўз иккинчи гуруҳ, яъни қамарий ҳарфлардан бири билан бошланса, ал (ёки ул) тўлиқ талаффуз қилинади. Мисоллар:

الخوارزمي - ал-хоразмий
محبوب القلوب - маҳбуб-ул қулуб
بين الملل - байналмилал
حيرت الابرار - ҳайрат-ул-аброр

172-машқ. Қуёш ҳарфларини уч қатордан дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ёд олинг.

173-машқ. Ой ҳарфларини уч қатордан кўчириб ёзинг ва ёд олинг.

174-машқ. Қуйидаги атоқли отларни тўғри ўқинг, қандай ёзилиши ва ўқилишини тушунтиринг, дафтарингизга кўчириб олинг:

عبد الرحمن، رحمت الله، كمال الدين،
زين الدين، صدر الدين، هدايت الله، نعت
بدر الدين، حكمة الله، شمس الدين، عصية الله،
قدرة الله، قمر الدين، حسن الدين، ظهير الدين،
اسد الله، نجم الدين، سعد الله، عبد الله بنى الله،
جمال الدين، خير الله، عبد السلام، مصطفى الله

175-машқ. Тубандаги киши исмларини эски ўзбек ёзувига айлантиринг, ўқилиши ва ёзилишига диққат қилинг: Муҳиддин, Ҳикматилло, Раҳматулло, Шукурулло, Ҳусниддин, Абдуқаҳҳор, Ғиёсиддин, Убайдулло, Сайфиддин, Ҳабибулло, Амирулло, Абдусаттор, Рамзиддин, Ҳифзиддин, Насрулло, Саъдулло, Абдулла.

ЙИГИРМА ТҮРТИНЧИ ДАРС

Форс изофаси

Эски ўзбек ёзуви ёдгорликлари тилида араб изофали бирикмаларига қараганда форсий изофали бирикмалар жуда кўп. Улар ёзма ёдгорликлар тилига қўшничилик ва қардошлик алоқалари йўсинида шунчаки кириб қолган эмас, балки жонли грамматик восита сифатида тилда муҳим вазифа бажарган.

Маълумки, араб ва форс изофалари моҳият эътибори билан ҳамда сўз тартиби жиҳатидан ўзбек тилига тесқари. Ўзбек тилида олдин аниқловчи, сўнгра аниқланмиш келса, араб ва форс тил-

ларида аксинча ҳолатни кўрамиз. Форсий изофали бирикмаларнинг баъзилари ҳозир ҳам адабий тилимизда, шунингдек, халқ жонли сўзлашув нутқида мавжуд, улар асрлар мобайнида тилга бутунлай сингишиб кетган. Мисоллар:

درد پيدوا - дарди бедаво

درد سار - дардисар

Араб тилидаги изофа кўрсаткичи

ал (ул) бўлса, форс-тожик тилида ی (и) товушидир. Форсий изофа кўрсаткичи, одатда, ёзувда акс этмайди. Лекин у баъзи истиснолардан ҳам ҳоли эмас.

Агар аниқланмиш маъносидаги сўзнинг сўнгги товуши ундош билан тугаса, ундай ҳолда ёзувда ҳеч қандай белги қўйилмайди. Лекин талаффузда аниқланмиш билан аниқловчи (қаратқич ва қаралмиш) ўртасига албатта и товуши қўшиб айтилиши шарт. Мисоллар:

مرد میدان - марди майдон

تخت روان - тахтиравон

Борди-ю, аниқланмиш а унлиси билан туга-

са, у ҳолда аниқланмишдан кейин ء ҳамза белгиси қўйилади ва и товуши сифатида талаффуз қилинади. Мисоллар:

نقطه نظر - нуқтаи назар

ترجمه حال - таржимаи-ҳол

Мабодо аниқланмиш у ёки ў унлилари билан тугаса, улардан кейин (йе, йи) ҳарфи ёзувда ифодаланиши керак, масалан:

روى سپاه - рўйи-сиёҳ

Э с л а т м а: Шунинг таъкидлаш керакки, изофали бирикмани ўқиганда алоҳида эмас, балки бир бутун умумий интонация билан талаффуз қилиниши лозим. Шунинг учун ҳам изофали бирикмалар, одатда, бир бутун синтактик бирлик сифатида тушунилади. Хуллас, эски ўзбек тилида, айниқса, классик шеъриятимизда форсий изофадан кенг фойдаланилган. Адабий тилда ва жонли нутқда форсий ҳамда туркий изофа баробар қўлланилган.

I76-машқ. Тубандаги изофали сўз бирикмаларини ўқинг, ёзилиши ва ўқилишини изоҳланг:

شجره تراکمه، حسن جمال، سداسکندر،
باب اول، سر و گل، بوستان سعدي،
عين وقت، مردکار، عشق محبوب پرخ فلک،
آب روان، آب دیده، روى راست،
ديوانه مشرب، کان فايده، بخارای شريف

I77-машқ. Тубандаги сўз бирикмалари асосида гап тузинг. Эски ўзбек ёзувига айлантинг: нуқтаи назар, лаби хандон, офати жон, таржимаи ҳол, сарви равон, қомати зебо, сарви қад, ғамзаи жонон.

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ ДАРС

Эски ўзбек ёзувида рақамларнинг ифодаланиши.

Ҳозирда биз қўллаётган рақамлар араб рақамлари деб юритилса ҳам, улар узоқ асрлик таваққулот мобайнида шаклан ўзгаришларга учраган. Эски ўзбек тили ёдгорликларида саҳифани рақам-

лаш-тартиблаш икки усулда намоён бўлади: биринчиси – рақамлар, иккинчиси – пойгир орқали.

Ёзма ёдгорликлардаги рақамларнинг айримлари, масалан, ноль, бир, тўнқиз ҳозирда биз қўллаётган рақамларга ўхшайди. Эски манбаларда қўлланилган бирдан ўнгача бўлган рақамларни келтирамиз:

1 - I   2 - II   3 - III   4 - IV   5 - V
6 - VI   7 - VII   8 - VIII   9 - IX   10 - X.

Кўряпмизки, бу ўнлик системасидаги ноль, бир, тўнқиз рақамлари, баъзи бир фарқли хусусиятларни ҳисобга олмаганда, асосан, ўхшашдир.

Рақамлар ҳам худди араб ҳарфларидек ёзилиш тарзи жиҳатидан бир мунча фарқ қилади. Фикримизнинг исботи учун тўрт, беш ва олти рақамларининг босма ва ёзма турларини келтирамиз:

4, 5, 6.

Ёзма ёдгорликларда саҳифаларни рақам билан бериш кам учрайди. Одатда, саҳифалар юқорида қайд қилганимиздек, пойгир билан берилади. Хўш,

пойгир ўзи нима?

Пойгир сўзининг луғавий маъноси қадам олмоқ бўлиб, форс тилидаги по (оёқ) ҳамда гирифтан (олмоқ) феълининг ҳозирги замон негизи ўзаро бирикувидан ҳосил бўлган. Пойгир – келгуси саҳифадаги биринчи сўзни тугалланаётган саҳифа тагига ёзиб қўйишни англатади. Демак, пойгир (яъни қайд қилинган сўз) саҳифаларни чалкаштириб юбормаслигимизнинг олдини олади.

Хуллас, пойгирга таянган ҳолда саҳифаларни тўлиқ ёки тўлиқ эмаслигини билиб оламиз. Бундан англашиляптики, пойгир ёзма ёдгорликларда рақамлар ифодаланиши мумкин бўлган вазифани ҳам бажариб келган.

I78-машқ. Қўйидаги рақамларни ҳозирги шаклига айлантинг: 22, 204, 240, 719, 221, 1092, 1920, 712, 1411, 4220, 404, 4402, 2242, 1902, 2220, 91419

I79-машқ. Мазкур рақамларни эскича шаклига келтиринг: 59, 74, 43, 21, 160, 345, 789, 246, 4075, 3263, 4789, 5672, 3627, 86932, 45900, 267864.

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ ДАРС

Абжад ҳисоби

Араб ҳарфлари шеърий санъат, тарихий ёдгорликлар, улкан иморатлар учун нақш, безак ва-зифасини бажарган. Аждодларимиз шу билан чекланмай, улардан рақам сифатида ҳам фойдаланганлар. Грамматика ва дарсликларда абжад ҳисоби деб аталадиган термин ана шу билан боғлиқ.

Хўш, абжад ҳисоби деб нимага айтилади?

Сон тушунчасини ҳарфлар билан ифода этишга абжад ҳисоби дейилади. Одатда, жамият ҳаётида содир бўлган буюк воқеалар – уруш, исён, кўзғолонлар рўй берган вақт, иншоотлар, тарихий обидаларнинг қурилган, машҳур шахсларнинг туғилган йиллари, шунингдек, асарларнинг ёзилган ва кўчирилган вақтлари абжад ҳисоби билан берилган. Бу ҳисоб усулининг абжад деб аталишининг махсус бир маъноси йўқ. У абжад ҳисобидаги саккизта сўзнинг (абжад, ҳавваз, ҳутти, каламан, саъфас, қарашат, саххаз, зазағ) биринчиси бўлганлиги сабабли бу система ана шу атама билан юритилади.

Абжад ҳисобининг моҳияти шундан иборатки, ҳар бир ҳарф муайян бир рақамни ифода этади. Биз қуйида абжад ҳисобидаги саккиз атамани ва улар ифода этган сонлар жадвалини келтирамиз:

VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I
ظظغ	غغذ	ثثش	فففص	ملمن	ططى	ووز	ابجد
зазағ	саххаз	қарашат	са'фас	каламан	ҳўтти	ҳавваз	абжад

Абжад ҳисобидаги ҳарфларнинг сон қиймати:

ا — 1	ك — 20	ر — 200
ب — 2	ل — 30	ش — 300
ج — 3	م — 40	ت — 400
د — 4	ن — 50	ث — 500
ه — 5	س — 60	خ — 600
و — 6	ع — 70	ذ — 700
ز — 7	ف — 80	ض — 800
ح — 8	ص — 90	ظ — 900
ط — 9	ق — 100	غ — 1000
ي — 10		

Диққат қилган бўлсангиз, абжад системасига кирувчи саккиз атамани ташкил этган товушларнинг жами йигирма саккизта. Яъни унда араб алифбосидаги ҳарфларнинг ҳаммаси акс этган. Уларнинг барчаси ундош товушлардан иборат бўлиб, биронтаси ҳам икки мартаба такрорланган эмас.

Жадвалдаги рақамларда ҳам ана шундай изчил-

лик бор. Унда бирдан минггача бўлган рақамлар муайян тартибда, яъни, бирдан ўнгача birlik системасида, ўндан юзгача ўнлик системасида, юздан минггача юзлик санок системасида берилган.

Абжад ҳисобини келтириб чиқариш учун, аввало, китоб муаллифи ёки хаттот томонидан ёзувда алоҳида қайд қилинган (ёки таги чизиб кетилган) сўзни топамиз. Уни ташкил этган ҳарфларнинг ифода этувчи рақамларини абжад ҳисоби жадвалидан қараймиз ва ўша рақамларни қўшамиз. Ана шу йиғинди орқали хаттот изоҳига биноан, бирон асарнинг ёки тарихий шахснинг дунёга келган вақтини аниқлаб оламиз. Мисол учун "Юсуф ва Аҳмад" халқ китобининг қўлёзма нусхаларидан бирида хаттот асарнинг кўчирилиш йилини китобнинг сўнгги саҳифасидаги **بوز اوغلان در** - Бўзўғлондир сўзининг тагини чизиш орқали ифодалайди. Уша сўздаги ҳарфлар ифода этган рақамларнинг йиғиндиси 1307 ни ташкил этади. Демак, ушбу дostonнинг кўчирилган вақти ҳижрий-қамарий 1307 йилга тўғри келади. Уни милодий йилга ай-

лантирсак, 1889 йил келиб чиқади.

Абжад ҳисоби бўйича йилни келтириб чиқаришнинг йўли қуйидагича:

بوز اوغلان در - Бўзўғлондир.
 $200+4+50+1+30+1000+6+1+7+6+2=1307$ (1889 милод.) йил.

Шу ўринда бир савол туғилади. Агар араб алифбосида мавжуд бўлмаган, форслар томонидан киритилган ҳарфлар биз абжад ҳисобини чиқармоқчи бўлган сўзда учраб қолса, нима қилишимиз керак? Ундай ҳолда ўша ҳарфларга талаффуз жиҳатидан яқин бўлган товушларнинг миқдорий белгиларини қўйиш ҳамда қўшиш орқали абжад ҳисобини келтириб чиқарамиз.

Масалан, **مشركان** - мужгон сўзидан абжад ҳисобини қандай чиқариш мумкин?

Абжад жадвалига мувофиқ ميم - 40 га (араб алфавитида же ҳарфи бўлмагани учун ўнга шаклдош бўлган зе ҳарфининг рақам белгиси олинади), зе - 7 га, коф (гоф) - 20 га, алиф - 1 га, нун - 50 га тенг.

Демак, биз аниқламоқчи бўлган сўз абжад ҳисоби бўйича 118 ҳижрий-қамарий йилига тўғри келар

экан. Шунн хам эслатиш керакки, баъзи ҳолларда абжад ҳисобини келтириб чиқаришимиз лозим бўлган сўзда пе ҳарфи иштирок этса, у билан оҳангдош бўлган бе ҳарфининг миқдорий белгиси олинади. Чим ҳарфининг ўрнига эса жим ҳарфининг миқдорий белгиси олинади. (Туркий тилда ф товуши йўқ, у фақат араб ва форс-тожик тилларидан утган сўзлардагина учрайди.)

Булардан ташқари, абжад ҳисоби Шарқ классик поэтикасидаги таърих санъати билан ҳам чамбарчас боғлиқ. У таърих санъатининг юзага келишида асосий восита вазифасини утайди. Шарқ шеъриятида абжад ҳисобидан фойдаланиб гўзал таърихлар яратилган. Хуллас, эски қўлёзма манбаларнинг ёзилган ва кўчирилган йилларини тўғри аниқлаш учун абжад ҳисобидан бохабар бўлиш лозим^I.

I80-машқ. Ушбу сўзларни араб алифбоси асосида ёзинг ва улардан абжад ҳисобини келтириб

I. Абжад ҳисоби ҳақида батафсил маълумот олишни истовчилар А.Жувонмардиевнинг "Ҳарфлар рақамларга айланганда" (Тошкент, 1966) китобчасини ўқишлари мумкин.

чиқаринг: гулчин, ғурбат, қумри, надомат, зоҳир, таълим, андалиб, азим, ворис, кабутар, талъат.

I81-машқ. Абжад ҳисобига кирувчи сўзлар ва рақамлар жадвалини кўчириб олинг ва ёдланг.

I82-машқ. Абжад жадвалидан мазкур рақамларни ифода этувчи ҳарфларни топинг, ўзаро боғланг ва қандай жумла келиб чиққанлигини айтинг: I, 70, 30, I, I, 6, I00, I0, 300, 400, I0, 50, I0, 40, 60, I0, 7, I, I0, 7, 30, 50, I0, 300, 5, 200, 2, I0, 200, I0, 40, I0, 7, 50, I0, 50, 20, I, I0, 7, 20, 6, 40, I00, 90, 4, I0, 40, I0, 7, 2, 6, 30, 40, I, I000, I0, I, 7, I0, 40, 4, 6, 200.

I83-машқ. Ҳар бирингиз ўз исмингизни ташкил этган ҳарфлардан абжад ҳисобини келтириб чиқаринг. Мазкур сўзлардан абжад ҳисобини чиқаринг.

واجب، شادمان، اختصار،
طریق، ساربان، عندلیب، معنی، دراج،
مرغوب، جوانمرد، دهری، اهرمن، اینجو

ЙИГИРМА ЕТТИНЧИ ДАРС

Янги ва эски йил ҳисоблари

Китобларнинг ёзилган ва кўчирилган вақти ҳар доим ҳам абжад ҳисобида берилавермайди.

Агар сиз қўлёзма китобларнинг тугалланмасига эътибор қилган бўлсангиз, қуйидагича ёзувларга кўзингиз тушади:

ایزدی مسئول کام فضلی و کرمس برله تمام تاییتی... سنه ۱۲۳۱

изади масъул ком ғазли ва карами бирла тамом топти санаи 1231, ёки

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب در سنه ۱۲۴۶

таммат-ул-китаби биъвн-ил-малик-ил-ваххаби дар санаи 1246 (ёки бошқа йил рақами келиб чиқадиган жумла ёзилган бўлиши мумкин). Юқоридаги 1231 ва 1246 рақамлари эски йил ҳисоби бўйича асар тугалланган йилни билдиради. Мана шу эски йил ҳисоби ҳижрий йил деб аталади. Ҳижрий йил 622 милодий йилдан, яъни Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Мадинага кўчган давридан бошланади. Ҳижрий йил икки хилдир. Биринчи -- ҳижрий-қамарий, иккинчиси -- ҳижрий-шамсий йил ҳисоблари.

Муслмон мамлакатларининг барчасида ҳозир ҳам ҳижрий йил ҳисобидан фойдаланилади. Ҳижрий-қамарий йил ҳисоби ойнинг ер атрофида айланиш даврига асосланган, ҳисоб ой кунлари асосида олиб борилади. Бу ҳисоб бўйича йил 354(355)кундан иборат.

Ҳижрий-қамарий йил 12 ойдан иборат бўлиб, тоқ ойлар 30, жұфт ойлар 29 кунлик қилиб олинган. Кабиса йилида эса 12-ой 30 кунлик қилиб олинади. Шу йил кабиса ҳисобланиб, 355 кундан иборат бўлади.

Ҳижрий-шамсий йил ҳисоби ернинг қуёш атрофида айланиш даврига асосланган, ҳисоб қуёш кунлари асосида олиб борилади. Ер қуёш атрофини бир марта айланиб чиқиши даври бир йил ҳисобланиб, бу давр 365(366) кунга тенг бўлади.

Ҳижрий-шамсий йил ҳам 31 ва 30 кунлик 12 ойдан иборат бўлиб, фақат бир ойи 28 кун бўлади. Ҳар тўртинчи йилда бу ой 29 кунлик ҳисобланиб, шу йил кабиса, яъни 366 кунлик бўлади. Ҳижрий-қамарий ва ҳижрий-шамсий йиллар орасидаги 11 кунлик фарқ қамарий йил ойлариининг силжиб юришига

сабаб бўлади. Ҳар 33 йилда ҳижрий-қамарий йили бир даврани айланиб чиқиб, яна бир вақтга тўғри келади, қамарийнинг 33 йили шамсийнинг 32 йилига тенгдир.

Маълумки, милодий йил Григорян йили бўлиб, бунда ойларнинг баъзилари 30 ва айримлари 31 кундан, ёлғиз бир ой 28 кундан иборатдир. 28 кунлик ой тўрт йилда бир мартаба 29 кун бўлади ва шундай йил кабиса йили деб аталади. Шундай қилиб, милодий йил 365-366 кундан иборат бўлади^I.

Ойни 29,53059. кеча-кундузда ўзининг биринчи жойига қайтиб келиши аниқланган. Аммо кун, ҳафта ва ойлар фақат бутун сонлардан иборат бўлиши лозимлигидан йил ойлари шартли равишда 30 ва 29 кеча-кундуз деб олинган. Кўриниб турибдики, тақвимий ой ҳисоби ойнинг ҳақиқий давридан ортда қолиб боради. Бу ортда қолиш 30 йилда тахминан II кеча-кундузга етади. Араблар бу фарқни йўқотиш учун ҳижрий тақвимга ҳар 30 йилда

I. Бу қўлланмага киритилган йил ҳисобига доир маълумотлар жузъий ўзгартириш ва қисқартишлар билан М. Абдусаматовнинг "Форс тили" дарслигидан олинди.

II кеча-кундуз қўшиб, 30 йилнинг 19 йилини одатдагидек 354 кеча-кундуз, II йилини 355 кеча-кундуз ҳисоблайдилар. Бинобарин, ҳар 30 йиллик циклнинг 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26, 29 йиллари кабиса, яъни 355 кунлик ҳисобланади. "Кабиса" арабча сўз бўлиб, "тўлдирилган", "ортирилган" деган маъноларни билдиради. Демак, кабиса йили тўлдирилган йилдир.

Йилнинг оддий ёки кабиса йил эканини билиш учун уни 30 га бўлиш керак. Агар қолдиқ юқорида кўрсатилган сонлардан бири бўлса, шу йил кабиса йили бўлади. Кабиса йилида зу-л-ҳижжа ойига бир кун қўшилиб, 30 кун ҳисобланади. Бу ҳисоблаш шартли бўлиб, амалда эса мазкур ортиқча кун ис-талган ойда пайдо бўлиши мумкин.

ЙИГИРМА САККИЗИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-қамарий йилни милодийга, милодий йилни ҳижрий-қамарийга айлантириш

Ҳижрий йилни милодий йилга айлантириш учун уни 33 га бўлиш (33 сони, аввал айтиб ўтганимиздек, ҳижрий ва милодий йилларнинг бир-бирига тўғри келиш даврини билдиради), бўлишдан чиққан

сонни ҳижрий йилдан айириш, айиришдан қолган сонга 622 ни қўшиш керак (622 сони, юқорида таъкидлаганимиздек, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Мадинага кўчган йилини англатади). Шу амаллардан чиққан натижа милодий йил бўлади. Мисол учун буюк қомусий олим Абу Райҳон Берунийнинг туғилган йилини (ҳижрий 362) олайлик. Юқоридаги шартга мувофиқ, Берунийнинг туғилган йилини милодийга айлантирмоқчи бўлсак, қуйидагича ечим чиқади:

$$362:33 = 11, 362-11 = 351, 351+622 = 973.$$

Демак, Беруний милоднинг 973 йили дунёга келган экан.

Бу амалнинг формуласи қуйидагича бўлади:

$$M = X - \frac{X}{33} + 622$$

(X-ҳижрий йили, M-милодий йили).

Энди милодий йилни ҳижрийга айлантириш учун қуйидаги амалларни бажариш керак.

Милодий йилдан 622 айириб олинади, яна суратда милодийдан 622 айириб олиниб, 32 га бўлинади ва икки амал натижаси қўшилади. Мана шу қўшилма натижаси ҳижрий-қамарий йил бўлади. Бу

амалнинг формуласи қуйидагича:

$$X = M - 622 + \frac{M-622}{32}$$

Изоҳ: Баъзан 33 га ёки 32 га тақсим қилинганда натижа қолдиқ билан чиқади. Агар ўша қолдиқ бўлувчи (33 ёки 32) нинг ярмидан зиёд бўлса, яъни 17 дан катта бўлса, у ҳолда $\frac{X.к.}{33}$ ёки $\frac{M-622}{32}$ - чиққан натижа бутун сонга яхлитланади, яъни бутун қисмига 1 қўшиб олинади. Агар қолдиқ 16 ва ундан кам бўлса, унда $\frac{X.к.}{33}$ ёки $\frac{M-622}{32}$ натижанинг фақат бутун қисми олинади.

Ўз билимларингизни синаш мақсадида оила аъзоларингизнинг туғилган йилларини эски, ҳижрий йил ҳисобига айлантириб кўришингиз мумкин. Айтайлик, опангиз Моҳира 1965 йилда туғилган.

Хўш, 1965 милодий йилни ҳижрий-қамарий йилга айлантириш учун нима қилиш керак?

Бунинг учун 1965 дан 622 айирилади. Натижа 1343 бўлади. Сўнгра 1343 32 га бўлинади. Натижа 42 бўлади. Сўнг 1343 42 га қўшилади. Натижа 1385 чиқади.

$$1965-622 = 1343, 1343:33 = 42, 1343+42 = 1385$$

Демак, Моҳира ҳижрий-қамарий йил ҳисоби билан 1385 йилда таваллуд топган.

184-машқ. 975, 1444, 1721 ҳижрий-қамарий йилларни милодий йилга айлантиринг.

185-машқ. 1927, 1960, 1989 милодий йилларини ҳижрий-қамарий йил ҳисобига айлантиринг.

ЙИГИРМА ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-шамсий йилни милодий йилга,
милодий йилни ҳижрий-шамсийга
айлантириш

Маълумки, ҳижрий-шамсий йил ҳисоби ҳам милодий йил каби қуёш кунларига асосланади. Ўрни ҳар иккала йил муддатининг давомийлиги 365(366) кундан иборат. Милодий йилни ҳижрий-шамсий йилга айлантириш учун милодий йилдан 622 ни айириш керак. Чиққан натижа ҳижрий-шамсий йилни билдиради. Буни қуйидагича кўрсатиш мумкин.

1989 (милодий йил) - 622 = 1367 (ҳижрий-шамсий йил)

Ҳижрий-шамсий йилни милодий йилга айлантириш учун эса худди шунга тесқари амал қилинади. Ўрни ҳижрий-шамсийга 622 сони қўшилса, милодий йил келиб чиқади:

1367 (ҳижрий-шамсий йил) + 622 = 1989 (милодий йил)

186-машқ. 1444, 1721, 1904 ҳижрий-шамсий йилларидан милодий йил ҳисобини келтириб чиқаринг.

187-машқ. 1756, 1870, 1924, 1990 милодий йилларини ҳижрий-шамсий йил ҳисобига айлантиринг.

УТТИЗИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-шамсий йилни ҳижрий-қамарийга,
ҳижрий-қамарий йилни ҳижрий-шамсийга
айлантириш

Ҳижрий-шамсий йилни ҳижрий-қамарийга айлантириш учун ҳижрий-шамсий йилга ҳижрий-шамсий йилнинг 32 га бўлинишидан чиққан бўлинма бутун сонгача яхлитланиб қўшилади. Чиққан натижа ҳижрий-қамарий йил бўлади. Бунинг формуласи қуйидагича:

$$ХҚ = ХШ + \frac{ХШ}{32}$$

$$1367(\text{ҳижрий-шамсий}) + \frac{1367(\text{ҳижрий-шамсий})}{32} = 1367 + 43$$

$ХҚ = 1410$ (бу йил 4 августдан бошланади)

Ҳижрий-қамарийни ҳижрий-шамсийга айлантириш учун эса ана шунга тескари амал қилинади. Дейлик, 1410 ҳижрий-қамарий йилнинг ҳижрий-шамсий йилга айлантириш учун нима қилиш керак?

1410 дан 1410 ни 33 га бўлинишидан чиққан натижани яхлитлаб айириш керак. Чиққан натижа ҳижрий-шамсий йил бўлади. Бунинг формуласи қуйидагича:

$$ХШ = ХҚ - \frac{ХҚ}{33}; 1410 - \frac{1410}{33} = 1410 - 43 = 1367$$

Демак, 1410 ҳижрий-қамарий йил 1367 ҳижрий-шамсий йилга мос келади.

188-машқ. ۷۹۰، ۹۳۵، ۹۸۷، ۱۰۴۰ ҳижрий-қамарий йилларини ҳижрий-шамсий йил ҳисобига айлантиринг.

189-машқ. ۹۴۵، ۱۰۶۰، ۱۳۰۵، ۱۴۱۷ ҳижрий-шамсий йилларидан ҳижрий-қамарий йил ҳисобини келтириб чиқаринг.

ЎТТИЗ БИРИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-қамарий йил ойлари

Эски ўзбек тилида битилган китобларнинг охирги саҳифаларида: "Ушбу китоб муҳаррам ойининг ўнланчи кунда (ёки Қавс ойининг бешинчисид) итмомуга етқурулди", қабилдаги жумлаларни ўқиймиз. Демак, ҳижрий йил ҳисоби ойлари билан зарурлиги ҳаёт талабидан келиб чиқади.

Ҳижрий-қамарий йил 12 ойдан иборат бўлиб, тоқ ойлар 30, жуфт ойлар 29 кунлик тарзда қабул қилинган.

1409 ҳижрий-қамарий йил	кун	1988-1989 милодий йилга мослиги
1. محرم муҳаррам	(30)	(14 авг.-12 сен.)
2. صفر сафар	(29)	(13 сен.-11 окт.)
3. ربيع الاول Раби-ул аввал	(30)	(12 окт.-10 нояб.)
4. ربيع الآخر Раби-ул охир	(29)	(11 нояб.-9 дек.)
5. جمادى الاول жамодиул-аввал	(30)	(10 дек.-8 янв.)
6. جمادى الآخر жамодиул-охир	(29)	(9 янв.-6 февр.)
7. رجب ражаб	(30)	(7 фев.-8 март)
8. شعبان шаъбон	(29)	(9 март-6 апрель)

9.	رمضان	рамазон	(30)	(7 апр.-6 май)
10.	شوال	шавол	(29)	(7 май-4 июнь)
11.	ذوالقعدة	зул-қаъда	(30)	(5 июнь-4 июль)
12.	ذوالحججه	зул-ҳижжа	(29-30)	(5 июль-3 авг.)

190-машқ. Ҳижрий-қамарий йил ойларини ёд олинг, араб имлосида ёзилишига диққат қилинг.

ЎТТИЗ ИККИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-шамсий йил ойлари

Ҳижрий-шамсий йил ойлари 622 йилнинг баҳорги тенгкунлик (кеча ва кундўзнинг баробар бўлиши) - 21 мартдан бошлаб ҳисобланади. Кейинги йил бошлари 20, 21 ёки 22 мартга тўғри келади. Давомийлиги Европа, яъни Григорий календаридagi сингари 365 ёки 366 кундан иборат. Ҳижрий-шамсий ойлар доимо йилнинг маълум бир вақтида келади.

Ҳижрий-шамсий йил ойлари	кун	Милодий йил ойлари-га мослиги
1. حمل	(31)	(21 март-20 апрель)
2. ثور	(31)	(21 апрель - 21 май)
3. جوزا	(31)	(21 май - 21 июнь)

4.	سرطان	саратон	(31)	(21 июнь-22 июль)
5.	اسد	асад	(31)	(23 июль-22 август)
6.	سنبله	сунбула	(31)	(23 август-22 сент.)
7.	ميزان	мезон	(30)	(23 сент.-22 октяб.)
8.	عقرب	ақраб	(30)	(23 октяб.-21 нояб.)
9.	قوس	қавс	(30)	(22 нояб.-21 декаб.)
10.	جدى	жадди	(30)	(22 декаб.-20 январь)
11.	دلو	далъ	(30)	(21 январь-19 февр.)
12.	هوت	ҳут	(29-30)	(20 февраль-20 март)

191-машқ. Ҳижрий-шамсий йил ойларини ўз тартиби бўйича ёддан ёзинг.

ЎТТИЗ УЧИНЧИ ДАРС

Мучал ҳисоби

Аждодларимиз араб истилосига қадар ўзларининг йил ҳисобларига эга бўлганлар. Мучал ҳисоби билан юритилувчи йил ҳисоби ана шулардан бири. Мучал ҳақида маълумот жуда кўп манбаларда, жумладан Берунийнинг "Осор ул-боқия" ҳамда Маҳмуд Кошғарийнинг "Девону лугатит-турк" асарларида ҳам батафсил берилган.

Маҳмуд Кошғарийнинг мучал ҳисобининг туркий версияси ҳақидаги фикрлари қизиқарлидир.

Қуйида унинг фикрларини келтирамиз:

"Турклар ўн икки хил ҳайвон исмини ўн икки йилга от қўйганлар. Туғилиш, жанг тарихлари ва бошқаларни ана шу йиллар айланишидан ҳисоблайдилар. Бунинг келиб чиқиши шундай: турк хоқонларидан бири ўзидан бир неча йил олдин бўлиб ўтган урушни ўрганмоқчи бўлган, шунда у уруш бўлиб ўтган йилни аниқлашда янглишган. Бу масала юзасидан (хоқон) қавми билан кенгаши ва айтди: "Биз бу тарихни (аниқлашда) қанчалик янглишган бўлсак, биздан кейин ҳам шундай янглишадилар. Шундай бўлгач, биз энди ўн икки ой ва осмондаги ўн икки буржга асосланиб, ўн икки йилга от қўйишимиз керак, токи биздан кейин йил ҳисоби шу йилларнинг айланишига қараб олинсин ва бу нарса абадий бир ёдгорлик бўлиб қолсин". Улар "айтганингиздек бўлсин" дейишди.

Хоқон овга чиқди ва одамларга ваҳший ҳайвонларни Ила дарёси томон қувишни буюрди, бу жуда катта сув. Одамлар ов қилиб ҳайвонларни

сув томон ҳайдай бошладилар, шунда ўн икки ҳайвон сувдан ўтди. Ўн икки йилни ана шу ўн икки ҳайвон исми билан атадилар. Энг олдин сувдан ўтган ҳайвон сичқон бўлди. Шунинг учун йил боши унинг номи билан аталди, шу сўзга йил қўшиб, сичқон йили деб атадилар. Ундан кейин ўтганлари қуйидаги тартибда бўлди:

уд(сигир) йили

барс(йўлбарс) йили

товушқон(қуён) йили

нак (тимсоҳ) йили

йилон (илон) йили

йўнд (от) йили

қўй йили

бижин (маймун) йили

тақағу (товуқ) йили

ит йили

тўнғиз йили

Тўнғизга етгандан кейин, ҳисоб яна сичқондан бошланади. ... Турклар бу йилларнинг ҳар қайсисида бирор ҳикмат бор деб тахминлайдилар. Масалан, уларча сигир йили бўлса, уруш кўп бўлади.

чунки ситир бир-бири билан сузишадиган хайвон. Товуқ йили кирса, озиқ-овқат кўпаяди, лекин одамларда ташвиш ортади. Чунки товукнинг овқати дон бўлиб, уни топиб ейиш учун нарсаларни титиб юради. Тимсоҳ (илон) йили кирса, ёгингарчилик ва ҳосил кўп бўлади, чунки у сувда яшайди. Тўнғиз йили кирса, совуқ, қор ва фитна кўп бўлади. Шунга ўхшаш, ҳар йилга бирор тахмин юритадилар.

Туркларда ҳафтадаги етти куннинг исми йўқ, чунки ҳафта исломдан сўнг шухратланди. Шунга ўхшаш ой исмлари ҳам шаҳарларда арабча юритилди. Кўчманчи ва мусулмон бўлмаган турклар ойларни тўрт ғасл билан атайдилар. Ҳар уч ойни бир исм билан юритадилар. Йил ўтишини шундай билдилар. Масалан: наврўз (янги кун)дан кейинги аввал баҳорга ўғлоқ ой, сўнгра улуг ўғлоқ ой дерлар. Чунки ой бу вақтда катта бўлиб қолади. Бундан кейингисига улуг ой дейилади. Чунки бу ой ёзнинг ўртасида бўлиб, бу вақтда сут ва неъматлар мўл-кўл бўлади. Бу исмлар кам қўллангани учун ҳаммасини айтишни муносиб кўрмадик. Ўзи-

нинг тушин"¹.

Мучал йили ҳисоби узоқ даврлардан бери мўғул, хитой, ўзбек, қозоқ, уйғур, туркман ва Осиёнинг бошқа халқлари ўртасида қўлланиб келди. Мучал йили 22 мартдан бошланади. Киши туғилган йилини мучал йили билан ҳисоблаши учун қандай амалларни бажариши керак? Бунинг учун туғилган йилига 9 рақами қўшилади ва ҳосил бўлган йиғинди 12 га бўлинади, қолдиқ сони мучал йили сони бўлади. Масалан, бир киши 1960 йилда туғилган бўлса, бу мучал ҳисобининг қайси йилига тўғри келади. Бунни қуйидагича ечилади:

$$1960+9=1969; \quad 1969 : 12 = 164, \text{ қолдиқ} - 1.$$

Демак, у киши мучал ҳисоби билан сичқон йилида туғилган экан.

---

1. Маҳмуд Кошғарий. Девону лугатит-турк. Уч томлик. I-том. Тошкент, 1960, 330-331, 333-бетлар.

192-машқ. 1773, 1898, 1941, 1953, 1972, 1986, 1990 йиллардан мучал ҳисобини келтириб чиқаринг.

193-машқ. Туркий календарь ойларини араб имлосида ёзинг ва ёд олинг.

ЎТТИЗ ТЎРТИНЧИ ДАРС

Қўлёзма асарларга хос ёзув усуллари

Араб алифбосидаги ҳарфларнинг ёзилишига асосланиб, улар фақат ана шундай шаклда ифодаланadi, деб ўйлаш унчалик тўғри эмас. Юқоридagi фикрларимизни араб ҳарфларининг ёзилишидаги темир қонун, муҳр маъносида тушунмаслик керак. Чунки асрлар давомида араб ҳарфлари сайқалланиб, турли хил усул ва шаклларда ёзиб келинган. Турли жойларда, турли замонларда кўчирилган қўлёзма манбаларни кўзатсак, улардаги ёзув бири-биридан кескин фарқланиб туришининг гувоҳи бўламиз. Ҳатто муайян бир қўлёзманинг ўзида ҳам айрим сўзлар турли шаклларда ёзилади. Бу эса араб ҳарфларини ёзишда маълум бир қоидага риоя

қилинавермаслиги, ёзувда ҳарфлар ҳар бир хаттотнинг ўз диди ва савиясига мувофиқ тарзда ўзгариши мумкинлигини аниқлатади.

Шунинг учун ҳам ҳар бир қўлёзмани тўғри ва раво ёзиш учун хаттотнинг ёзув услубига хос хусусиятларни ҳам ўрганиб чиқиш керак, қолаверса, ёзувда араб ҳарфларининг турлича ифодаланишини яна шун билан ҳам изоҳлаш мумкинки, кўплаб хат турларидан воқиф бўлган хаттотлар кўчириш жараёнида араб хатининг бошқа турларига хос ёзув услубларини ҳам ишга солишган. Натижада настаълиқ хати шикаста, сўлс, насх, риқоъ каби хат турларига хос ёзув белгиларини ҳам муайян даражада ўзига сингдирган.

Маълумки, араб ёзувининг босма шакли насх хатига ўхшаш бир чизиқда изчил босилади. Ёзма шаклида эса маълум принцип кўринмайди. Унда баъзи ҳарфлар, сўзлар сатр чизиғидан тушириб ёзилса, айримлари сатр чизиғида ёзилади. Баъзи қўлёзмаларда ҳарф нуқталари бежо қўйиб кетилади. Ўша нуқтанинг қайси ҳарфга тегишли эканлигини контекст мазмуни орқалигига билиш мумкин бўлади.

Баъзан эса икки ҳарф учун битта нуқта қўйилади. Бундай ҳолда биз ўша нуқтани иккала ҳарфга ҳам қўйиб ўқишимиз лозим. Хуллас, араб имлосини ўқишда зукколик ва топқирлик жуда зарур. Масалан: "хазон" сўзи аслида қуйидагича ёзилади:

خزان. Бу сўз қўлёзма манбаларда тубандгича ҳолатда ҳам учрайди: **خان**. Бундаги ҳарф тепасига қўйилган битта нуқта хе ҳамда зе ҳарфларига тегишли ёки **پيچاق** пичоқ сўзининг ана шундай усулда ёзилишини олайлик. Унда ҳарф остидаги нуқталар учала ҳарфга ҳам тегишли эканлигини англаб етамиз: **پچان** - пичоқ.

Турли ҳарфларга тегишли бўлган нуқталар баъзан бир жойда йиғма ҳолатда ҳам берилади. Масалан: **بیر** - бир сўзи ёзма шаклда **پیر** тарзида ҳам битилади.

Шунингдек, ёзувда айрим ҳарфлар, сўзлар бир-бирларининг устига мингаштирилган ҳолатда ҳам битилишини кўрамиз, масалан:

اسمان - осмон   **کتاب** - китоб
اثبتا - исбот   **سقا** - соқи

Бундай шаклда ёзиш кўпинча шоирларнинг де-

вонларида учрайди. Хаттотлар мисраларни бир қолпга тушириш, сатрдаги сўзларни бир қаторга сиғдириш мақсадида атайин шундай шаклда ёзадилар.

Мисол сифатида Ғузӯлий девонидан бир байтнинг ёзилишини келтирайлик:

**ای فضول قلمم تن طربوع عسکیم
بوفضیلت داخله اهل کمال ایلمار بنی**

Эй Ғузӯлий, қилмазам тарки тариқи ишққим,
Бу ғазилат доҳили аҳли камол айлар бани.

Хаттотлар ҳатто баъзи қўлёзмаларда ҳарфларнинг нуқталарини умуман қўймасдан ёзиб кетганлар. Бу эса китобхондан топқирлик, зукколик ва катта билимдонликни талаб этади. Бунга жавобан хаттотлар тилида қадимдан бир нақл юради: "Оқиллон пайи нуқат мараванд". Бунинг маъноси: Оқил кишилар учун ўқиш жараёнида нуқта қўйилган-қўйилмаганлигининг аҳамияти йўқ.

Ёзма шаклларда ҳарфларни ифодалашда муайян принципга риоя қилинмаслигини яна бир мисол билан ҳам изоҳлаш мумкин. Маълумки, **د** (дол), **ذ** (зол), **ر** (ре), **ز** (зе), **و** (вов) ҳарфлари мунфа-

сил ҳарфлар бўлиб, улар ўзидан чап томонда келадиган ҳарфларга қўшилмаслик хусусиятига эга. Ёзма манбаларда баъзан ана шу қоидага ҳам амал қилинавермайди. Масалан:

بان (бода)	نهان (наҳорда)
دوران (даврон)	ميدان (майдон)

Эски ўзбек тилида имло ва пунктуация қоидалари мукамал бўлмаганлиги сабабли баъзан сўз ва қўшимчалар қўшилиб, баъзан ажратиб ёзилган. Масалан:

سرایدن ← سرای دن	- саройдан
خانلار ← خان لار	- хонлар

Ҳуллас, араб алифбоси асосидаги эски ўзбек ёзувини тўғри ўқиш ва ўрганиш учун икки нарсага алоҳида эътибор қилиш керак: биринчиси, ўқиладиган матннинг умумий руҳи ва мазмунини англаб олиш, жумла, ҳар бир сўзнинг маъноси ва оҳангини илғаш, қисқаси, контекстдан келиб чиққан ҳолда ўқишга интилиш бўлса, иккинчиси, тинимсиз ўқиш, машқ қилиш, турли хил қўлёзмаларни кўздан кечириш, бой малака ва тажрибага эга бўлишдир.

Буларсиз араб ёзувини тўла ва пухта ўзлаштириб бўлмайди. Эски ўзбек тилидаги ёзма ёдгорликларни varaқлар эканмиз, уларда арабча ва форс-тожикча сўзлар, иборалар бениҳоя кўп эканлигини кўрамиз. Шунинг учун ҳам луғат устида ишлаш, сўзларнинг маъноларини билиш, ёзилиш усуллари-ни ёдда сақлаш равон ўқиш ва тўғри ёзишнинг муҳим омилдир.

194-машқ. Тубандаги мисолларга тегишли нуқталарни қўйиб чиқсангиз, ўзбек халқ мақолларидан айримларини ўқийсиз.

۱. آه بورسگ آمان بولسه رگ و روئگ
 ۲. سامان بولماس عقل ماسده اماس
 ۳. ماسده آوات كسى سگ رسى
 ۴. محبت محبت كليله ادى ۵. آرا آرا و كاس
 ۶. دانا بولور مامنى مامنى معلت درما
 ۷. بولور ۶. ماره لك ساعلك سگ گراوى

۷. اومگان اورار اومگان نورار ۸. سلاگی
 رور سرنی سهار سلسی رور سینگنی
 سهار ۹. محسی سلاان نور سناگ سارس
 مرادگا نامان سلاان نور سناگ فالارس
 اوماگه ۱۰. مالعر آب سگ سگنی سهارس
 سگنی سلسه هم داعی سهارس ۱۱. محل
 سگ ساعی کوکارماس کوکارسه هم سوه
 سهارس ۱۲. سر ودری می سلمادی سر
 انکماکان دپهالار ایل ودری می سلمادی
 ایل کوکارماکان مادالار ۱۳. کور مورفای
 قول سار ۱۴. مورگان گا موسیه کور سار
 ۱۵. دوست سراسم نور سراسم

195-ماشқ. Қўйидаги сўзларни дафтарингизга
 кўчириб ёзинг, ўқилиши ва ёзилишини ёлда тутинг,
 улар асосида гап тузинг:

Исо	عیسی	хожа	خواجه	азият	ازیت
ҳасса	عصا	хоразм	خوارزم	алвицо	الويداع
ҳайит	عيد	хоб	خواب	тайин	تعين
мустафо	مصطفى	зотилжам	ذات الجنب	тақрибан	تقريباً
муаззин	مؤذن	риоя	رعايه	таъминот	تامينات
муаррих	مؤرخ	саноат	صناعت	таассурот	تاثيرات
манба (ъ)	منبع	зимнан	ضمناً	жазава	جذبه
наф (ъ)	نفع	тамагир	طماكر	жам (ъ)	جمع
ҳайъат	حيث	зоҳиран	ظاهراً	журъат	جرات
яхё	يحيى	муассаса	مؤسسة	ҳатто	حتى
йилбай	يلبع	алоҳида	عليه	ҳовуз	حوض

196-ماشқ. Қўлёзма асарларга хос усул билан
 ёзилган тубандаги сўзларни тўғри ўқишга ҳаракат
 қилинг:

دهره آفتا کتاب رت بهراه
 سنه بشما مردان اشما

كلچين، حبتا، كمان، جانان، كليمادا،
 ما، آفتاك، معنە، آبېستە شوقا،
 اسمايچ، كيئە، جنت، ساغ،
 منجات، ايملا، ثمر، پيرويس، پيرشا،
 كمشا، فخم، آما، صورت، فازه، رش،
 مديان، جسع، غل، عجبون،
 عاصي، شينبە، تدارك،
 شام، كئيدى، مەبران، نقاش، نيكى،
 ميسر، شبتشا، پنج كئنبە، سلامت،
 تاشقىن، غوص، خراب شتا، بەند شتا

ЎТТИЗ БЕШИНЧИ ДАРС

Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзуви

Асрлар давомида қўлланиб келган араб алиф-
 боси халқ оммасининг савод чиқариши учун бир-
 мунча қийинчилик туғдирарди. Шунинг учун ҳам
 ўзбек совет зиёлилари олдида алифбони соддалаш-
 тириш ёки бошқа осонроқ имлони қабул қилиш ма-
 саласи кўндаланг турарди.

Ниҳоят, 1921 йилда араб ёзуви ислоҳ қилин-
 ди. Яъни ёзув олдингисига нисбатан бирмунча сод-
 далаштирилди. Омманинг осонроқ савод чиқариши
 учун муайян қулайлик яратилди.

Ислоҳ талабига мувофиқ, ёзувда барча ҳарф-
 лар ифодаланди, араб тилига хос бўлган товушлар-
 ни ифодаловчи айрим ҳарфлар (**ذ، ث**) ёзувдан бутун-
 лай чиқариб ташланди. Улар ўрнига эса талаффузи
 жиҳатидан ўзбек тилидаги товушларга яқин бўлган
 ҳарфлар қўлланиладиган бўлди. Эски ёзувдаги
ص (сод), **ث** (се) ҳарфлари ўрнига ислоҳ қи-
 линган алифбода **س** (син) ҳарфи, **ظ** (зо),

ز (зол), ذ (зод), ض (зо),
 ت (те), ط (то) ҳарфи ўрнига
 ишлатила бошлади.

Мисоллар:

Ислоҳ қилинган эски
 ёзувда

Эски ёзувда

Ҳозирги
 кўриниши

ساییت	—	ثابت	—	собит
سابیر	—	صابر	—	собир
زاگیر	—	ذاکر	—	зокир
زہ ربہ	—	ضربہ	—	зарба
زالیم	—	ظالم	—	золим
تاقت	—	طاقت	—	тоқат

Маълумки, эски ёзувда қисқа унлилар ёзувда ифодаланмас эди. Ислоҳ қилинган араб алифбосида эса улар ёзувда тўла акс этадиган бўлди. Ҳатто улар учун махсус ҳарфий белгилар ҳам ишлаб чиқилди.

Ислоҳ қилинган
 ёзувда

эски ёзувда

ҳозирги шакли

ا	—	آ	—	-a
ع	—	ع	—	-o

او	—	او	—	- <u>у</u>
او	—	او	—	- <u>ў</u>
ای	—	ای	—	- <u>и</u>
ای	—	ای	—	- <u>э</u>

Мисоллар:

اندا	—	اندا	—	- анда
آباد	—	آباد	—	- обод
اوخون	—	اوخون	—	- учун
اوتار	—	اوتار	—	- ўтар
ایش	—	ایش	—	- иш
ایتیک	—	ایتیک	—	- этик

Эски ёзувда **و** (вов) ҳарфи уч хил товуш-ни, яъни в, ў ва у ни ифодалаб келар эди. Ислоҳ қилинган ёзувда эса улар бир-биридан фарқланиб турувчи ҳарфий белгилар билан ёзиладиган бўлди. Ҳатто в ундоши учун махсус белги қабул қилинди, масалан:

عوض	—	عوض	—	- аваз
وطن	—	وطن	—	- ватан

Эски ёзувдаги **ی** ҳарфи ислоҳ қилинган ёзувда уч хил ифодаланади:

بىلىم — بىلىم
 تىل — تىل
 بايى — بايى

Эски ёзувдаги **نگ** (нг) ёки **ينگ** (инг)
 товۇши бирикмалари ислоҳ қилинган алифбода
ش ёки **ش** харфига мувофиқ келган, масалан:

تاشنگ — تاشنگ
 يورنگ — يورنگ

197-машқ. а ва о унлилари иштирок
 этувчи сўзлардан топиб, ислоҳ қилинган эски
 ўзбек имлосида ёзинг.

198-машқ. у ва ў унлилари иштирок этувчи
 сўзлардан топиб, ислоҳ қилинган араб ёзувида
 ёзинг ва улар ёрдамида гап тузинг.

199-машқ. и ва э унлилари иштирок этув-
 чи сўзлардан топинг, улар ёрдамида гап тузинг
 ва ислоҳ қилинган эски ўзбек имлосида ёзинг:

200-машқ. **ش** (нг) – харф бирикмаси билан
 туговчи сўзлардан топиб, ислоҳ қилинган алифбо
 асосида ёзинг.

201-машқ. в ундошининг алоҳида ҳамда
 боғланган ҳолда ёзилиш шаклларига бештадан ми-
 сол топинг, уларни ислоҳ қилинган араб алифбо-
 си асосида ёзинг.

202-машқ. Қуйидаги сўзларни ислоҳ қилин-
 ган эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг: баланд,
 матонат, қаландар, танг, мактуб, талаба, чуқур,
 тилинг, кўнгул, хато, элак, олим, инсоф, зафар,
 ўқиш, тараққиёт, тузум, талант, чанг, муҳокама,
 фазилат, мунозара, жавоб, отинг, ҳасрат, маро-
 сим, вафо, самара, гаранг, иқлим, ҳусн, нафас,
 қалб, кундуз, олқиш, тўнғич, ўрим, бонг, ҳавас,
 фасл, дафтар, сўнг, сурат.

203-машқ. Қуйидаги матнни ҳозирги имломиз
 ҳамда ислоҳ қилинмаган эски ўзбек алифбоси асо-
 сида ёзинг:

شەرقناك ئىشچى، دېھقان خاتن - قزلارى مۇدافەدەگە
 تاييار بولگلار!

га айлантинг:

ئېرىك

باقچادا بۇلبۇلنىڭ سايراشنى تىكلەم،
تىكلەنمەچ ئولتۇرۇپ، ئۇزاق ۋاقىت تىكلەم.
سايراردى ئۇ بۇلبۇل كۆڭلىنى داغلايدى،
فەقەت مېنى «بەرەنجى - ئاغو» سىن ئاڭلايدىم.

ئىرىكىن قىز

ئىرىكىن قىز ئويناپ، كۆلۈپ،
ئەبەدى زاۋۇققا تولۇپ،
بىلىمەم قايدا بارادى؛
قايدان مەسكەن ئالادى!

كۆڭلىدە ئاشار شادلىق،
ئۇيۇق ئىمەس، ھوشيارلىق،
كۈلى دىللەرنى بۇيۇپ،
ئۇمىد سەزىن چالادى.

ئىندى تۇشىندى خەقنى،
تازىدى قارا - ئاقنى،
قۇللىق رەنجىن ئۆزە،
ئىرىكىن خەياتنى كىزە.

ئۇمىد بىلگىسىن ئاقىپ،
بارلىققانازلى باقىپ،
بىلىم سەرى بارادى،
دۇشمەن كۆڭلىنى بارادى.

خەقىقەت قەلەمى

(مۇخبىرلەرگە باغشلاپ)

قوللاردا تىنمەي ئويناپ،
خەقىقەتچى قەلەمىڭ.

ئۇمىد كۆيىنى تىكلەپ،
قەلبىڭدە وق تەلەمىڭ.

خەقىقەتنى يازاسىن،

بارلىقنى سېنى كىزەسېن.

زالم كۆڭلىنى ئىزەسېن،

ئىرىكىن يوللار چىزەسېن.

قەلەمىڭدە زور ئۇمىد،

ھەر ۋاقىت چاقىناپ ئاشادى،

كۆڭلىدەگى زور بىلىگى،

ئىستەك تاغىن ئاشادى.

عوسمان

شورالار خۇكۈمەتى، بۇتنى بىر يۈزىدە بىرەن-بىر
ئىشچى، دېھقانلار خۇكۈمەتچى.

غەربنىڭ سەرمائەتدار - قانخورلارى، مەنە شۇ ئىشچى،
دېھقانلار ھاكىمىيەتچىنى دۇنيادان يوق قىلىپ يوبارش
ئۇچىن، بىر نېچە مەرتەبەلەر بىر تۇتقۇنلارغا سىياسى، خەتتە
قۇراللىق ھۇجۇملار ياسايدىلار. لېكىن، ۋەھشىي فىكىرلەر -
رىئىيىتى ۋەجۇدكە چىقارمىغا مۇۋەپپەقىي بولالمايدىلار.

سوغىنى ۋاقىتلاردا سەرمائەتدارلەرنىڭ بىزگە قارشى
بولغان خەرىكەتلەرى، شۇنچە ئوتكۈرلەشكە كېتىدىكەن،
قۇتۇرغان ئىشلەرچە بولغان بۇ خەرىكەت - ئىپتىدائىي،
سوغىنى ئەلبەتتە بىر ۋاقىت خەقىقىي قۇراللىق ھۇجۇمغا
ئەيلەنىپ كېتىشىدۇ.

بىز قان توكلىشىنى - ئۇرۇشنى خاھلامىز. بىزنىڭ
بۇتنى سىياسەتچىمىز، بىر جۇمھۇرىيەتنىڭ بىزنى ئۇرۇشقا چاقىپ -
بىزگە قارشى ئىشلەگەن ھەر خىل قەبائەتلىكلەرنى ۋە
ھەر خىل ئاڭلاشماۋچىلىقلارنى سۇلج بولى بېلىنمەن ئىپتىدائىي
قىلىشىدۇ. لېكىن، بىزنىڭ سۇلج سىياسەتچىمىز، بىر جۇمھۇرىيەتنىڭ
قايدىسى ئۇچىن ئىمەس. چۈنكى، تىنچلىك دەۋرىدە بىزنىڭ
ئىقتىسادى ئەھۋالىمىز ۋە سەنئەتچىمىز يىلدەن - يىل مەھكەم -
لەنە بارادى - شۇنىڭ ئارقىسىدا شورالار خۇكۈمەتچىنىڭ
كۈچى - مۇداپىئە قۇۋۋەتى ھەم ئېنىق بولغانى ئۇقتا -
سىغا كېلىپ باسادى. قانداق بولمىسىن، ھەر خىل
دۇشمەنلار بىزنىڭ ئاچقىدىغان - ئاچقۇچ بولغۇسى ھۇجۇملارغا
تايىپ بار بولۇپ تۇرماقچىمىز تىگىشىدۇ.

بىر نېچە ھەفتەلەردەن بويان، بۇتنى شورالار ئىتتىپاقى
ئاقى مۇقىمىدا - ئىشچى دېھقانلار ھەممەسىنى - مەھەلە -
كەنتىمىزنى دۇشمەنلەر ھۇجۇمىدەن مۇداپىئە قىلىشىدۇ...

205-машқ. Мана бу матнни ислоҳ қилинган эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг:

БОЛА БОШИДАН

Ибн Сино қишлоқда яшаб, табиблик қилар экан. Кунлардан бир кун шу қишлоқлик бир йигит билан бир қиз турмуш қуришибди. Улар яхши ҳаёт кечиршибди. Орадан тўққиз ой-ю тўққиз кун, тўққиз соату тўққиз дақиқа ўтгач, фарзанд кўришибди. Бир оз вақтдан сўнг, улар бир-бирига маслаҳат қилишибди:

- Боламизни қандай тарбия қиламиз? Уни шундай тарбия қилайликки, катта бўлганда эл-юртга фойдаси тегадиган чин инсон бўлсин,- дебди эри.

- Тўғри айтасиз,- дебди хотини,- мен ҳам шунни ўйлаб турган эдим. Яхшиси Ибн Синодан сўраб кўя қолайлик. Бу гап эрига маъқул тушибди. Эр-хотин болани кўтариб, Абу Али ибн Синоникига келишибди. У бир кичик, тор кулбада яшар, шундай бўлса-да, донғи оламга кетган олим экан, Абу Али ибн Сино эр-хотинни яхши кўтиб олибди. Нима иш билан келганликларини сўрабди.

- Боламизнинг тарбияси ҳақида бизга маслаҳат берсангиз. Токи катта бўлгач, эл-юртга фойдаси тегадиган киши бўлсин,- дебди эри.

- Қачон туғилди?- деб сўрабди Ибн Сино.

- Эрта билан туғилди,- эрининг ўрнига хотини жавоб берибди.

- Э... азизлар,- дебди Ибн Сино,- бола эрта тонгда туғилган экан, ҳозир чошгоҳ бўлди, кечикибсизлар. Бола туғилиши билан унинг тарбияси ҳақида қайғуриш керак. "Ниҳолни бошдан, болани ёшдан" деб бекорга айтишмаган, ахир.

ЎТТИЗ ОЛТИНЧИ ДАРС

Транслитерация ва ҳуснихат (калли-
графия) ҳақида тушунча

Транслитерация деганда, муайян бир халқ алифбоси асосидаги хатни иккинчи бир халқ имлосига ўтказиш тушунилади. Демак, тилдан тилга ўгириш таржима бўлса, бир алфавитдан иккинчи алфавитга ўтказиш транслитерациядир.

Каллиграфиянинг туб маъноси ҳуснихат, чиройли ёзув демақдир^I. Ўтмишда араб имлосини чи-

I. Бу ҳақда кенгроқ маълумот олиш учун қаранг: Муродов А. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. Тошкент, 1971.

ройли ҳуснихат билан кўчирувчи кишилар хаттот ё котиб деб юритилган. Барча соҳаларда бўлгани каби, устоз ва шогирдлик анъанаси хаттотликда ҳам муҳим аҳамият касб этган. Турли шаҳарларда кўплаб хаттотлик мактаблари бўлган. Навоий асарларини маҳорат билан кўчирган Султонали Машҳадий, Абдулжамил котиб ўз даврининг уста, қилқалам хаттотларидан саналган. Хаттотлик санъати ҳақида ўтмишда махсус рисолалар ҳам ёзилганлиги маълум. Улардан бири Шермуҳаммад Мунис қаламига мансуб бўлган "Саводи таълим" рисоласидир. Мазкур рисолада ҳуснихат таълими ҳақида қимматли фикрлар илгари сурилган¹.

Хаттотлар ҳар бир ҳарфнинг чиройли чиқиши учун нуқтани ўлчов бирлиги сифатида қабул қилганлар (иловага қаранг).

1. Жумаев Н. Муниснинг "Саводи таълим" рисо-ласи. Ўзбек тили ва адабиёти, 1978, 6-сон, 54-57-бетлар.

Э с л а т м а: Араб ҳарфларини ёзганда қалам ўнгдан чапга томон юритилиши лозим. Кўпинча илк ўрганувчилар ана шунга амал қилмай, ҳарфнинг ҳусни ва шакл-шамойилини бўзиб қўядилар.

206-машқ. Қуйидаги топшиқларни трансли-терация қилинг ва жавобларини араб алифбоси асосида ёзинг.

1. كىچكىنە دىكى اچس تولە مىنچى (....)
 2. تىگ دىسام تىگمايدى تىگمە دىسام تىگمە
 3. يىر تىگىدە اتىن قازىق (....) 4. بىر
 5. پارچە پشیر عالم گات تاتیر (....) 6. قولسىز
 7. آيا قىسىز ايشىك آچار (....) 8. چىن
 9. قوشىم چىنىن قوشىم چىن تىپە گاقوزدى
 10. قوشىم توشوغىنى يىر گاتىراب خلق ق
 11. سلام بىردى قوشىم (....) 12. قازىق
 13. اوستىدە قار تورماس (....) 14. چاپسانگ
 15. چاپىلمايدى كومىلمايدى (....)

207-машқ. Ўзингиз билган шаҳар номларини араб алифбоси асосида ёзинг.

208-машқ. Эски ўзбек имлосида "Менинг таржимаи ҳолим", "Бизнинг оила" деган мавзуларда баён ёзинг.

209-машқ. Тубандаги ҳаракат номларини эски ўзбек ёзувига айлантинг ва улар асосида гап тузинг.

ёзув, ўқиш, учмоқ, учрашув, кутиш, билмоқ, хайрлашув, кураш, ўрганмоқ, кўчиш, етмоқ, чақирув, олмоқ, термоқ, кўрсатув, ўчиш.

210-машқ. "Мен севган касб" мавзуида эски ўзбек ёзувида иншо ёзинг.

211-машқ. Уй-рўзгор асбоблари ва уй ҳайвонлари номларини араб алифбоси асосида ёзинг.

212-машқ. Ўзингиз билган дарахт номларини араб ёзувига айлантинг ва улар иштирокида гап тузинг.

213-машқ. Қуйидаги жумлалардаги нуқталар ўрнига тегишли сўзларни қўйиб ўқинг ва ёзинг:

Кامل جان آتانيازوف خلقپير نينگ

ارواقى ..... دور ۲ انسان نى
بختى قىلادى كان نرسه پول هم جسمانى
كوچ هم ايماس بلكه حقانى ليك و هر
تامانلامه ..... دور ۳ برارته هم .....
بولما كان آدم و نپاده يشمه سه هم
بولادى ۴ انسان نى انسان قىليب
يتيشتير و چى نرسه ..... دور
۵ سعادت الاقبال ديوانى نينگ
مؤلفى شاعر ..... دور ۶ تا شكند
شرق نينگ ..... دور ۷ كتاب الشفا
اولوغ علامه ..... قلمى گام ..... دور

214-машқ. Ўз кун тартибингизни араб алифбосида ёзинг.

215-машқ. Қуйидаги киши номларини араб алифбосида ёзинг: Алишер, Нодира, Ойша, Даврон, Интизор, Шакаржон, Икром, Шерали, Нурали, Дилшод, Баҳром, Моҳира, Матёқуб, Маткарим, Розия, Билолбек, Бобур, Равшан, Зебо, Саломат, Мамарайим, Шухрат, Азамат, Сарвар, Сардор, Қувондиқ, Зулфия, Мехрибон, Шоҳрух, Фаррух, Сабоҳиддин, Ҳабибулло, Козим, Юсуф, Ўрозали, Абдурашид, Қодир, Муҳаммад, Қадам, Рашид, Расул, Манзар, Зикриё, Назокат, Раъно, Баҳодир, Эшқобил, Ғайрулло, Рисолат, Коммуна, Муборак, Отабек, Фароғат, Шомурот, Клара, Муяссар, Бобомурод, Саодат, Ҳамза, Зулайхо, Дилфуза, Фарход, Ашир, Машариф, Малоҳат, Роҳат, Мунаввар, Полвон, Рўзмат, Жуманиёз, Дармон, Қобил, Зокир, Шокир, Ботир, Сория, Севара, Жасур, Шаҳриёр, Назира, Азимбой, Раззоқ.

216-машқ. Ҳар бирингиз оила аъзоларингиз ва қариндош-уруғларингизнинг номларини араб ёзувида ёзинг.

217-машқ. Бирдан ўнгача бўлган рақамларни эски ўзбек ёзувида ёзиб чиқинг, улар иштирокида гап тузинг.

218-машқ. Қуйидаги матнларни ўзаро қиёсланг араб имлосининг босма ва ёзма шакллариغا хос хусусиятларни қайд қилинг.

پادشاه بيلان قرچيغاي
بر پادشاه قرچيغاي قوياي اوشلادی، پادشاه انى اجراتيب آيب،
تشنه بولكانلكى اوچون ايچماقگه سو ايزلادی، بر تاغ نينى
يانيدن تامچلاب سو اقيب توركان ايكان انى كوروب پادشاه
خورجونيدن پياله سيني آيب تامچلاب توركان سوکه توتدى،
پياله تولگاندن كيين پادشاه ايچايديب اغزيگه آيب باردى
قرچيغاي بردن قنات قاقيب سونى توکوب ياردى. پادشاه
پياله سيني توتدى قچان تامچلاب پياله تولگونچه آنچه وقت
اوتدى باز پادشاه ايچايديب اغزيگه تامچلاتگان مخلده
قرچيغاي ينه قناتى بيلان سونى توکوب ياردى، پادشاه
اوچونچى مراتبه پياله سيني تولدورب لبيکه ياقينلاتگان فرستده
قرچيغاي باز توکوب ياردى. پادشاه اچيغلانيب قرچيغاي
تاشگه اوروب اولدوردى بول اورتمده پادشاه نى خدمتکارلرى
يتيب كيليب کوپراق سوتاپايلىك ديب بولاقنى اوزيگه باريب،
سو آلماسدن قيتيب كيلدیلر وایتدیلرکه: "بول سونى ايچيب
بولمايدور، سبب شولکه يلان زهرينى سوکه توکوبدور يخشى
قيليب قرچيغاي سونى توکوبدور، بولمسه درحال اولارايدينگر
ديب. پادشاه بى نهايت خفه بولديکه: قرچيغاي منگا يخشى
ليک قيلگان ايكان اما من انى اولدورديم ديب"

پادشاه سیلان قهرچینای

برپادشاه قهرچینای قویانگا سالیب یبارو اون ارقسیدن چایدی
قهرچینای قویانسی اوشلادک پادشاه انی ابرایتیب آیب تشنه بولگانلیگی
اوچون ایجا قکا سوازلادی برباغ نیگی یانیدن تامچیلاب سواقیب تورگان
ایکان انی تور پادشاه خوبونیدین پیاله سینسی آیب تامچیلاب تورگان سوگا
توتدی پیاله تولگاندن کسین پادشاه ایچایدیب انگریکا آیب باردی قهرچینا
بردی قنات قاقیب کونی توکوب یاردی پادشاه پیاله سینسی توتدی قحان
تامچیلاب پیاله تولگونچ انچی وقت اوتدی باز پادشاه ایچایدیب انگریکا
تامچیلانگان مجله قهرچینا ینده قناتی سیلان کونی توکوب یاردی
پادشاه اوچونچس مراتب پیاله سینسی تولد وزولبیگا یاقینلانگان فرستده
قهرچینای باز توکوب یاردی پادشاه اچینلانیب قهرچینای
تاشکا اوروب اولدورسا بول اورتده پادشاه نی خزننگار
لاری یتیب کیلیب کویپراق سواپایلیک دیب بولاق نی اویزگا
باریب سوالماسدن قایشیب کیلدیلار وایتیلار که بول سوننی اچیب
بولمایدور سبب شوکله یلان زقرین سوغا توکوبدور یخشن قیلیب
قهرچینای سوننی توکوبدور بولماسده در حال اولار ایدینگیز دیب
پادشاه بی نهایت خفه بولدی که قهرچینای منگا یخشن لیکن
قیلگان ایکان امامن انی اولدور دوم دیب

ЎТИЛГАН ДАРСЛАР КЪЗАСИДАН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР

1. Ўрта Осиё территориясида мавжуд бўлган қадимий ёзувлардан қайсыларини биласиз?
2. Араб алифбосининг Ўрта Осиё ва Кавказ халқларига расмий ёзув сифатида кириб келишининг асосий омиллари нималарда эди?
3. Ўзбек халқи ҳозирга қадар қандай алфавитлардан ўз ёзуви сифатида фойдаланди?
4. Араб алифбоси нечта ҳарфдан иборат? Унинг бошқа ёзувлардан фарқ қилувчи асосий хусусиятларини сананг.
5. Араб хат турларидан қайсыларини биласиз? Ёзма ёдгорликлар, асосан, қайси ёзув турида битилган?
6. Араб алифбосидаги ҳарфлар бошқа ҳарфлар билан боғланиш-боғланмасликлари жиҳатидан неча турга бўлинади? Улар қайсилар?
7. Араб алифбосидаги ёзувда сатр чизигида ва сатр чизигидан пастга тушириб ёзиладиган ҳарфларни ёзиб кўрсатинг.
8. Шаклан ўхшаш, лекин нуқталарининг ўрни ва

миқдорига қараб ўзаро фарқланувчи ҳарфларни айтинг.

9. Араб алифбосидаги нечта ҳарф ўзбек тилига хос бўлмаган товушни ифода этади? Улар қайсилар? Ўша ҳарфлар иштирок этган сўзлардан намуналар айтинг.
10. Араб ёзувида унли товушлар неча хил усулда ифода этилади?
11. Араб алфавитидаги форс томонидан киритилган ҳарфларнинг умумий хусусиятларини айтиб беринг.
12. Алиф ҳарфининг вазифалари ҳақида сўзлаб беринг.
13. Эски ўзбек ёзувида а унлисини ифода этувчи қандай ҳарфлар бор? Мисоллар келтиринг.
14. ~ - бу қандай белги? Унинг ёзувдаги функцияси ҳақида сўзлаб беринг.
15. Эски ўзбек ёзувида унли товушларни ифода этувчи ҳарфларни таърифлаб беринг.
16. Се, чим, то(итқи) ва гайн ҳарфларининг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини ёзиб кўрсатинг. Шу ҳарфлар иштирокидаги сўзларга мисоллар келтиринг.

17. Ёзма ва босма хат турида бир-биридан фарқланиб турувчи ҳарфлар ҳақида сўзлаб беринг.
18. Транслитерация нима? Хаттотлик санъати (каллиграфия) ҳақида нималар биласиз?
19. Араб сатр ости ва сатр усти белгиларидан қайсиларини биласиз?
20. Фатҳа (забар) диакритик белгисининг вазифасини айтиб беринг. Мисоллар келтиринг.
21. Касра (зир) тўғрисида маълумот беринг. Мисол келтиринг.
22. Замма (пиш)нинг ёзувдаги вазифаси нимадан иборат? Мисоллар келтиринг.
23. Танвин ва ташдид ҳаракат белгилари хусусида маълумот беринг. Мисоллар келтиринг.
24. Ҳамза диакритик белгисининг ёзувдаги шакли ва вазифаси ҳақида гапириб беринг. Мисоллар келтиринг.
25. Сукун ва васла белгилари ҳақида умумий маълумот беринг.
26. Зол, зе ва шин ҳарфларининг турли шаклларини ёзиб кўрсатинг ва мисоллар келтиринг.
27. Хе, сод, мим, ва нун ҳарфларининг турли

шакллардаги ёзилишини кўрсатиб беринг. Уша ҳарфлар иштирокидаги сўзлардан намуналар келтиринг.

28. Эски ўзбек ёзувида соф унлиларнинг ифода этилиши ва ёзувдаги кўринишлари тўғрисида гапириб беринг.
29. Эски ўзбек ёзувида е, ё, ю, я унлилари қандай ифодаланади?
30. Айн ва ҳойи ҳуттий ҳарфларининг хусусиятлари ҳақида сўзлаб беринг. Мисоллар келтиринг.
31. Ҳойи ҳавваз ҳарфининг ёзувдаги вазифаси тўғрисида сўзлаб беринг. Мисоллар келтиринг.
32. Йо ҳарфининг вазифалари ҳақида гапириб беринг.
33. Дол, син, зод ва нун ҳарфларини таърифлаб беринг. Уша ҳарфлар иштирокидаги сўзларга мисоллар келтиринг.
34. Вов ҳарфи қандай товушларни ифодалайди? Мисоллар келтиринг.
35. Араб изофаси тўғрисида нималар биласиз?
36. Қуёш ҳарфларини сананг ва у ҳақида маълумот беринг.

37. Ой ҳарфлари тўғрисида сўзлаб беринг. Уларни ёзиб кўрсатинг.

38. Пе, фе, лом ва йо ҳарфларини таърифлаб беринг ва мисоллар келтиринг.
39. Форс изофасининг хусусиятлари нималардан иборат?
40. Араб ва форс изофаларининг ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлари ҳусусида гапириб беринг. Мисоллар келтиринг.
41. Абжад ҳисоби ҳақида маълумот беринг.
42. Милодий ҳамда ҳижрий йил ҳисоблари ҳусусида сўзлаб беринг.
43. Эски ўзбек ёзувида рақамларнинг ифодаланишини тушунтириб беринг.
44. Ҳижрий-қамарий йилни мелодий йилга, мелодий йилни ҳижрий-қамарий йилга айлантириш учун қандай амалларни бажариш керак?
45. Ҳижрий-шамсий ва ҳижрий-қамарий йилларнинг миқдорий муносабатлари ҳусусида сўзланг.
46. Милодий йилни ҳижрий-шамсийга, ҳижрий-шамсийни мелодий йилга айлантириш йўларини тушунтириб беринг.

47. Араб календари ойларининг номларини санаб беринг.
48. Ҳижрий-шамсий ойлари ҳақида сўз юритинг.
49. Мучал ҳисоби ҳақида маълумот беринг.
50. Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзуви тўғрисида сўз юритинг.
51. Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзувида унли товушларнинг ифодаланишини тушунтириб беринг.
52. Қўлзма асарларга хос ёзув усуллари ҳақида гапиринг.
53. Кўплик ва эгаллик қўшимчаларини араб алифбоси асосида ёзинг.
54. Шахс-сон қўшимчаларининг араб алифбосида ёзилишини изоҳланг.
55. Олмош сўз туркумига мансуб бўлган сўзларни араб имлосига айлантинг.

لُفَات

ЛУФАТ

آ | - А, О (И, У, Э, Ў)

اب	аб(у)	ота
آب	об	сув
آب	ибо	торгиниш
ابتدا	ибтидо	бошланиш
ابدا	абад	доимийлик, мангулик
آب دودا	обдода	суғорилган, тобланган
آب دول	абдол	муқаддас кишилар
آب دال	обдаст	тахорат олиш
آب دست	абр	бўлут
آب رار	аброр	яхшилар, азизлар
آب ر	абру	қош
آب ريشم	абришўм	ипак
آب كام	абкам	соқов
آب اكي	обаки	серсув, нам
آب گاردي	обгарди	чўмич
آب ن	ибн	ўғил, фарзанд
آب ن	ўба	чодир, кана
آب هوم	ибҳом	ноаниқлик
آب واب	абвооб	эшиклар

ابيات	абёт	байтлар
اتباع	атбоъ	итоат этувчилар
اتحاد	иттиҳод	бирлашиш
آتش	оташ	олов
آتشباز	оташбоз	олов билан ўйнашувчи
آتشزبان	оташзабон	сўзга чечан
آتشگیر	оташгир	оташкурак
آتشین	оташин	ўтли, алангали
اتمام	итмом	тугатиш
اتهام	иттиҳом	айблаш, бўхтон
اجابت	ижобат	қабул бўлиш
اجتناب	ижтиноб	четланиш, ўзни четга тортиш
اجلاف	ажлоф	содда, гўл кишилар
اجمال	ижмол	қисқартиш
آچون	очун	олам, дунё
احاديث	аҳодис	ҳодисалар
احاطه	ихота	ўрам, қамраш
احتجاج	ихтижож	ҳужжатлаштириш
احتراز	ихтироз	эҳтиёткорлик
احد	аҳад	якка, ёлғиз
احسنت	аҳсант(а)	офарин, баракалла

احكام	аҳком	"ҳукм" сўзининг кўп-лиги
احمر	аҳмар	қизил
اختر	ахтар	кўлдуз
اختلاط	ихтилоот	аралаштириш
اختلاف	ихтилоф	келишмовчилик
اختلال	ихтилол	бузилиш, бузиш
اخضر	ахзар	кўк, яшил
اخگر	ахгар	лахча чўғ
آخوند	охунд	устоз, муаллим
ادبار	идбор	бахтсизлик
آدمکش	одамкўш	қотил
آدينه	одина	жума кўни
اذن	изн	рухсат
ارادت	иродат	берилиш, мойиллик
آرآيش	оройиш	безак, зийнат
ارج	арж	баҳо, қиймат
ارجمند	аржуманд	қадрли, ҳурматли
ارذال	арзол	паст табақалар, разил-лар
ارسال	ирсол	жўнатиш
ارشاد	иршод	йўлга солиш

ازدواج	издивож	уйланиш
آزرم	озарм	уят, номус
اسارت	асорат	қул қилиш
اسامى	асоми	исмлар
اسب	асб	от
استغفار	истигфөр	тавба қилиш
استفاده	истиғода	фойдаланиш
اسد	асад	шер
اسرو	асру	кўп, жуда, энг
اسود	асвад	қора
آسيابان	осиебон	тегирмончи
اشتباه	иштибоҳ	янгилиниш
اشك	ашк	кўз ёши
آشفته	ошүфта	паришон, тарқоқ
آشوب	ошүб	ғавғо, тўполон
اشهب	ашҳаб	қулранг от
آشيان	ошён	уй, ин
اطبا	атиббо	табиблар
اطفال	атфол	болалар
اطلاع	иттилоъ	хабар, дарак
اعظم	аъзам	катта, улур
آغاز	оғоз	бошлаш

آفتابه	офтоба	қумғон
افزون	афзун	ортиқ, мўл
افسر	афсар	тож
افسون	афсун	сеҳр, авраш
افشا	ифшо	фoш этиш
اكبر	акбар	энг катта
اكثاب	иктисоб	касб этиш
الطاف	алтоф	лутфлар, марҳаматлар
الغرض	алғараз	демак, мақсад
الفاظ	алфоз	сўзлар
آلوده	олуда	булганган
امواج	амвож	мавжлар, тўлқинлар
اموال	амвол	моллар
آماده	омода	тайёр, ҳозир
امين	амин	ишончли
امت	уммат	халқ миллат
امداد	имдод	мадад, кўмак
آموخته	омүхта	ўрганган
امیخته	омихта	қоришиқ
انتباه	интибоҳ	уйғотиш
انتخاب	интиҳоб	сайлаш
انتقام	интиқом	ўч

انتها	интиҳо	туғаш
اندازه	андоза	ўлчов
اندام	андом	бадан, қомат
اندوه	андух	ғам, қайғу
انفعال	инфиол	уялиш
انگشت	ангүшт	бармоқ
انگور	ангур	узум
انور	анвар	жуда нузли
انواع	анвоъ	ҳар хил
انهدام	инҳидом	йук, бўлиш
اوچماق	учмоқ	жаннат
آورد	овард	жанг, уруш
اورنگ	авранг	тож-тахт
اوغان	ўгон	худо
اولوس	улус	халқ, омма
اھرمين	аҳраман	девлар бошлиғи
اھتيموم	ихтимом	уриниш, ҳаракат қилиш
آھنگر	оҳангар	темирчи
ايراد	ирод	баён қилиш
ايمگاک	эмгак	меҳнат, машаққат
اينجو	инжу	марварид
اينه ساز	ойнасов	кўзгусоз

آين	ойин	қоида, усул
ب - Б		
باختر	бохтар	ғарб
باد	бод	шамол
باده	бода	май, вино
باديه	бодия	сахро, чўл
بازل	бозил	бағишловчи
باران	борон	ёмғир
بار	бор	юк
باز	боз	очик, яна
بازرگان	бозаргон	савдогар
بازو	бозу	билак
بازی	бози	ўйин
بازيچي	бозича	қўғирчоқ
باشپستان	бостон	қадимги
باطل	ботил	қалбаки
باطن	ботин	ичкари
باعث	бөис	сабаб
بالا	боло	юқори, уст
بام	бом	том
باور	бовар	ишонч

ببر	бабр	йўлбарс
بچ	бачча	бола
بحر	бахр	денгиз
بحران	буҳрон	касод, кризис
بخشيش	бахшиш	инъом, садақа
باد	бад	ёмон
بادرو	бадру	хунук
بادکردار	бадқирдор	ёмон қилиқли
بادل	бадал	алмаштириш
بازل	базл	сахийлик
بوررون	буррон	кескир, ўткир
بورج	бурж	қарз, қарздорлик
بورجسته	баржаста	машҳур
بورزگر	барзагар	уруғ сочувчи, деҳқон
بارق	барқ	яшин
بورقاъ	бурқаъ	парда
بیرن	бирён	қовурилган
بۇز	бўз	эчки
بوزرک	бузрук	катта, улуг
باستا	баста	боғлиқ, тугун
بسمیل	бисмил	сўйилган
بصیر	басар	қуриш

بقا	бақо	абадийлик
بلاد	билод	шаҳарлар
بليات	балиёт	офат, фалокат
بنده	банда	қул
به	беҳ	яхши
بهبود	беҳбуд	тузук, соғлом
بهشت	беҳишт	жаннат
بيداد	бедод	жабр, зулм
بيدار	бидор	уйғоқ
بيرون	бирун	ташқари
بيشه	беша	тўқай, ўрмон
بين	бейн	ўрта, ора
بيننا	бино	кўрувчи

پ - II

پاي	по(й)	оёқ
پايست	побаст	тутқун, асир
پاداش	подош	бадал, эваз
پارچه	порча	мато
پاين	поён	чет, охир
پايدار	пойдор	барқарор
پايمال	поймол	оёқ ости қилмоқ

پايز	поиз	күз
پادر	падар	ота
پادرود	падруд	хайрлашиш
پاديدار	падидор	пайдо бўлмоқ
پاذير	пазир	қабул қилмоқ
پۇر	пўр	тўла, тўлиқ
پاروكاندا	пароканда	тарқалган
پۇرسىش	пўрсиш	савол
پاراستۇك	парастук	қалдирғоч
پارىروز	парируз	ўтган кун
پىسار	лесар	ўғил
پىساند	писанд	ёқтириш
پۇшт	пўшт	орқа
پۇшт	пўшт	насл
پاشم	пашм	юнг, жүн
پۇل	пұл	кўприк
پالانگ	паланг	қоплон
پانж	панж	беш
پانжара	панжара	дераза
پاند	панд	ўғит, насиҳат
پوشوك	пушок	ёпинчиқ, кийим
پۇيا	пўя	ўртача тезликда юриш

پايدارپاى	пайдарпай	изма-из
پاём	паём	хабар, дарак
پير	пир	қари, чол
پيروخان	пироҳан	кўйлак
پايراف	пайрав	эргашувчи, изидан борувчи
پيش	пеш	олд
پيشباند	пешбанд	этак
پيشواز	пешвоз	кутиб олиш
پيشه	пеша	ҳунар, касб
پىكان	пайкон	ўқ
پىكار	пайкар	гавда
پايمون	паймон	аҳд, аҳднома
پايمونا	паймона	ўлчов, андоза
پاىواست	пайваст	бирлаштириш

ت -T

تاب	тоб	бардош, чидам
تابان	тобон	товланувчи
تابستان	тобистон	ёз
تاجر	тожир	савдогар
تارىك	торик	қоронғи

تازی	този	араб
تالار	толор	зал
تاوان	товон	жарима
تاالیف	таълиф	асар ёзиш
تاممل	тааммул	сабр қилмоқ, чуқур уйлаш
تااحل	тааххул	уйланиш
تب	таб	иситма
تبیر	табар	болта
تيجارت	тежорат	савдо
تيجانب	тажонуб	четланиш
تيجسم	тажассум	гавдаланиш
تيجلى	тажалли	жилваланиш
تيجمىل	тажмил	безаш
تيجىل	тахайюл	хаёл сурмоқ
تيجيز	тажҳиз	жиҳозлаш
تيجت	тахт	ост
تيجسين	тахсин	мақтов, офарин
تيجمىل	тахаммул	чидам
تيجقيق	тахқиқ	текшириб кўриш
تيجور	тахайор	ҳайрон бўлиш
تيجيق	тадқиқ	майдалаб, синчиклаб текшириш

تدارك	тадорик	ҳозирлик кўриш
تدفين	тадфин	дафн этиш
تير	тар	хўл, нам
تيراب	туроб	тупроқ, хок
تيراکمه	тарокима	"туркман"нинг кўп- лиги
تيرحم	тараххум	рахм қилиш
تيرويد	тардиц	рад этиш
تيرسو	тарсу	қўрқоқ
تيشبيه	ташбеҳ	ўхшатиш
تيزاد	тазод	қарама-қаршилик
تيعب	тааб	озор
تيجيل	таъжил	ошиқиш, орқага суриш
تيعير	тағйир	ўзгариш
تيفت	тафт	қизгин
تيفسير	тафсир	изоҳлаш
تيفنگ	туфанг	милтиқ
تيفقويم	тақвим	календарь
تيطم	такаллум	сўзлаш, гапириш
تيطاور	таковар	арғумоқ
تيطيه	такя	суюнчиқ, ёстиқ
تيطخ	талх	аччиқ

تاموغ	тамуг	дўзах
تاميز	тамиз	тоза
تاماننو	таманно	тилак, истак, орзу
تامуз	тамуз	саратон
تانگ	танг	тор
تند	тунд	ғазаб
تنوع	танаввувъ	турланиш, хилма-хил бўлиш
توزلوك	тузлук	тўғрилиқ
توارىخ	таворих	"тарих"нинг кўплиги
توانگر	тавонгар	бой
توجه	таважжух	диққат
توحيد	тавҳид	ягона деб билиш
توقف	таваққуф	тўхташ
تولد	таваллуд	туғилиш
تەھيە	тахия	тайёрлаш
تير	тир	ўқ
تيراندوز	тирандоз	ўқчи
تيررا	тийра	қоронғи
تيز	тиз	ўткир

ثابت	собит	муस्ताҳкам
ثالث	солис	учинчи
ثانى	соний	иккинчи
شروت	сарват	бойлик
شروتمند	сарватманд	бой
شمر	самар	мева
شمن	саман	баҳо, қиймат
شنا	сано	мақтов
ثواب	савоб	хайрли иш
ج	ж	
جادو	жоду	сехр
جاذب	жозиб	тортувчи
جاروب	жоруб	супурги
جام	жом	қадах
جامه	жома	кийим
جامه دران	жомадаррон	кийимйиртар
جانب	жониб	томон, тараф
جانگاہ	жонкоҳ	жонни койитувчи
جاويدان	жовидон	мангу, абадий
جاه	жоҳ	мансаб
جاهل	жоҳил	нодон

جبل	жабал	тоғ
جبین	жабин	пешона
جراح	жарроҳ	хирург
جرء	журъа	бир ютум
جرم	журм	гуноҳ, айб
جزو	жузв	булак
جستوجو	жустужу	қидирув
جسته	жаста	сакраб
جشن	жашн	байрам
جغد	жўғд	бойқуш
جمهور	жумҳур	халқ, тўда
جنگل	жангал	ўрмон
جوالديز	жуволдиз	бигиз
جوان	жавон	ёш
جود	жуд	инъом, эҳсон
جوراب	журоб	пайпоқ
جوش	жуш	қайнаш

چ - چ

چاڭك	чобук	чаққон
چارمنغر	чормағз	ёнғоқ
چاقتى	чоқи	пичоқ, пакки

چاڭك	чок	йиртиқ
چاڭكر	чокар	хизматкор
چاه	чоҳ	қудуқ, чуқур
چاڭداست	чаңдаст	чапақай
چارخ	чарх	айланиш, дунё
چيركىن	чиркин	идғос
چاسپ	часп	елим, ёпишқоқлик
چاشم	чашм	кўз
چاشما	чашма	булоқ
چۇغۇل	чуғул	чақимчи
چاڭك	чак	томчи
چۇكىش	чўкиш	болға
چاڭكيدان	чакидан	томизмоқ
چاڭور	чаҳор	тўрт
چىل (چەخىل)	чил (чеҳил)	қирқ
چانگاڭ	чангак	қармоқ
چىز	чиз	наrsa
چىن	чин	Хитой

ح - ح

حاتم	ҳотам	саховат
حاج	ҳож(ж)	ҳаж қилувчи

حاجب	хожиб	парда, тўсиқ
حاذق	ҳозик	билимдон, моҳир
حاسد	ҳосид	ҳасад қилувчи
جاب	ҳубоб	кўпик, пуфак
حابيب	ҳабиб	дўст
حجب	ҳижоб	парда
حجاب	ҳажар	тош
حجر	ҳад(д)	чегара
حرب	ҳарб	уруш
حرص	ҳирс	очкўзлик
حرير	ҳарир	ипак
حريف	ҳариф	шерик
حزين	ҳазин	ғамгин
حساس	ҳассос	сезгир
حظ	ҳазз	лаззат
حكيم	ҳаким	файласуф
حليم	ҳалим	мулойим
حماقت	ҳамоқат	аҳмоқлик
جمال	ҳаммол	юк ташувчи
حمد	ҳамд	мақтов
حنظل	ҳанзал	аччиқ тарвуз

خ - Ҳ

خار	хор	тикан
خارا	хоро	тош, гранит
خازن	хозин	соқчи, хазиначи
خاطر	хотир	эс, ёд, уй
خاك	хок	тупроқ
خاكسار	хоксор	тубан, паст, кучсиз
خالي	холи	бўш
خامه	хома	қалам
خاور	ховар	шарқ
خبر	хар	эшак
خرام	хиром	бир-бир босиб юриш
خرامان	хиромон	хиром қилувчи
خارجنك	харчанг	қисқичбақа
خرد	хирад	ақл
خبرس	хирс	айиқ
خبرگوش	харгуш	қуён
خروش	хуруш	бақирши, бўкириши
خزان	хазон	қуз
خضم	хасм	душман, рақиб
خضاب	хизоб	бўёқ, ранг
خط	хат	чизиқ, йўл

خوفیه	хуфийи	яширинча
خلاق	халаф	ўринбосар
خلقت	хилқат	яратилиш
ضمیمہ	хам	букук, эгик
خممار	хаммор	майфурӯш
خندہ	ханда	кулги
خواب	хоб	уйку, туш
خواہر	хоҳар	опа, сингил
خواب	хўб	яхши, майли
خود	хўд	ўз
خورک	хўрак	овқат
خوشنویس	хушнавис	хаттот
خوشبین	хушачин	бошоқ терувчи
جوک	хук	чўчка
خون	хун	қон
خوش	хеш	қариндош
خیل	хайл	турух, тўда

د - د

دالان	долон	дахлиз, йўлак
دام	дом	тузоқ, тўр
داماد	домод	куёв

دامن	доман	этак
دانش	дониш	билим
دانی	дойи	тоға
دبیرستان	дабиристон	мактаб
دراج	дуррож	тустовуқ
دراز	дароз	ўзун
دربان	дарбон	эшик оғаси
دراندہ	даранда	йиртқич
درم	дирам	күмуш танга
دزد	дўзд	ўғри
دست	даст	кўл
دستکش	дасткаш	кўлқоп
دستہ	даста	тўда
دشوار	душвор	қийин
دقیق	дақиқ	нозик, ингичка
دلاور	диловар	мард, жасур
دلچسب	дилчасп	ёқимли
دلو	далв	челак, қовға
دلیر	далир	юракли, кўркмас
دندان	дандон	тиш
دنو	дунув	паст
دود	дуд	тутун

دور	дур	узок
دوش	душ	елка
دوشاب	душоб	шинни
دوشيزه	душиза	қиз (бўйи етган)
دوک	дук	урчук
دون	дун	пасткаш
ده	деҳ	қишлоқ
دهاتي	деҳоти	қишлоқлик
دهر	дахр	замон, дунё
دهري	дахрий	диндан юз ўтгирган
دهن	дахан	оғиз
ديدار	дийдор	кўришиш
ديده	дийда	кўз, қароқ
دير	дайр	бутхона
ديروز	дируз	кеча
ديگ	диг	қозон
ديگر	дигар	бошқа, ўзга
ديهميم	дайҳим	тож, тахт
ذ - <u>з</u>		
ذات	зот	моҳият
ذبيحه	забиҳа	қурбонлик

ذات	заррот	"зарра"нинг кўпчилиги
ذکي	закий	зийрак
ذلت	зиллат	ҳақирлик
ذليل	залил	тубан, паст
ذوالقرنين	зу-л-қарнайн	икки шоҳлик
ر - <u>р</u>		
رابطه	робита	алоқа
رابع	робе (ъ)	тўртинчи
راز	роз	сир
راغ	роғ	чаман
راغب	роғиб	мойил, хоҳишли
راقيم	роқим	рақам қилувчи, ёзувчи
راكب	рокиб	миниб борувчи
رام	ром	бўйсунуш
راوى	ровий	ривоят айтувчи
راه	роҳ	йул
راهنما	роҳнамо	йўлбошчи
رايگان	ройигон	текин, йўлдан топилган
ربيع	рубъ	чорак
رتبه	рутба	даража
رجوع	ружӯ (ъ)	мўрожаат, қайтиш

رحلت	риҳлат	жўнаш
رخسار	рухсор	юз
رخش	рахш	жийрон от
رز	раз	ток (узум)
رزم	разм	жанг, уруш
روستاخيز	рустахез	ғавғо, тўполон
رسن	расан	арқон
رسيدہ	расида	етилган
رشته	ришта	ип, тола
رشد	рўшд	ўсиш
رشوه	ришва (т)	пора
رطوبت	рутубат	захлик, намлик
ركاب	рикоб	узанги
رفتار	рафтор	юриш, муомала
رفت و آمد	рафтуомад	борди-келди
رفعت	рифъат	юксалиш
رفيع	рафиъ	юксак, баланц
رفيق	рафиқ	ўртоқ
رماق	рамақ	энг охирги нафас
رانجور	ранжур	касал
رובה	рубоҳ	тулки
رود	руд	арик, дарё

روز	руз	кун
روضه	равза	жаннат боғи
روغن	рўвған	мой, ёғ
روي	рўй	юз, чехра
رها	раҳо	қутулмоқ
ريزه	реза	майда
ريسمان	рисмон	арқон
ريش	риш	соқол
ريشه	риша	томир, ўзак
ز - 3		
زانو	зону	тизза
زاييل	зойил	йўқ бўлувчи
زبان	забон	тил
زبر	забар	уст
زبون	забун	ожиз, заиф
زخم	захм	яра
زر	зар	олтин
زراعت	зироат	деҳқончилик
زرد	зард	сарик
زردالو	зардолу	ўрик
زردک	зардак	сабзи

زلف	зүлф	жамалак
зумра	зумра	тоифа
зимистон	зимистон	қиш
замин	замин	ер
зан	зан	хотин
занбур	занбур	ари
занаҳдон	занаҳдон	ияк
зинда	зинда	жонли, тирик
занг	занг	қунғироқ
зуд	зуд	тез
заҳра	заҳра	ўт (ичдаги)
зебо	зебо	гўзал, чиройли
зер	зер	ост
зевар	зевар	безак

ژ - ж

ژاله	жола	щудринг
ژنده	жанда	жулдур кийим
ژيوه	жива	симоб

س - с

سابع	собе (ъ)	еттинчи
ساجد	сожид	сажда қилувчи

ساحر	соҳир	соҳрловчи
سادس	содес	олтинчи
سار	сор	туя
ساربان	сорбон	туякаш
ساغر	соғар	қадах, жом
ساکن	сокин	яшовчи
سال	сол	йил
سالک	солик	сўфий
سامان	сомон	бойлик, қудрат
سایر	сойир	бошқа, ўзга
سبز	сабз	яшил, кўк
سپارش	сепориш	топшириқ
سپاس	сепос	мақтов, мадҳ
سپاه	сипоҳ	армия
سپهر	спехр	осмон гўмбази
سوخا	сахо	сахийлик
سوخن	сухан	сўз
سر	сар	бош
سر باز	сарбоз	солдат
سرحد	сарҳад	чегара
سرخ	сурх	қизил
سرھوش	сархуш	ширакайф

سرد	сард	совуқ
سردار	сардор	бошлиқ
سارزمين	сарзамин	мамлакат
سارزانش	сарзаниш	таъна, гина
سارشك	сиришк	кўз ёши
سارگشته	саргашта	ажабланган
سارما	сармо	совуқ
سارنيگون	сарнигун	остин-устин қилин- ган;
سارو	сарв	дарахт
سارود	суруд	ашула, куй
سارور	сурур	шодлик, хурсандлик
ساي	саъй	ҳаракат
ساي	саъд	бахт
ساقط	сақат	чиқинди
ساک	сак	ит
ساکک	саккок	пичоқчи
ساکبون	сагбон	итбоқар
سانگ	санг	тош
سانگسور	сангсор	тошбўрон
سانگين	сангин	оғир, вазмин
سوارى	сувори	отлик, чавандоз

سوخته	сухта	қуйган
سود	суд	фойда
سوزان	сузан	игна
سه	се	уч
ساحل	саҳл	енгил, осон
ساحو	саҳв	хато, янглиш
سب	себ	олма
سيف	сайф	қилич, шамшир
ش - III		
شاطر	шотир	эпчил, чаққон
شانه	шона	тароқ
شاحسوار	шоҳсувор	чавандоз
شايان	шоён	лойиқ, муносиб
شب	шаб	кеча
شبان	шубон	қўйбоқар, чўпон
ششتر	шутур	туя
شجر	шажар	дарахт
شرار	шарор	учқун
شركت	ширкат	шериклик
شريف	шариф	шарафли
شطرنج	шатранж	шахмат

شعبه	шўба	бўлим
شعرا	шуаро	шоирлар
شعور	шуур	онг, идрок
شفاف	шаффоф	тиниқ
شفع	шафеъ	ҳимоячи
شکار	шикор	ов
شکاسته	шикаста	синиқ
شکم	шекам	қорин
شکانه	шиканжа	эзиш, қийнаш
شکوه	шиквa	шикоят
شکوه	шүкүх	улугворлик, тантана
شماره	шўмора	сон
شمس	шамс	күёш
شینگارف	шингарф	қизил буюқ
شورش	шўриш	жанжал, тўполон
شوهر	шўхар	эр
شاهد	шаҳд	асал, бол
شهریار	шаҳриёр	буюк, подшоҳ
شیر	шир	сут
شینگارفی	шингарфий	қизил буюқ, қизил ранг
شیرین	шиван	нола
شیره	шева	ноз, усул, йўл

ص - س		
صابر	собир	сабрли, бардошли
صاحب	соҳиб	эга, хўжайин, дўст
صاديق	содиқ	вафодор, чин
صالح	солиҳ	тўғри, тартибли
صامت	сомит	сўзсиз, индамас
صبا	сабо	майин шамол
صباح	сабоҳ	эрталаб, тонг
صباحت	сабоҳат	чирой, гўзаллик
صباغ	саббоғ	бўёқчи
صبح	субҳ	тонг
صبحی	саби	ўғил бола, ўспирин
صحيح	саҳиҳ	тўғри, чин, асл
صد	сад	юз(сон)
صدا	садо	овоз, товуш
صدر	садр	кўкрак, бошланиш
صرات	сирот	тўғри йўл
صعب	саъб	қийин, оғир
صفا	сафо	тозалик, софлик
صفر	сафар	қамария йилининг 2-ойи
صلا	сало	чақириқ, ницо

صلاح	салоҳ	ЯХШИЛИК
صلح	сулҳ	ТИНЧЛИК, яраш
صندل	сандал	дарахт
صواب	савоб	адолатли, тўғри
صوت	савт	садо, товуш
صور	сур	карнай, сурнай
صوف	суф	мовут, дағал жүн газлама
صياد	сайёд	овчи
صيد	сайд	ов
صيفي	сайфи	ёзги
صيقل	сайқал	жило бериш
ض - 3		
ضابت	зобит	оқсоқол
ضامن	зомин	кафил
ضاحك	зоҳик	қулувчи
ضايح	зое(ъ)	бекор кетган
ضخم	захим	семиз, тўла
ضعيف	за(ъ)иф	ожиз, кучсиз
ضلالت	залолат	адашишлик
ضمير	замир	кўнгил, ички дунё
ضيا	зиё	ярқираш, нур
ضيق	зиқ	танглик, қисилганлик

ط - 1		
طاحونه	тоҳуна	тегирмон тоши
طاس	тос	торора
طاعت	тоат	итоат қилиш
طالع	толе(ъ)	бахт, тақдир
طامع	томеъ	таъма қилувчи, очкўз
طاهر	тоҳир	тоза, пок, айбсиз
طب	тиб	медицина
طبابت	табобат	врачлик
طباخ	таббоҳ	ошпаз
طبرخون	табархун	қизил новдали тол
طبع	табъ	хулқ, табъ
طبل	табл	ноғора
طبيب	табиб	врач, медик
طراح	тарроҳ	чизмачи, план ту- зувчи
طراوت	тароват	ҳўллик
طرب	тараб	хурсандлик, ўйин- қулги
طرح	тарҳ	план, тасвир
طرفه	турфә	қизик, ажойиб, нодир
طره	турра	соч жингалаги

طریق	тариқ	усул, йўл
طعنه	туъма	емиш, овқат
طفولیت	туфулият	болалик
طلایه	талоя..	қўшиннинг илғор қисми
طلعت	талъат	қиёфа, сиймо
طلوع	тулуъ	чиқиш
طویل	тавил	узун, олис
طویله	тавила	ошхона, молхона
طیاره	тайёра	самолёт
طیبر	тайр	қуш

ظ - 3

ظاہر	зоҳир	пайдо бўлмоқ
ظرافت	зарофат	келишганлик, зеболик
ظرف	зарф	идиш, товоқ
ظریف	зариф	чиройли, гўзал
ظفر	зафар	ғалаба
ظلمت	зўлмат	қоронғилик
ظہر	зўхр	пешин, туш вақти
ظہور	зўхур	кўриниш, юзага келиш

ع - ь (А,И,У)

عاج	ож	фил суюғи
عارض	ораз	юз, рухсор
عارف	ориф	билимдон, доно
عاصی	осий	осий, туноҳкор
عامی	оми	оммавий, саводсиз
عبث	абас	беҳуда, фойдасиз, бе-маъни
عبید	абид	қуллар, бандалар
عجم	ажам	араб бўлмаган, эронли, форс
عجیب	ажиб	қизиқ
عداوت	адоват	душманлик, кек
عدد	адад	миқдор, сон
عدم	адам	йўқлик, йўқ
عدو	адув	душман
عریان	урён	қип-яланғоч
عذال	азл	бўшатиш, мансабдан тушириш
عذم	азм	бирор ишга қасд этиш
عرش	арш	осмоннинг энг юқориси
عروسى	аруси	келин, келинчак
عروسک	арусак	ўйинчоқ

عروض	аруз	шеър вазнлари
عمرین	арин	ўрмон, тўқай
عصا	асо	ҳасса, таёк
عصار	ассор	жувозкаш, ёғчи
عضو	узв	аъзо
عطار	аттор	упа-элик сотувчи
عطارود	аторуд	меркурий сайёраси
عظیم	азим	улўғ, катта
عقد	ақд	никоҳ
عقرب	ақраб	чаён
عقیق	ақиқ	қимматбаҳо қизил тош
علا	алоло	шовқин-сурон
علاف	алаф	ўт
علو	улв	юқори
علیل	алил	касал, хаста
علم	алам	байроқ, белги
عمل	амал	умид, истак
عمده	умда	муҳим
عمیق	амиқ	чуқур
عنب	анбар	хушбўйлик
عندلیب	андалиб	булбул
عنقا	анқо	афсонавий қуш

عوام	авом	умум, халқ
عهد	аҳд	ваъда, сўз бериш
عيد	ийд	байрам, ҳайит
عیسی	исо	Исо (пайғамбар)
عینک	айнак	кўзойнак
عینیت	айният	ўхшашлик
غ - F		
غاو	ғов	дарахтзор
غارب	ғориб	ботиш, сўниш
غارت	ғорат	талон-торож
غافل	ғофил	ғофил, бежабар
غانم	ғоним	ўлжа қилувчи
غاب	ғоб	саҳро, ўрмон
غبرا	ғабро	чанг, тупроқ, бостан ер
غدار	ғаддор	ҳийлакор, золим
غذال	ғазол	кийик, оху
غذا	ғазо	таом, овқат
غریب	ғариб	мусофир, ғариб
غلام	ғулом	қул
غماز	ғаммоз	сир очувчи, чақимчи

غمزه	Ғамза	кўз ишораси
غسال	Ғассол	(ўлик) ювғучи
غسل	Ғўсл	чўмилиш
غفور	Ғафур	кечирувчи
غلام	Ғулом	хизматкор, қулбачча
غمگسار	Ғамгусор	меҳрибон, ғамхўр
غنا	Ғино	бойлик
غنى	Ғани	бой
غواص	Ғаввос	сузувчи
ف - Ф		
فاتح	Ғотих	очувчи, забот этувчи
فاتحة	Ғотиҳа	бошланиш, дуо
فاخرة	Ғохира	шонли, гўзал, порлоқ
فاحش	Ғоҳиш	ёмон, ярамас
فارغبال	Ғоригбол	хотиржам
فاش	Ғош	очиқ, ошкор
فاضل	Ғозил	ортиқ
فايق	Ғойиқ	устун, юқори
فتان	Ғаттон	жозибали кўз, ғитначи
فتوا	Ғатво	қонун
فراмыш	Ғаромуш	унутиш

فرخنده	Ғархунда	яхши, қутлуғ
فردوس	Ғирдавс	жаннат боғи
فرح	Ғарруҳ	гўзал юз, бахтли
	Ғириб	алдаш
فراش	Ғаррош	суғурувчи
فرد	Ғард	ёлғиз, икки мисра шеър
فرزنده	Ғарзона	билимдон
فرش	Ғарш	олам, ер юзи
فرقة	Ғирқа	тўда, жамоат
فرقت	Ғурқат	айрилиқ
فريد	Ғарид	ягона, якка
فساد	Ғасод	бузуқлик
فسانه	Ғасона	ҳикоя, эртак, достон
فساحت	Ғасоҳат	чечанлик
فطرت	Ғитрат	табиат, характер
فتوا	Ғуқаро	камбағаллар
فلکی	Ғалаки	астрономик
فنا	Ғано	ўқлик
فنون	Ғунун	ғанлар
فی الحال	Ғилҳол	дарров, ўша заҳоти

ق - қ

قاپۇ	қопу	эшик, дарвоза
قاراغ	қороғ	кўз қорачиғи
قاش	қош	олд, хузур
قاصر	қосир	қисқа, камчиликли
قانع	қонеъ	қаноатли
قامۇق	қомуқ	ҳамма, барча
قېان	қабон	эркак тўнғиз
قېىض	қабз	тўтиш, ушлаш
قدىغن	қадаған	таъқиқланган
قېراپە	қароба	май шишаси
قېراپت	қаробат	яқинлик
قېرار	қарор	тинчлик, ором, сабот
قېرن	қарн	аср
قېرىپ	қариб	яқин, суҳбатдош
قېرداش	қурдош	тенг, ёндош
قېىب	қасаб	най, қамиш, мата
قېىبە	қасаба	шаҳарча, катта қиш-лоқ
قېىنس	қақнус	мавхум бир қуш
قېلە	қулла	чўққи
قېلىان	қалён	чилиим

قېلىل	қалил	кам, озгина
قېمۇق	қамуқ	барча, ҳамма
قېمىر	қамар	ой
قېمىس	қамис	кўйлак
قېندىل	қандил	осма шамдон
قېول	қавл	сўз
قېولان	қулон	ёввойи эшак
قېوت	қут	емак, овқат
قېولداش	қўлдош	ёрдамчи, ўртоқ
قېونالغە	қўнолга	қўнар жой
قېھار	қаҳҳор	қаҳр қилувчи
قېھوخانە	қаҳвахона	чойхона, кафе
قېيات	қилёт	ўзбек уруғларидан
قېىچاق	қипчоқ	ўзбек уруғларидан бири
قېىرىمىز	қирмиз	қизил ранг

ك - к

كاج	коҳ	сарой, қаср
كاذب	козиб	ёлғончи
كار	кор	иш
كارگەر	коргар	ишчи
كاسب	косиб	ҳунармаңд

كالا	КОЛО	товар, мол
كام	КОМ	мақсад, истак, орзу
كامران	КОМРОН	мақсадга эришган
كامل	КОМИЛ	етук
كبود	КАБУД	кўк осмон
كبير	КАБИР	катта, улуг
كوتال	КЎТАЛ	довон
كسرات	КАСРАТ	кўплик, мўллик
كشيف	КАСИФ	дағал, қўпол
كاج	КАЖ	эгри, қийшиқ
كادبانو	КАДБОНУ	уй бекаси
كارامت	КАРОМАТ	сахийлик
كشردم	КАЖДУМ	чаён
كيسه	КИСА	чўнтак, ҳамён
كوشاد	КУШОД	очиқ, очилиш
كشور	КИШВАР	мамлакат
كلاه	КУЛОҲ	бош кийими
كالوغ	КАЛОҒ	қарға
كلك	КИЛК	қалам, қамиш қалам
كامول	КАМОЛ	етуклик
كانور	КАНОР	қирғоқ, чет; қучоқ
كونج	КУНЖ	бурчак

كوشتر	КАВСАР	жаннат бўлоғи
كوكابه	КАВКАБА	юлдуз
كوه	КУҲ	ТОҒ
كوهن	КЎҲАН	эски, қадимги
كهي	КАЙ	улуг подшоҳ
كهننت	КЕНТ	жой, макон
كهنينه	КИНА	адоват, қасос
كهيوان	КАЙВОН	сатурн (планета)

گ - Г

گام	ГОМ	одим, қадам
گاو	ГОВ	сигир
گач	ГАЧ	оҳак, ганч, бўр
گوزار	ГУЗАР	ўтиш, кечиш
گرومي	ГЕРОМИ	қимматли, азиз
گرونيمايه	ГЕРОНМОЯ	қимматбаҳо
گوربا	ГҮРБА	мушук
گورجي	ГУРЖИ	грузин
گردان	ГАРДОН	айланувчи
گردان	ГАРДАН	бўйин
گردون	ГАРДУН	осмон
گرگ	ГҮРГ	бўри

گرم	гарм	йссиқ
گيرپان	гирён	йигловчи, йиги
گازار	газар	сабзи
گشت	гашт	айланиш, юриш
گفتار	гуфтор	нутқ, сўз
گل	гил	лой
گلاب	гулоб	гул суви, май
گلچين	гулчин	гул терувчи
گلخام	гулфом	гулранг
گلگونہ	гулгуна	упа-элик
گمشته	гумашта	ваколат берилган вакил
گمراه	гумроҳ	йулдан адашган
گنج	ганж	казина
گندم	гандўм	буғдой
گوشه	гуша	бурчак, хилват, чекка
گونگون	гуногун	хилма-хил
گوهر	гавҳар	инжу, дур, ёқут

لات	лот	йўқсил, камбағал
لاجورد	ложувард	тўқ кўк тусли тош

ل - II

لاده	лода	нодон, аҳмоқ
لازم	лозим	керак, лозим
لاش	лош	мурда, лош
لاغر	лоғар	ориқ
لال	лол	соқов
لايخ	лойих	очиқ, равшан
لابون	лабон	сут
لاخت	лахт	парча
لسان	лисон	тил
لطف	лутф	яхши муомала
لطيف	латиф	юшкоқ
لازل	лаъл	қизил рангли тош
لاين	лаин	лаънати, аблах
لافة	лафэ	сўз ифода
لاك	лак	юз минг
لامبا	ламъа	ёлқин, шуъла
لايم	лаим	хасис, паст одам

م - M

مابين	мобайн	ора
مادر	модар	она
مار	мор	илон

ماضى	МОЗИЙ	ЎТМИШ
مانع	МОНЕЪ	ТЎСҚИНЛИК ҚИЛУВЧИ
مانند	МОНАНД	ЎХШАШ
ماوى	МОВИЙ	МОВИЙ, КЎК
ماه	МОҲ	ОЙ
ماعتاب	МОҲТОБ	ОЙДИН
ماهى	МОҲИ	БАЛИҚ
مباحات	МУБОХОТ	МАҚТАНИШ, ФАХРЛАНИШ
مبدع	МАБДАЪ	КЕЛИБ ЧИҚИШ, БОШЛАНИШ
مبرا	МУБАРРО	ХОЛИ, ОЗОД
مبصر	МУБАРХАН	АНИҚ, РАВШАН, ОЧИҚ
مترجم	МУТАРЖИМ	ТАРЖИМОН
متصل	МУТТАСИЛ	ЎЗЛУКСИЗ
متن	МАТН	ТЕКСТ
مجنون	МАЖНУН	ЖИННИ, ТЕЛБА
ماجھول	МАЖҲУЛ	НОМАЪЛУМ
محبوب	МАҲБУБ	СЕВИКЛИ
محدود	МАҲДУД	ЧЕКЛАНГАН
محرم	МУҲАРРАМ	ҚАМАРИЯ ЙИЛИНИНГ I-ОЙИ
مخفى	МАҲФИЛ	ТЎГАРАК, ЖАМИЯТ

مختصر	МУХТАСАР	ҚИСКА
مخدوم	МАХДУМ	ХЎЖА, ЖАНОБ
مخزن	МАХЗАН	ОМБОР, ХАЗИНА
مخمور	МАХМУР	МАСТ, ХУМОР
مراد	МУРОД	ИСТАК
مردم	МАРДУМ	ХАЛҚ, КЎЗ ҚОРАЧИГИ
مردمگ	МАРДУМАК	ҚОРАЧИҚ
مرغ	МУРҒ	ҚУШ, ТОВУҚ
مرغابى	МУРҒОБИ	ЎРДАК
مرغوب	МАРҒУБ	ЁҚИМЛИ, СЕВИМЛИ
مريض	МАРИЗ	КАСАЛ, БЕМОР
مذلت	МАЗАЛЛАТ	ХЎРЛИК, ХОРЛИК
مسرور	МАСРУР	ШОД, ХУРСАНД
مسعود	МАСЪУД	БАХТЛИ
مسموع	МАСМУЪ	ЭШИТИЛГАН
مسيح	МАСИҲ	ИСО ПАЙҒАМБОР ЛАҚАБИ
مشام	МАШОМ	ДИМОҒ
مشترک	МУШТАРАК	УМУМИЙ
مشترى	МУШТАРИЙ	ЮПИТЕР САЙЁРА
مشموم	МАШМУМ	ЁҚИМЛИ ҲИД
مطبوع	МАТБАХ	ОШХОНА
مضطرب	МУЗТАРИБ	ИЗТИРОБДА ҚОЛГАН

مظہر	мазҳар	кўриниш
مورا	муарро	бўш, холи, очиқ
معصوم	маъсум	гуноҳсиз, пок, тоза
معطر	муаттар	хушбўй
مغنی	муғанний	созанда
مفتاح	мифтоҳ	калит
مفلس	муфлис	камбағал, бечора
مقدم	муқаддам	илғор, илгариги
مقلد	муқаллид	тақлид қилувчи
مكرّم	мукаррам	олижаноб, кароматли
مگس	магас	пашша
ملاح	маллоҳ	кемачи, қайиқчи
ملاحت	малоҳат	ёқимли
ممتاز	мумтоз	сараланган
منشی	мунший	котиб
منظر	манзар	кўриниш, қиёфа
منفعل	мунфайл	ҳижолатли, уялган
منور	мунаввар	ёруғ, нурли
منیر	мунир	ёритувчи
مور	мўр	чумоли
موزون	мавзун	чиройли, гўзал
مورخ	муаррих	тарихчи

موش	муш	сичқон
محبیب	муҳиб	ҳайбатли
موی	муй	соч, жун
میان	миён	ўрта
میز	миз	стол
میزان	мезон	ўлчов
ن - Н		
نا بکار	нобакор	ярамас
ناسنا	нобино	кўр, кўрмас
ناتوان	нотавон	кучсиз
ناخون	нохун	тирноқ
ناخوش	нохўш	касал, бетоб
ناحیه	ноҳия	мамлакат, район
ناظم	нозим	тартибга солувчи, шоир
نادره	нодира	ягона, тенги йўқ
نا کام	ноком	мақсадга етмаган
ناگاه	ногоҳ	бирдан, тўсатдан
نامه	нома	хат
نايل	нойил	эришувчи
نبوت	нубувват	пайғамбарлик
نهار	наҳор	тушлик овқат

نجوم	нужум	юлдузлар
نجيب	нажиб	олий насаб
نخل	нахл	кўчат, дарахт
نزدك	наздик	яқин
نسساج	нассож	тўқувчи
نسيم	насим	ел, шамол
نسساق	насақ	тартиб, равиш
نصرت	нусрат	ғалаба
نظم	назм	тартиб, поэзия
نظير	назир	ўхшаш
نعل	наъл	тақа, пошна
نكته	нукта	нозик фикр
نكته	накҳат	хўшбўй
نگين	нигин	узук, муҳр
نگون	нигун	этилган, букилган
نمک	намак	тўз
نمودار	намудор	кўринишли
نوشت	нўш	ичиш
نوکر	навкар	хизматкор
نهاد	ниҳод	яралиш
نهان	ниҳон	яширин
نهنگ	наҳанг	кит, балиқ
نيازمند	ниёзманд	камбағал, ўтинувчи

و - <u>В,У,Ў</u>		
واجب	вожиб	зарур, керак
واحد	воҳид	бирлик, ягона
واصل	восил	етишувчи
واضح	возиҳ	очиқ, равшан
والد	волид	ота
والده	волида	она
والى	волий	ҳоким, подшоҳ
وامق	вомуқ	ошиқ
وجب	важаб	қарич
وجہ	важҳ	юз сабаб, йўл
ورزش	варзиш	машк, кўникма
وسط	васат	ўрта
وقوف	вўқуф	билиш, хабардорлик
و - <u>Ҳ (А)</u>		
هجر	ҳажр	айрилиқ, жудолик
هذخ	худхуд	попишак
هزار	ҳазор	минг
هفت	ҳафт	етти
هلال	ҳилол	янги кўринган ой
همای	ҳумой	афсонавий бахт қуши

همراه хамроҳ йўлдош

ی - Е, Й (И, Э)

یخ	ях	муз
یزدان	яздон	худо
یکتا	якто	якка, тенгсиэ
ییرچی	йирчи	бахши

x x
x

И Л О В А -

علی او

علی او

Араб ҳарфлари билан "Ассалом" сўзи битилган қабутлар расми.
Тухтамурод Зўфаров тавасифи.

قلم بالسود والى اول كاتبت به تحديدا
كه فساط دقمى سودمذى شود ما يلد
گاه بد حد ف سقوط طيله قيلود نادى د
گاه بد نقطه قصود يله كوزى كود ما يلد

قلم بالسود والى اول كاتبت به تحديدا
كه فساط دقمى سودمذى شود ما يلد
گاه بد حد ف سقوط طيله قيلود نادى د
گاه بد نقطه قصود يله كوزى كود ما يلد

قلم اولسون اى اول كاتب بد تحريرت
که فساد ر قحى سور مزی شور ایلمر
کاه بر حرف سقو طيله قیلور نادری نادر
کاه بر نقطه قصور یله کوزی کور ایلمر

قلم اولسون اى اول كاتب بد تحريرت
که فساد ر قحى سور مزی شور ایلمر
کاه بر حرف سقو طيله قیلور نادری نادر
کاه بر نقطه قصور یله کوزی کور ایلمر

تلم و سونلغ لولگه بىت بىت خىر
حرف لولگه سونلغ لولگه سونلغ لولگه
كاه بىر حرف سىقو طيله قيله سونلغ لولگه
كاه بىر نقطه سونلغ لولگه سونلغ لولگه

قلم اولوسونلغ لولگه بىت بىت خىر
كاه بىر حرف سىقو طيله قيله سونلغ لولگه
كاه بىر نقطه سونلغ لولگه سونلغ لولگه

Девони жалий хати

آز آرخ اور سرگانه نين بره در انا بهو لور
فطره فطره هيفينيه بره در ريه بهو لور

Рикъоъ хати

خلایق خفاکو مایقیلیب بی نوا
اوزونکارو اکورماکان نی روا

Настаълиқ хати

قلم اولسون الی اول کاتب بد تحریر کث
کرف اور قومی سورمزی شور ایلر
گاه بر حرف مستوطیله قیلور ناور نی نار
گاه بر نقطه قصور یله کوزی کور ایلر

Шикаста хати

لربك عزم تلج جسكود ورازش
گرسر نم بکون بیان سگندیت
حیو لایم غم تو و هوکر میهنم

خطاط سیف الدین نع الدینوف

ХАТТОҒЛИК САҢЪАТИ НАМУНАЛАРИ

ا ب س

ع ر ه

و ز ح

ط ظ

Шахсий илтимосимизга кўра, каллиграфик машқлар Маъмура Рашидова, араб хат турлари эса Сайфитдин Рафитдинов томонидан битилди.

ا ب پ ت ث

ج چ ح خ

د ذ ر ز ژ

س ش س ش

ص ض ط ظ

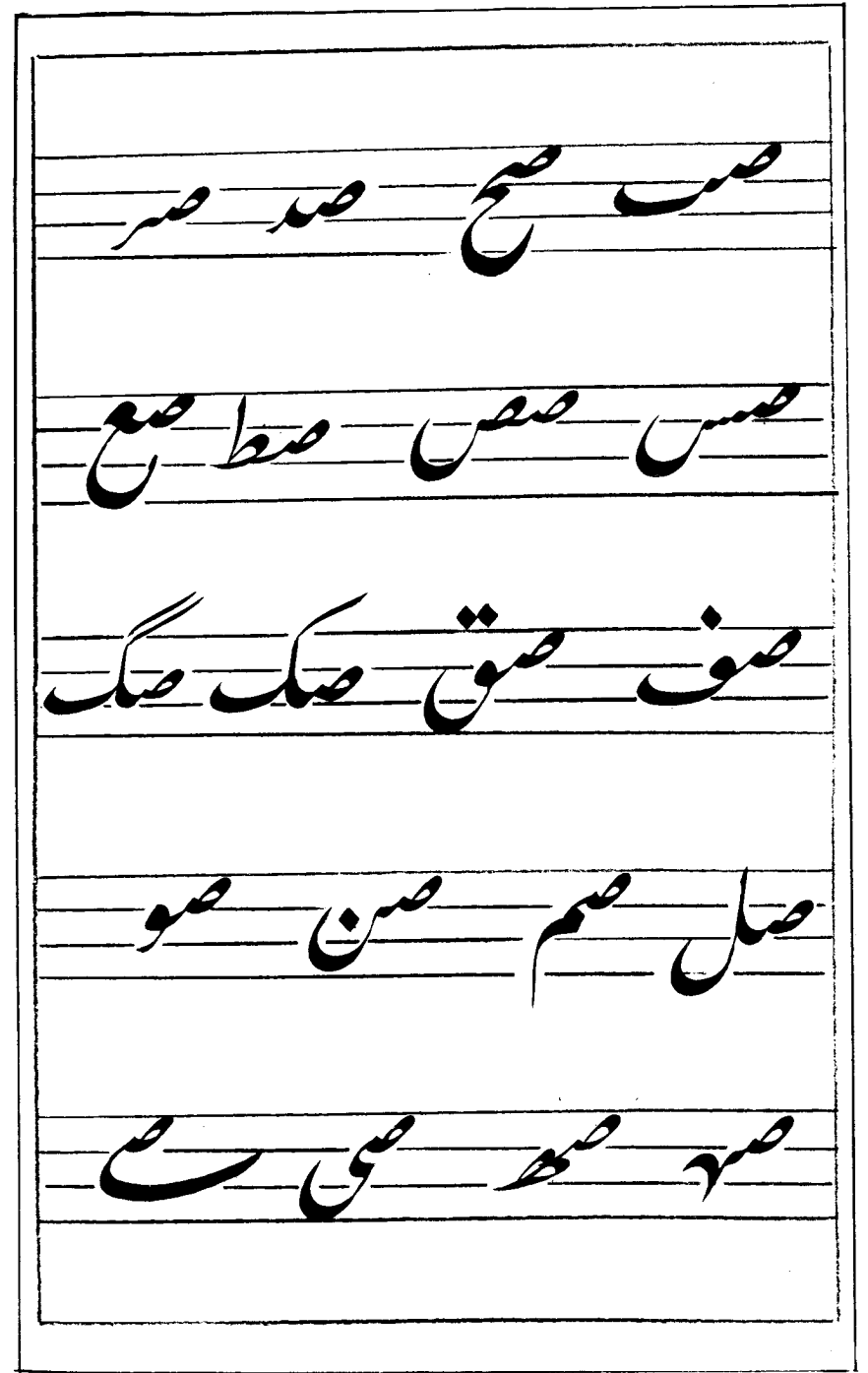
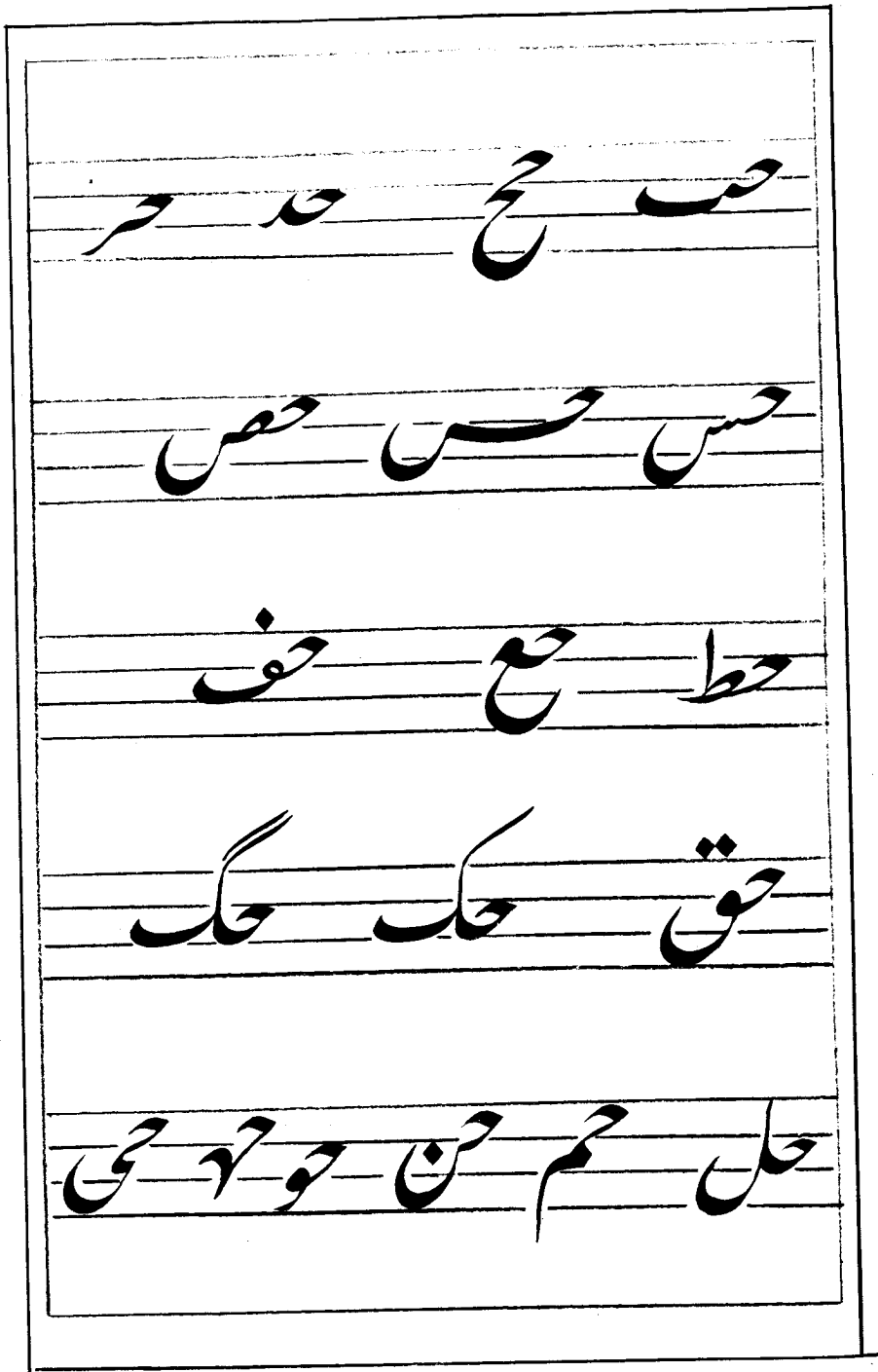
ع غ ف ق

ک گ ل م

ن و ه ی

ا با ب ب

ب با ب ب

ع ع ع ع ع

ع ع ع ع ع

ع ع ع ع ع

ع ع ع ع ع

ع ع ع ع ع

ک ک ک ک ک

ک ک ک ک ک

ک ک ک ک ک

ک ک ک ک ک

ک ک ک ک ک

شہرت گلخن گلشن

بیرم اطلس بخت رعبہ

گوہر دلدار دلبر غیرت

سلطان جوہر دفتر اکبر

کتاب لباس کبار

عصیح ہر

عصص عوط بع

بف عو یک عک ہل

عم عن عو عمی

ع عہہ عہہ

باشي فدا قلمغىل اتا باشي
 جسنى قىل صدقو اتا قاشي
 مون كوزونغا ايا گالى نور قاشي
 سىن آى انكلا سىر قاشي

Ҳижрий ва григорий календарлари
 муддатлари мослиги

Ҳижрий йиллар	Йилларнинг цикл сираси	Григорий календари муддатлари ва ҳафтанинг I муҳаррам тўғри келадиган куни
1371*	21	2.Х.1951, сешанба
1372	22	21.ІХ.1952*, якшанба
1373	23	10.ІХ.1953, пайшанба
1374*	24	30.УШ.1954, душанба
1375	25	20.УШ.1955, шанба
1376*	26	8.УШ.1956*, чоршанба
1377	27	29.УП.1957, душанба
1378	28	18.УП.1958, жума
1379*	29	7.УП.1959, сешанба
1380	30	26.УІ.1960*, якшанба
1381	1	15.УІ.1961, пайшанба
1382*	2	4.УІ.1962, душанба
1383	3	25.У.1963, шанба
1384	4	13.У.1964*, чоршанба
1385*	5	2.У.1965, якшанба
1386	6	22.ІУ.1966, жума
1387*	7	11.ІУ.1967, сешанба
1388	8	31.Ш.1968*, якшанба
1389	9	20.Ш.1969, пайшанба
1390*	10	9.Ш.1970, душанба
1391	11	27.П.1971, шанба
1392	12	16.П.1972*, чоршанба

I393*	I3	4.П.1973, якшанба
I394	I4	25.1.1974, жума
I395	I5	14.1.1975, сешанба
I396*	I6	3.1.1976, шанба
I397	I7	23.ХП.1976*, пайшанба
I398*	I8	12.ХП.1977, душанба
I399	I9	2.ХП.1978, шанба
I400	20	21.ХI.1979, чоршанба
I401*	21	9.ХI.1980*, якшанба
I402	22	30.Х.1981, жума
I403	23	19.Х.1982, сешанба
I404*	24	8.Х.1983, шанба
I405	25	27.1Х.1984*, пайшанба
I406*	26	16.1Х.1985, душанба
I407	27	6.1Х.1986, шанба
I408	28	26.УШ.1987, чоршанба
I409*	29	14.УШ.1988*, якшанба
I410	30	4.УШ.1989, жума
I411	I	24.УП.1990, сешанба
I412*	2	13.УП.1991, шанба
I413	3	2.УП.1992*, пайшанба
I414	4	21.УI.1993, душанба
I415*	5	10.УI.1994, жума
I416	6	31.У.1995, чоршанба
I417*	7	19.У.1996*, якшанба
I418	8	9.У.1997, жума
I419	9	28.1У.1998, сешанба
I420*	10	17.1У.1999, шанба
I421	11	6.1У.2000*, пайшанба

Юлдузча кабиса йилни билдиради: Ҳижрий йил 355, Григорий йили 366 кунлик бўлади.

Қуёш календари ойларининг номлари, уларнинг луғавий маъноси ва милодий календарь ой-кунларига мослиги
жа д в а л и

№	арабчаси	қақимги туркийчаси	русчаси	ҳозирги тилимиздаги маъноси	Эрон қуёш календари ойларига мослиги
I	ҳамал	қўзи	овен	қўй, қўзи	фарвардин
2	савр	уз (уд, уй)	телец	ситир	ўрдибехешт
3	жавзо	эрангиз	близнецн	эгизаклар	хўрдод
4	саратон	қучиқ	рак	қисқичбақа	тир
5	асад	арслан	лев	шер	мўрдод
6	сунбула	бўғдай башы	дева	бошоқ	шаҳривар
7	мезон	улғу	весеы	тарози	мәҳр
8	ақраб	чазан	скорпион	чаён	обон
9	қавс	йа	скобкн	ёй	озар
10	жадий	ўғлақ	козерог	эчки	дай
11	далв	кўнақ	водолей	қовға	бахман
12	хут	балиқ	рыба	балиқ	эсванд

1. Сичон	1960	1972	1984	1996	2008	2020	2032	2044	2056	2068
2. Сигир	1961	1973	1985	1997	2009	2021	2033	2045	2057	2069
3. Йулбарс	1962	1974	1986	1998	2010	2022	2034	2046	2058	2070
4. Қуён	1963	1975	1987	1999	2011	2023	2035	2047	2059	2071
5. Балиқ	1964	1976	1988	2000	2012	2024	2036	2048	2060	2072
6. Илон	1965	1977	1989	2001	2013	2025	2037	2049	2061	2073
7. От	1966	1978	1990	2002	2014	2026	2038	2050	2062	2074
8. Қуй	1967	1979	1991	2003	2015	2027	2039	2051	2063	2075
9. Маймун	1968	1980	1992	2004	2016	2028	2040	2052	2064	2076
10. Товуқ	1969	1981	1993	2005	2017	2029	2041	2053	2065	2077
11. Ит	1970	1982	1994	2006	2018	2030	2042	2054	2066	2078
12. Тунғиз	1971	1983	1995	2007	2019	2031	2043	2055	2067	2079

Мустақил ўқиш учун тавсия
қилинадиган адабиётлар
рўйхати

Энгельс Ф. Оила, хусусий мулк ва давлатнинг келиб чиқиши. Тошкент, "Ўзбекистон", 1967.

Абдурахмонов Ф. Миллий тилларнинг тараққиёти масаласи. Тошкент, 1962.

Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси, Морфология ва синтаксис. (Университетларнинг филология факультетлари ҳамда педагогика институтларининг тил ва адабиёт факультетлари учун қўлланма) Тошкент, 1973.

Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. Тошкент, 1982.

Алиев А., Мирзакаримова ў. "Ўзбек тили тарихи" курсидан контрол ишлар тематикаси ва методик кўрсатмалар. Тошкент, 1979.

Атеистик энциклопедик луғат. Тошкент, 1988.

Аҳмедов Б. Ўзбек халқининг келиб чиқиши. Тошкент, 1960.

Баскаков Н.А. Тюркские языки. М., 1960.

Бартольд В.В. История турецко-монгольских народов. Ташкент, 1928.

Боровков А.К. Очерки истории узбекского языка. т.ХУІ, М.-Л., 1958.

Боровков А.К. Из материалов для истории узбекского языка. Туркологический сборник. I, М.-Л., 1951.

Боровков А.К. Таджикско-узбекское двуязычие и вопрос о взаимовлиянии таджикского и узбекского языков. Учен.зап.ин-т Востоковед. IУ, М., 1952.

Боровков А.К. Язык Навои. Изд.АН СССР, отд.лит. и яз.Ш, 1941.

Драчук В. Ёзувлар - ўтмиш сирлари шоҳиди. Тошкент: Ўзбекистон, 1980.

Жувонмардиев А. Ҳарфлар рақамларга айланганда. Тошкент, 1966.

Жувонмардиев А. Ҳарф ва рақам. Тошкент, Фан, 1971.

Зоҳидов В. Алишер Навоий ижодида муаммо жанри. Тошкент, Фан, 1986.

Исҳоқов Ф. Гулханийнинг "Зарбулмасал" асари. Тошкент, 1976.

Камол Ф. Ёзувлар тарихидан (1-мақола). "Фан ва турмуш", Тошкент, 1957, 4-сон.

Камол Ф. Ёзувлар тарихидан (2-мақола). "Фан ва турмуш", Тошкент, 1957, 5-сон.

Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение. Абу-л-Гази-хана хивинского. М.-Л., 1958.

Кошғарий М. Девону лугатит-турк. I, II, III томлар, Тошкент, 1960-1963.

Латипов Ж., Қодиров М. Филология факультетининг ўзбек тили ва адабиёти бўлимида сиртдан ўқувчи студентлар учун "Эски ўзбек ёзуви" курсидан контрол ишлар. Тошкент, ТошДУ нашри, 1980.

Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., 1951.

Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи. Тошкент, 1976.

Муродов А. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. Тошкент, Фан, 1971.

Маматов Н. Тарихий номлар имлоси ҳақида баъзи мулоҳазалар (изофа орфографияси тўғрисида) "Ўзбекистон маданияти" газетаси, 1958, 30 июнь.

Назарова Х. Заҳириддин Муҳаммад Бобир асарлари учун қисқача лўғат. Тошкент, 1972.

Наливкинъ В. Руководство къ практическому изучению сартовского языка. Второе издание. Ташкентъ. Типография, Туркестанскаго т-ва печатнаго дѣла. 1911.

Рустамов А. Изофалар имлоси. "Ўқитувчилар газетаси", 1977, 30 январь.

Селешников С.И. История календаря и хронология. Москва, 1970.

Тенишев Э.Р. К истории узбекского языка (Повесть об "Обитателях пищеры"). - Академику Владимиру Александровичу Гордлевскому к его семидесятилетию. Сборник статей. М., 1953.

Усмонов Х. Алиф ҳақида. "Ўзбек тили ва адабиёти" журнали, Тошкент, 1961, 5-сон.

Ходжаханов Т. Арабский ключ (арабча очқич). Узбекско-русский словарь. М., 1959.

Хорезми. Мухаббат-наме. Издание Э.Н.Наджиба, М., 1961.

Хоназаров К.Х. Коммунизм қурилиши ва миллий тиллар. Тошкент, 1965.

Шамсиев П. Матншуносликка оид тадқиқотлар. Тошкент, 1986.

Щербак А.М. Огуз-наме и Мухаббат-наме. М., 1959.

Цыбульский В.В. Современные календари стран Ближнего и Среднего Востока, Москва, 1964.

Щербак А.М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. Памятники древнеуйгурской и староузбекской письменности. М., 1959.

Шукуров Ш. Ўзбек тили тарихининг ўрганилиши.

"Ўзбек тили ва адабиёти", 1982, 5-6 сонлар.

Эски ўзбек ёзуви программаси (Тузувчи-Т.Салимов) Тошкент, 1963.

Эски ўзбек тилидан амалий машғулотлар. Тузувчилар Ў.Мирзаахмедова, М.Қодиров, Тошкент, 1988.

Эски ўзбек ёзувидан амалий машғулотлар ўтказиш бўйича методик тавсиялар. Тузувчи Р.Жуманиёзов. Тошкент, 1989.

Эски ўзбек ёзувини ўрганиш бўйича халқ университетлари учун намунавий программа ва методик маслаҳатлар. Тузувчи Р.Жуманиёзов. Тошкент, 1989.

Якубовский А.Ю. Ўзбек халқининг юзага келиш масаласига доир. Тошкент, 1941-1968.

Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача лугат. Тошкент, 1951.

Ўқиш китоби. Тузувчилар: С.Шермухамедов, Ф.Абдуллаев, Л.Халилов.

Қориниёзов Т.Н. Эски ва янги ўзбек ёзуви масаласи. Тошкент, 1940.

Қучқортоев И. Ҳижрий ва мелодий. Фан ва турмуш. Тошкент, 1966, 7-сон.

Ҳикматуллаев Ҳ. Ёзма ёдгорликларни ёзиш қоидаларига доир. "Ўзбек тили ва адабиёти", Тошкент, 1966, 6-сон.

Ҳабибулло Солиҳ. Мустақил ўрганувчилар учун. Алифбо. Тошкент, "Фан" нашриёти, 1989.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Биринчи дарс. Араб алифбоси. Алиф ҳарфи..	20
Иккинчи дарс. шаклидаги ҳарфлар...	23
Учинчи дарс. шаклидаги ҳарфлар...	33
Тўртинчи дарс. (дол) ва (зол) ҳарфлари	42
Бешинчи дарс. шаклидаги ҳарфлар...	45
Олтинчи дарс. (син) ва (шин) ҳарфлари	50
Еттинчи дарс. (сод) ва (зод) ҳарфлари	55
Саккизинчи дарс. (то ёки итқи) ва (зо ёки изғи) ҳарфлари..	58
Тўққизинчи дарс. (айн) ва (гайн) ҳарфлари.....	61
Ўнинчи дарс. (фе) ва (қоф) ҳарфлари	62
Ўн биринчи дарс. (коф) ва (гоф) ҳарфлари.....	70
Ўн иккинчи дарс. (лом) ва (мим) ҳарфлари.....	74

Ўн учинчи дарс. (нун) ва (вов) харфлари	78
Ўн тўртинчи дарс. (хойи ҳавваз) ва (йо) харфлари	83
Ўн бешинчи дарс. Араб ёзувининг баъзи ўзига хосликлари.....	94
Ўн олтинчи дарс. Араб алифбосидаги харф- ларнинг ясалиши	97
Ўн еттинчи дарс. Муттасил ва мунфасил харфлар.....	101
Ўн саккизинчи дарс. Сатр чизигида ва сатр чизигидан пастга тушириб ёзилувчи харфлар.....	106
Ўн тўққизинчи дарс. Араб алифбосидаги ўзбек тилига хос бўлмаган товушларни ифодаловчи харф- лар.....	110
Йигирманчи дарс. Унли товушларнинг ёзув- да ифодаланиши.....	114
Йигирма биринчи дарс. Ҳаракатлар.....	116
Йигирма иккинчи дарс. Сатр ости ва сатр усти белгилари.....	121
Йигирма учинчи дарс. Араб изофаси. Шам- сий ва қамарий харфлар.....	129
Йигирма тўртинчи дарс. Форс изофаси.....	132

Йигирма бешинчи дарс. Эски ўзбек ёзувида рақамларнинг ифодаланиши.....	135
Йигирма олтинчи дарс. Абжад ҳисоби.....	138
Йигирма еттинчи дарс. Янги ва эски йил ҳисоблари	144
Йигирма саккизинчи дарс. Ҳижрий-қамарий йилни милодийга, милодий йилни ҳижрий-қамарийга айлантириш.....	147
Йигирма тўққизинчи дарс. Ҳижрий-шамсий йил- ни милодийга, милодий йилни ҳижрий- шамсийга айлантириш	150
Ўттизинчи дарс. Ҳижрий-шамсий йилни ҳиж- рий қамарийга, ҳижрий-қамарий йилни ҳижрий-шамсийга айлантириш..	151
Ўттиз биринчи дарс. Ҳижрий-қамарий йил ой- лари.....	153
Ўттиз иккинчи дарс. Ҳижрий-шамсий йил ой- лари	154
Ўттиз учинчи дарс. Мучал ҳисоби.....	155
Ўттиз тўртинчи дарс. Қўлёзма асарларга хос ёзув усуллари.....	160
Ўттиз бешинчи дарс. Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзуви	169
Ўттиз олтинчи дарс. Транслитерация ва ҳус- нихат (каллиграфия) ҳақида тушунча.	177

Ўтилган дарслар бўйича савол ва топ- шириқлар.....	185
Дугат.....	191
Илова	243
Мустақил ўқиш учун тавсия қилинадиган адабиётлар рўйхати.....	267

На узбекском языке

Рахимбай Маткаримович Джуманиязов

СТАРОУЗБЕКСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

Ташкент "Ўқитувчи" 1989

Мухаррир Ҳ. Юсупова

Мусаввир Неъмат Ҳаким

Бадий муҳаррир И. Одилов

Техн. муҳаррир Э. Вильданова

Корректор Л. Мирзааҳмедова

ИБ № 5338

Босишга рухсат этилди 11.08.89. Формати 60x90¹₁₆. Офсет қоғози. Офсет босма усулида босилди. Шартли б.л.24,0. Шартли кр.=отт.24,0. Нашр.л.19,62. Тиражи 1= завод 50.000. 2= завод 400.000. Зак.2256. Баҳоси 2 с.80 т.

"Ўқитувчи" нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 13=249=89.

ЎзССР Матбуот Давлат комитети Тошкент "Матбуот" полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1989.

Головное предприятие ТПО "Матбуот" Государственного комитета УзССР по печати. Ташкент, ул. Навои, 30.